

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCÉSZESETTUDOMÁNYI KAR
INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA**

„A KORMÁNYZÁS TERÜLETI, TÖRTÉNETI ÉS TÁRSADALMI DIMENZIÓI”
DOKTORI PROGRAM

**Partnerségtől a partnerségig
A Magyar Katolikus Egyház és az állam közötti kapcsolatok változása és
értelmezése az 1980-as évektől napjainkig**

LUGOSI-SZABÓ GERGELY

TÉMAVEZETŐ:

DR. HAB. SZABÓ CSABA
FŐIGAZGATÓ
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

PÉCS, 2019.

Köszönet mindazoknak, akik támogattak és segítettek...

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés	8
<i>1.1.</i>	<i>Bevezető gondolatok</i>	<i>8 – 10</i>
<i>1.2.</i>	<i>A Magyar Katolikus Egyház kiválasztásának oka</i>	<i>10 – 11</i>
<i>1.3.</i>	<i>Hipotézisek</i>	<i>11 – 12</i>
<i>1.4.</i>	<i>A disszertáció tárgya, célja és módszertana</i>	<i>12 – 13</i>
2.	Elméleti keret	14
<i>2.1.</i>	<i>Az elméleti keret célja</i>	<i>14</i>
<i>2.2.</i>	<i>Fogalmi leírások</i>	<i>14</i>
<i>2.2.1.</i>	<i>Az ideológia fogalma</i>	<i>14 – 15</i>
<i>2.2.2.</i>	<i>Az állam és az ideológia kapcsolata</i>	<i>16</i>
<i>2.2.3.</i>	<i>Szocialista ideológia államrendszerének felfogása</i>	<i>16 – 18</i>
<i>2.2.4.</i>	<i>Demokratikus ideológia államrendszerének felfogása</i>	<i>18 – 21</i>
<i>2.2.5.</i>	<i>A Katolikus Egyház fogalma</i>	<i>21 – 23</i>
<i>2.3.</i>	<i>Állam és a vallási közösségek viszonyának általános leírása</i>	<i>23 – 24</i>
<i>2.3.1.</i>	<i>A vallásokat tiltó, szigorúan ellenőrző (vagy korlátozó), semleges típusú államok</i>	<i>24 – 25</i>
<i>2.3.2.</i>	<i>A szocialista-kommunista államok viszonya a vallási közösségekhez és az vallási közösségek viszonya a szocialista-kommunista államokhoz</i>	<i>25 – 26</i>
<i>2.3.3.</i>	<i>A demokratikus államok viszonya a vallási közösségekhez és a vallási közösségek viszonya az államhoz</i>	<i>27 – 30</i>
3.	A vallási közösségek és az Egyház térbeli és társadalmi beágyazottsága	31
<i>3.1.</i>	<i>A vallási közösségek térbeli elhelyezése</i>	<i>31 – 33</i>
<i>3.2.</i>	<i>Szociológiai keret</i>	<i>33 – 37</i>
<i>3.3.</i>	<i>A vallási közösségek társadalmi beágyazottsága</i>	<i>37 – 38</i>

3.3.1.	<i>A vallási közösségek társadalmi beágyazottsága az 1980-as években</i>	38 – 41
3.3.2.	<i>Háztartási panel felmérések az 1990-es években és a 2001. évi népszámlálás</i>	41 – 46
3.3.3.	<i>Az Egyház társadalmi beágyazottsága Magyarországon a 2011. évi népszámlálás alapján</i>	46 – 48
3.3.4.	<i>Személyi jövedelemadó felajánlások alapján levonható következtetések</i>	48 – 49
3.4.	<i>A katolikus egyház társadalmi beágyazottsága a szociológiai és népszámlálási adatok tükrében</i>	49 – 53
3.5.	<i>Kitekintés a rendszerváltozást követően Közép-Kelet Európa vallási helyzetére</i>	53 – 54
3.5.1	<i>Közép-Kelet Európa vallási helyzete</i>	54 – 55
3.5.2.	<i>Közép-Kelet Európai pápai látogatások</i>	55 – 59
3.5.2.	<i>A Bosznia-Hercegovina vallási helyzete</i>	59 – 62
3.5.1	<i>Csehország és Szlovákia vallási helyzete</i>	62 – 63
4.	A Magyar Katolikus Egyház egyházkormányzati rendszerének változása	64
4.1.	<i>Az Egyház térbeli és hierarchikus felépítéséről általánosan</i>	64 – 66
4.2.	<i>A Magyar Katolikus Egyház egyházmegyei határainak változása és annak indoka</i>	67
4.2.1.	<i>Római katolikus egyházmegyék átszervezésre</i>	68 – 71
4.2.2.	<i>Görögkatolikus metropólia létrejötte</i>	72 – 75
4.3.	<i>Szerzetesrendek</i>	76 – 77
4.4.	<i>A Szentszék</i>	77 – 78
5.	Kirakat és valóság – az álparterség időszaka	79
5.1.	<i>Általános megállapítások</i>	79
5.2.	<i>Rövid előzmény (az 1945 és 1950 időszak)</i>	79 – 81
5.3.	<i>Egyház és állam kapcsolata az 1980-as években – az ÁEH</i>	81 – 82

	<i>Elnökének beszámolója és a történeti valóság közötti ellentmondás</i>	
5.3.1.	<i>Az ÁEH Elnökének 1987-es Országgyűlési beszámolója</i>	82 – 91
5.3.2.	<i>Történeti áttekintés</i>	92 – 105
6.	Az átmeneti időszak	106
6.1.	<i>A kapcsolatok átalakulása</i>	106 – 108
6.1.1.	<i>A rendszerváltozás belső és külső okainak rövid áttekintése</i>	108 – 112
6.1.2.	<i>A Nemzeti Kerekasztal tárgyalások eredménye</i>	112
6.1.3.	<i>Az MSZMP és az állam egyházpolitikai fordulatáról</i>	113 – 115
6.1.4.	<i>Az Egyház a változások tükrében</i>	115 – 119
6.1.5.	<i>Az Egyház és az állam közötti kapcsolatok változásának vizsgálata</i>	119 – 120
6.2.	<i>A szabad működéshez szükséges jogi háttér kialakítása</i>	120
6.2.1.	<i>ÁEH megszüntetése</i>	120 – 121
6.2.2.	<i>A szerzetesrendek szabad működése</i>	121 – 122
6.2.3.	<i>Az Alkotmány módosítása</i>	122 – 123
6.2.4.	<i>A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény</i>	124 – 126
6.2.5.	<i>Az állam és az egyházak közötti megállapodások felülvizsgálatáról szóló Országgyűlési határozat</i>	126 – 127
6.3.	<i>A diplomáciai kapcsolatok helyreállítása és II. János Pál pápa meghívása</i>	127 – 128
6.4.	<i>„Spontán” intézményátadások</i>	128 – 139
7.	Az útkeresés időszaka	130
7.1.	<i>Rendszerváltozás utáni kormányok és az Egyház kapcsolatáról általában</i>	130
7.2.	<i>A rendszerváltozást követő első kormány egyházpolitikai tevékenységének áttekintése</i>	131 – 134
7.2.1.	<i>A volt egyházi ingatlanok rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény vitája</i>	134 – 137
7.2.2.	<i>A volt egyházi ingatlanok rendezéséről szóló 1991. évi XXXII.</i>	137 – 140

	<i>törvény bemutatása</i>	
7.2.3.	<i>A magzati élet védelme</i>	140 – 142
7.2.4.	<i>Új partnerségi kapcsolatok</i>	142 – 143
7.3.	<i>A bal-liberális koalíciós kormány időszaka</i>	143
7.3.1.	<i>Változások az egyházpolitikában</i>	143 – 146
7.3.2.	<i>A Vatikáni megállapodás egyházi finanszírozási hatása</i>	146 – 148
7.3.3.	<i>Életjáradéki finanszírozás, adó 1% felajánlása</i>	148 – 149
7.3.4.	<i>Finanszírozási stabilitás?</i>	149 – 150
7.4.	<i>Viták az Egyházzól 1998 – 2010 között</i>	150
7.4.1.	<i>Politikai erőviszonyok 1998 – 2010 között</i>	150 – 152
7.4.1.	<i>A „polgári kormány” és a szocialista-liberális kormányok tevékenységének hatása</i>	152 – 159
7.5.	<i>Állam által tett szimbolikus gesztusok</i>	159
7.5.1.	<i>Állami ünnepek és munkaszüneti napok változása</i>	159
7.5.2.	<i>Egyházi események</i>	160 – 164
8.	<i>A „szövetséges” állam</i>	165
8.1.	<i>Koncepcióváltás a vallási közösségekkel való kapcsolattartásban</i>	165 – 166
8.2.	<i>A jogszabályi feltételrendszer változása</i>	166
8.2.1.	<i>Az Alaptörvény</i>	166 – 172
8.2.2.	<i>A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény (Ehtv)</i>	172 – 175
8.3.	<i>Az ingatlanátadások lezárása és az „önkéntes átadások” időszaka</i>	175 – 176
8.3.1.	<i>„Kárpótlási” szakasz</i>	176 – 182
8.3.2.	<i>„Önkéntes átadás” időszaka</i>	182 – 183
8.3.3.	<i>Oktatási intézmények átvétele</i>	183 – 187
8.3.4.	<i>Szociális területen történő változások</i>	187 – 191
8.4.	<i>Az intézménybővülés körüli problémák</i>	192
8.4.1.	<i>Az egyházi intézményrendszer bővülésének általános problematikája</i>	192 – 193

8.4.2.	<i>Egy példa: az oktatási intézményrendszer átalakulása</i>	193 – 195
8.5.	<i>Új munkaszüneti napok</i>	196 – 197
9.	Konklúzió	198
9.1.	<i>Általános megállapítások</i>	198 – 200
9.2.	<i>Hipotézisek vizsgálata</i>	200 – 201
9.3.	<i>Konzekvenciák, kérdések</i>	202 – 203
10.	Fogalmak és rövidítések	204
10.1.	<i>Fogalmak</i>	204 – 205
10.2.	<i>Rövidítések</i>	205 – 206
11.	Diagramok, képek jelölése, címe, forrása és helye	207
11.1.	<i>Diagram jegyzék</i>	207 – 209
11.2.	<i>Kép jegyzék</i>	210 – 211
12.	Irodalomjegyzék	212 – 235

*„Az Egyház és az állam kapcsolata
sosem volt felhőtlen eddigi
történelmünk során.”*

(Márfi Gyula veszprémi érsek)

Bevezetés

1.1. Bevezető gondolatok

A Katolikus Egyház kétezer éves küldetése mindig az emberhez, tágabb értelemben pedig a társadalomhoz szólt. Ez ma is így van. A társadalmi folyamatokat befolyásoló tényezőként lép fel és fejt ki álláspontját az élet legkülönbözőbb területein. Tevékenysége során azonban paradox módon gyakran kerül konfliktusba a társadalommal és az azt összefogó állammal szemben is. Ezért azt mondhatjuk, hogy az állam és a vallási közösségek közötti kapcsolat a történelemben mindig is bonyolult folyamatként volt jelen. Ahogyan Márfi Gyula Veszprémi püspök egy előadásában a Katolikus Egyházzal kapcsolatosan megjegyezte: *„Az Egyház és az állam kapcsolata sosem volt felhőtlen eddigi történelmünk során.”*¹ Ezt erősítette meg Trócsányi László igazságügyi miniszter, amikor egy beszédében azt mondta: *„Az állam és az egyház kapcsolatrendszere ősrégi, és a kezdetektől konfliktusokkal teli.”*² Ez a megállapítás azonban a többi vallási közösségre is igaznak tűnik.

Disszertációm az 1980-as évektől napjainkig az állam és a vallási közösségek, azon belül is a Magyar Katolikus Egyház közötti partneri kapcsolatok vizsgálatára vállalkozik.

Az elmúlt közel negyven évben az állam a vallási közösségekkel való kapcsolatát a „partnerség” szóval jellemezte. Az azonban, hogy valódi partnerségről beszélhetünk-e

¹Márfi Gyula előadása a Szaléziániumban. Sajtó megjelenése 2013. augusztus 23.
<http://www.magyarkurir.hu/hirek/marfi-gyula-ersek-egyhazi-es-allam-kapcsolata-sosem-volt-felhotlen>
(Letöltés időpontja: 2014. 09. 10.)

²Trócsányi László: *Állam és egyház kapcsolata ősrégi és konfliktusokkal teli.* in: 24hu
<https://24.hu/belfold/2016/10/16/trocsanyi-allam-es-egyhazi-kapcsolata-osregi-es-konfliktusokkal-teli/>
(Letöltés időpontja: 2018. 01. 25.)

az állam és a vallási közösségek között, és ha igen, akkor mikortól, és hogy ez milyen módon valósult meg, már vita tárgyát képezi.

A szó klasszikus értelmében azt mondhatjuk, hogy a partnerség egyfajta egyenrangúságot feltételez. Ebben az értelemben kérdéses, hogy valóban létrejött-e a partnerségi viszony az állam és a vallási közösségek között, vagy a partnerségnek csak bizonyos elemei valósultak-e meg. Disszertációm célja ennek a partnerségi kapcsolatnak a vizsgálata.

A vizsgált időszak közel negyven évet ölel fel. Ezt az időszakot négy jól elhatárolható korszakra lehet osztani:

1. Álpartnerség időszakra (1980 – 1988)
2. Átmeneti időszakra (1988 – 1990)
3. Útkeresés időszakra (1990 – 2010)
4. „Szövetséges” időszakra (2010 – napjainkig)

Az első korszakban az állam hangsúlyozta, hogy létrejött a partnerség a vallási közösségekkel, de mint látható lesz, ez az időszak messze nem nevezhető partneri kapcsolatnak. Ez még az állam kontrollja alatt működő és ellenőrzött vallási közösségek időszaka volt. Az 1980-as évekre az eszközök sokat finomodtak, de az alapvető célok nem változtak. A vallási közösségek a belső autonóm életük megőrzéséért és működésük lehetőségéért, az állam pedig ezen autonómia minél szélesebb körű korlátozásáért küzdött.

Az átmeneti időszakban (1988-1990.) bekövetkezett fordulat a magyarországi vallási közösségek és az állam kapcsolatát új alapokra helyezte.³ A vallási közösségek megszabadultak az állam közvetlen befolyásától, és megvalósult a szabad működéshez szükséges jogszabályi környezet. Ugyanakkor az állam reálisan nem vette figyelembe a történelmi egyházak helyzetét, így olyan - leginkább anyagi - önállóságot várt el, mellyel az egyházak korlátozottan vagy egyáltalán nem tudtak élni.

A rendszerváltozást követően elkezdődött egy hosszú folyamat, amelyet értelmezhetünk úgy is, mint egyfajta útkeresési időszakot. Ez az időszak hullámzóan alakult. A korszak fő kérdése a vallási közösségek működéséhez szükséges keretrendszer kialakításához

³ Itt Romsics Ignác által meghatározott periodizációt vettem alapul. (in: *Volt egyszer egy rendszerváltás.* Rubicon-könyvek 2003.)

szükséges feltételek biztosítása és az állam részéről a vallási közösségek társadalmi térben való pozicionálása volt. Ehhez hozzájárult az a kérdés is, hogy az állam a semlegesség elvéből következően vajon támogathatja-e a vallási közösségeket, illetve a történelmi egyházakat.

2010-től kezdődően az állam újraértelmezte és új alapokra helyezte a vallási közösségekkel való kapcsolatát. A jogszabályváltozásokból következően egyértelművé vált, hogy elsősorban mely vallási közösségekkel kívánja az állam a partnerséget elmélyíteni. Ezen vallási közösségek kiemelt figyelmet és támogatást kaptak és kapnak. Emellett az új alapokra helyezett kapcsolatoknál egyértelműnek tűnik, hogy az állam a kiválasztott vallási közösségeknek meghatározó szerepet szán bizonyos területeken. Ilyen az oktatás és a szociális terület, ahol egyre hangsúlyosabb szereplővé válnak a vallási közösségek. A kiemelt szerep az állam részéről egyfajta „szövetségi” viszony létesítését is ki akarja fejezni. A kérdés, hogy a kiválasztott vallási közösségek ilyen típusú kiemelése milyen hatással van, illetve lesz az állam és a vallási közösségek közötti kapcsolatokra.

E négy korszak vizsgálatával reményeim szerint választ kapunk arra a kérdésre, hogy alakult a partnerségi kapcsolat az állam és a vallási közösségek – elsősorban a Magyar Katolikus Egyház – között.

A partnerség vizsgálata előtt ugyanakkor fontosnak tartom a vallási közösségek, így az Egyház társadalmi pozíciójának meghatározását. Az állam és az Egyház, de bármely más vallási vagy civil közösség esetén is igaz, hogy a partnerséghez szükséges vizsgálni az adott közösség, csoport társadalmi súlyát, társadalmi beágyazottságát. A hazánkban nagy múltra visszatekintő Katolikus Egyház társadalmi pozíciójának meghatározásakor annak szociológiai, statisztikai háttéréből érdemes kiindulni. A vallási közösségek, így az Egyház esetén azonban - mint majd látni fogjuk - a társadalomban betöltött pozíció meghatározása nem egyszerű feladat.

1.2. A Magyar Katolikus Egyház kiválasztásának oka

Mivel a rendszerváltozást követően Magyarországon a hagyományos vallási felekezetek mellett számtalan új vallási közösség jelent meg, akik ugyanúgy érvényesíteni kívánták érdekeiket, sőt, gyakran a vallási közösségek egymással szemben is konfrontálódtak (mely esetben paradox módon az államtól vártak megoldást), ezért a kutatást szükséges volt szűkíteni. A vallási közösségek sokszínűsége, eltérő strukturális helyzete miatt

dolgozatom a Magyar Katolikus Egyház és az állam kapcsolatának vizsgálatára szorítkozik. Természetesen a hazánkban nagy múltra visszatekintő felekezetek esetében gyakran ugyanazon metódusok mentén alakultak az állammal való kapcsolatok, ezért ezeket a disszertációmban külön is jelzem.

A Magyar Katolikus Egyház választásának oka, hogy egyrészt több mint 1000 év óta jelen van Magyarországon, valamint a népszámlálási adatok alapján az országban e vallási közösség rendelkezik a legnagyobb társadalmi bázissal.⁴

A választás másik oka, hogy a Magyar Katolikus Egyház a vizsgált időszakban az állam mellett a második legnagyobb intézményfenntartóvá vált. Így ebben a szerepkörben a korszakban meghatározó szereplőként jelenik meg.

A választás emellett azért is érdekesnek tűnik, mert a Magyar Katolikus Egyház, mint a Katolikus Egyház szerves része, nem csupán önmagában áll, hanem egyben tagja a világ legnagyobb keresztény közösségének. A világban a 2016. évi statisztikai adatok alapján 1.299.059.000 katolikus vallású hívő él.⁵ (Ezen adatok a megkeresztelt hívekre vonatkoznak. A Katolikus felfogás szerint „a keresztség: általa válunk az egyház tagjává”⁶)

Így különösen értékes és nem marginális jelentőségű a korszak két pápalátogatása is. Emlékezetes, hogy II. János Pál 1991-ben és 1996-ban is Magyarországon járt. A lelkipásztori látogatások mellett ezen látogatások politikai jelentőséggel is bírtak, mellyel a disszertációmban külön is foglalkozom, mint olyan politikai gesztusokkal, melyeket az Egyház az államtól kapott.

1.3. Hipotézisek

a) A tárgyalt időszakban szociológiai és más felmérések alapján az Egyház társadalmi beágyazottsága ambivalens jegeket mutat, mely az állammal való partnerségi kapcsolatokra is kihatással van.

⁴ Részletesen a disszertáció szociológiai keretében tekintem át az Egyházra vonatkozó statisztikai adatokat.

⁵ Adatok: Catholic Church Statistics 2018. in.: http://www.fides.org/en/news/64944-VATICAN_CATHOLIC_CHURCH_STATISTICS_2018 (Letöltés időpontja: 2018. 01. 17.) és World Christian Database. In.: <http://www.worldchristiandatabase.org/wcd/> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 17.)

⁶ dr. Lukács László: *Dogmatika IV. A Szentségek*. Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest. 2007. 40. old.

- b) Az 1980-as évektől napjainkig az állam és az Egyház (és más vallási közösségek) közötti kapcsolatok gyökeresen megváltoztak, azonban a valódi partnerségnek csupán csak bizonyos elemei valósultak meg.
- c) Nem jött létre az Egyház gazdasági függetlensége, az intézményfenntartás csak állami támogatással valósulhatott meg.
- d) Az Egyház intenzív intézményhálózati bővülésének állami támogatása jelentős társadalmi és politikai konfliktusokkal járt.
- e) Az Egyház és az állam közötti partnerség határa folyamatos vita tárgyát képezte és képezi.
- f) Az állam az Egyház felé politikai gesztusokat tett, melyek a partnerségi kapcsolatok átalakulását jelezték.

1.4. A disszertáció tárgya, célja és módszertana

Disszertációm célja az elméleti megalapozásból kiindulva vizsgálni 1980-tól napjainkig az állam és az Egyház kapcsolatát.

Szociológiai és más felmérések alapján vizsgálom az Egyház valódi társadalmi beágyazottságát, melyből következtetni lehet a partnerség alakulásra.

Az állam oldaláról a jogszabályi környezet változását, illetve azokat a politikai gesztusokat vizsgálom, melyeket az állam az Egyház felé tett.

Az Egyház oldaláról elsősorban az egyházmegyei struktúra változását és az intézményhálózat bővülésének okait, problémáit és konfliktusait vizsgálom.

A disszertáció interdiszciplináris megközelítésű, így a történelem, a politológia, a kánonjog és a jogtudomány módszertanát felhasználva készítem dolgozatomat.

Hangsúlyozni kívánom, hogy a kutatás az állam és a vallási közösségek oldaláról is vizsgálja a partnerség alakulásának kérdését. Ahhoz, hogy vizsgálatunk objektív lehessen, szükséges minden érintett fél álláspontjának megismerése és megértése. Meggyőződésem, hogy helyes következtetések csak úgy vonhatóak le, ha az állam mellett a vallási közösségek (jelen esetben a Magyar Katolikus Egyház) adott időszakának történeti fejlődését és önreflexióját is vizsgáljuk. Erre az objektív szemléletmódra hívja fel a figyelmet Rónay Miklós is. Az alábbiakban az ő szavait idézem: *„probléma állami horizonton belüli szemlélése valójában az egyik fél szemléletének és történeti fejlődésének a teljes eliminációja a kérdésfeltevésből, és mint ilyen, a probléma meglehetősen kiegyensúlyozatlan megközelítése. A kérdés objektívebb*

*szemléletéhez (...) szükség van egyrészt a történelmi tények, tényesorok vizsgálatára, másrészt a világi és az egyházi felek önreflexióinak alaposabb ismeretére. Ez utóbbi lehetővé teszi, hogy figyelembe vegyük az egyház(ak) állam(ok)hoz való tudatosan reflektált viszonyulását is.”*⁷ Ezen megállapításokat alapelveként kezelem, és ennek szem előtt tartásával készítem dolgozatomat. Ugyanakkor a kutatás során ennek az elvnek a korlátait is meg kellett tapasztalnom. Sok esetben ma még nem kutathatók – főként az Egyház oldaláról – a belső önreflexiók. Vannak egyházi és egyházi vezetői megnyilatkozások, melyek azonban korlátozottan engednek bepillantást az egyes döntések mögöttes tartalmába.

Kutatásom során interjúkat készítettem olyan személyekkel, akik a témában meghatározó szerepet játszottak. Az interjúalanyok kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy reprezentatív módon jelenítsék meg az állam, az Egyház és a politikai pártok által képviselt elveket. Ennek megfelelően az állami oldalról Pálos Miklóssal (az Antall-Boross kormány egyházi kapcsolatokért felelős államtitkára), Platthy Ivánnal (a Horn kormány egyházi kapcsolatokért felelős államtitkára) és Fedor Tiborral (jelenleg is az egyházi kapcsolatokért felelős államtitkárság főosztályvezetője) beszéltem a korszak egyházpolitikájáról.

Egyházi oldalról Seregély Istvánnal (nyugalmazott Egri érsek, a Magyar Katolikus Püspöki Kar volt elnöke), Várszegi Asztrikkal (püspök, bencés szerzetes, Pannonhalmi Főapát) és Korzenszky Richárddal (bencés szerzetes, Tihanyi apát) készítettem interjút. A politikai pártok képviselői közül Fodor Gáborral (országgyűlési képviselő - SZDSZ, Liberális Párt), Iványi Gáborral (lelkész, volt országgyűlési képviselő - SZDSZ) valamint Lukács Tamással (volt országgyűlési képviselő - KDNP) készítettem interjút.

⁷ Rónay Miklós: *Állam, Egyház, politikatudomány*. in.: Politikatudományi Szemle XVII/2. 102. old.

*„Egyház és állam: a maguk területén
autonómiával rendelkező közösségek,
amelyek egymástól részben eltérő,
részben érintkező egyetemes célokért
(az üdvösség ügyéért, ill. a közjóért)
fáradoznak.”*
(Magyar Katolikus Lexikon)

Elméleti keret

2.1. Az elméleti keret célja

Érdeemes rögtön tisztázni, hogy a disszertáció nem kíván államelméleti, jogelméleti, ideológia-elméleti típusú vitákba bocsátkozni. Az elméleti keret felvázolásának célja az, hogy egyfajta közös látásmódot és szempontrendszert biztosítson. Az értelmezési keret tehát a disszertáció elméleti alapját, háttérét biztosítja. Hangsúlyozom azonban, hogy ezen értelmezési keret mellett számos más megközelítési mód is elfogadható, ezért bizonyos értelemben ez az értelmezési keret szubjektivitással is rendelkezik.

2.2. Fogalmi leírások

2.2.1. Az ideológia fogalma

Elsőként az ideológia fogalmát érdemes tisztázni.

Az, hogy egy adott ideológiát elfogadunk-e valóban ideológiának, meglehetősen nehéz kérdés, hiszen ennek megítélése független attól, ki mit gondol róla. Sáska Géza szavaival élve *„az ideológia nem tudományosan igazolt állításokból áll, hanem érdekeket-értékeket tükröz, cselekvési szándékot igazol. Ebből fakadóan az ideológiák tartalmának tudományos értelemben vett igaz vagy hamis voltát nem is érdemes számon kérni, mert „nem arra való”, hanem a meggyőzésre, még ha az ideológiák többnyire az értéktételezés bázisán a 'jó' és 'rossz' rendszerében láttatják is a világot.”*⁸ Azaz az

⁸ Sáska Géza: *Ideológiák és az oktatás*. in.: Education 2011/1. 3. old.

ideológia – ebben a megközelítésben – nem tudományos kategória, hanem értékek érdekek által vezérelt többé-kevésbé egységes értékrendszert tükröz. Gyurgyák János hasonlóan határozta meg a fogalmat: „Az ideológia olyan, többé-kevésbé összefüggő nézetrendszer, amely meghatározott hit- és értékrendszeren nyugszik.”⁹ Ez alapján elfogadható, hogy szocialista-kommunista vagy demokratikus ideológiáról beszéljünk. Mindkét ideológia esetében megállapítható, hogy összefüggő nézetrendszert és értékrendszert képvisel, azaz mind a szocialista-kommunista, mind a demokratikus felfogás érdekeket-értékeket közvetít, bár ez utóbbi esetben nem zárt ideológiáról beszélhetünk.

Itt egy közbevető megjegyzést szükséges tenni. A vallási közösségek által képviselt elvek, normák alapján – és az előbb említett fogalmi meghatározásból következően – joggal állíthatnánk, hogy létezik vallási-ideológia is, sőt ezen fogalmat gyakran a szakirodalom is használja. Nézetem szerint azonban a vallási közösségeket csupán ideológiai karakterek alapján leírni tévedés lenne. Ebben az esetben ugyanis kizárnánk a vallások lényegét adó transzcendens alapot. Ahogyan azt Eliade Mircea is megfogalmazta a *Patterns in Comparative Religion* című munkájában: „*Hamis lesz az a megközelítés, amely egy ilyen jelenség lényegét a fiziológia, pszichológia, szociológia, gazdaságtan, művészet vagy bármely más tudomány eszközével próbálja megragadni; az ilyen nélkülözni fogja a benne fellelhető, egyedülálló és redukálhatatlan elemet, a szentség elemét.*”¹⁰ Ugyanez megállapítható az ideológiával, mint fogalommal kapcsolatosan is, hiszen az nem rendelkezik sajátos vallási attitűddel. Ezért az ideológia ebben az esetben tisztán világi fogalomként értelmezhető. A vallási-ideológia ugyanakkor a vallásoknak csupán a világi értelmezési keretét biztosítja, azaz az adott vallás lényegéről keveset mond el. Ebben az értelemben tehát érdemes különbséget tenni ideológia és vallási-ideológia között. Éppen ezért dolgozatomban a Katolikus Egyház által képviselt elveket, normákat nem tekintem ideológiának, sőt a vallási-ideológia fogalmát sem használom, ezzel hangsúlyozva a vallási és a nem vallási alapokon álló ideológiák közötti különbséget.

⁹ Gyurgyák János: *Politikai ideológiák*. in.: *Mi a politika?* (szerk.: Gyurgyák János) Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 317. old.

¹⁰ Lásd: Eliade Mircea: *Patterns in Comparative Religion*. London and New York. Sheed and Ward, 1958. XI. old.

2.2.2. *Az állam és az ideológia kapcsolata*

Meggyőződésem, hogy az állam működésére erős hatást gyakorolnak a különböző ideológiák, ezért szükséges vizsgálni az állammal való kapcsolatukat.

Az ideológia és az állam közötti kapcsolatot számtalan módon értelmezhetjük. Jelen írásomban a Balázs Zoltán által megfogalmazottakat tekintem alapnak. *„A közösség által elfogadott politikai elvek és értékek kijelölte határon belül a politikai cselekvésnek a közösség életében betöltött szerepét, a politikai intézmények (állam, önkormányzat, hatalmi ágak) szerkezetét, a politikai intézmények és az egyének kapcsolatát, a hatás- és illetékességi körök elkülönítését, bizonyos alapjogok és -kötelességek elosztását, s mindenekelőtt az említett elvek és értékek alkalmazásának módjait, illetve alkalmazásának sorrendjét igyekeznek meghatározni.”*¹¹

Ezen meghatározás alapján megállapítható, hogy az ideológiai és az államberendezkedés szoros kapcsolatban áll egymással. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a totalitárius rendszereket kiépítő államrendszerek - a szocialista államberendezkedés is - ideológiai alapjának a közösség többsége részéről való elfogadottsága megkérdőjelezhető, ezért az idézett megállapítás pontosításra szorul.

Disszertációmban ez alapján az állam ideológiai kapcsolatának azon aspektusára koncentrálok, mely szerint az ideológia határokat, kereteket biztosít, melyben az egyén, sőt az állam politikai mozgástere is determinált.

2.2.3. *Szocialista ideológia államrendszerének felfogása*

Mikor arra keressük a választ, hogy „honnan jöttünk”, óhatatlanul szükséges értelmezni a szocialista ideológia államrendszer felfogását, melyet az alábbiak szerint foglalhatnánk össze.

A szocialista államfelfogás a marxista államfelfogás alapján alakult ki, mely a klasszikus XIX-XX. századi államelméletek mentén leginkább a szociológiai államfelfogás gyökerein álló sajátos felfogás.

Marx szerint *„az állam, ténylegesen, valamely társadalmi osztályuralmat biztosítja vagy a gazdasági uralom feltételeit teremti meg, alkalmasint egy általános társadalmi*

¹¹Balázs Zoltán: *A politikai közösség*. Budapest, Osiris Kiadó. 93. old.

érdeket is szolgálva.”¹²Szerinte „Minden társadalomban létezik egy valóságos alap, amelyen a társadalom politikai, jogi, állami intézményei felépülnek.”¹³ Így bár az állam gyökerei a társadalomban vannak, mégis ott „önálló formát ölt, különválva a valóságos egyéni és közérdektől, s ugyanakkor illuzórikus közösségként [...] a munkamegosztás által már meghatározott osztályok reális alapján uralkodik.”¹⁴

Marx véleménye szerint az állam által biztosított eszközöket fel kell használni, ezért szükséges az államhatalom megszerzése. Itt az állam tehát nem elsődleges célként jelenik meg, hanem csupán eszközként. Ahhoz, hogy céljait elérje – azaz a régi viszonyokat megszüntesse – a „proletariátusnak szüksége van (...) az államhatalomra, a hatalom központosított szervezetére, az erőszak szervezetére.”¹⁵Ezzel biztosítható az a tekintély – akár diktatórikus formában is –, mely elvezethet az osztály nélküli társadalomhoz és végső soron a kommunista ideálhoz.

Marx tehát radikális változásban gondolkodott, így a klasszikus szocialista államfelfogás olyan ideológiai alappal rendelkezett, melyben az államot csupán eszközként kezelte. A valódi cél azonban a társadalom egészének átformálása. Ehhez végső soron osztály nélküli társadalomra van szükség, mely aztán magát az államot is megszüntetheti.

Ebből a felfogásból következően az állam alárendeltsége a párt érdekeinek előre determinált módon valósult meg. Azaz a szocialista rendszerben az állam a pártnak alárendelve, mintegy annak kiszolgáló funkcióját ellátó szervezetként jelent meg. Ebben a hatalmi konstellációban a kommunista-szocialista párok domináltak. Ez a szoros kapcsolat a szocialista rendszerben Magyarországon is végig megfigyelhető volt. Ahogyan azt Kornai János megállapította, ugyan a szocialista államok rendelkeznek formális alkotmánnyal, így „a klasszikus szocialista rendszer állama hasonló a többi modern államhoz. (Ugyanakkor a) szocialista országok jó részében az alkotmány leszögezi, hogy az ország vezető ereje a kommunista párt, de nem részletezi, hogy ez a vezető szerep gyakorlatilag miképpen valósul meg. Első megközelítésben azt

¹² Takács Péter: *Államtan*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem 2010. 20. old.

¹³ Bihari Mihály: *A szocialista állam*. in.: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_szocialista_allam/ (Letöltés időpontja.: 2014. 10. 06.)

¹⁴ U.o.

¹⁵ U.o.

*mondhatnánk: a párt és az állam tevékenysége szorosan összefonódik, de oly módon, hogy ezen az együttes tevékenységen belül a párt az uralkodó erő.*¹⁶

Az állam működése – hasonlóan a párthoz – centralizált módon valósult meg, de a szocialista államban az szigorúan a párt céljainak volt alárendelve, így „*a közhatalmi döntéseket nem nyilvános vita és valamilyen szavazás eredményeként, hanem a hatalmon lévők önkényes elhatározásaként hozzák.*”¹⁷ A döntéseket a párt hozta, melyet az állam csupán jogszabályi szinten szentesített és végrehajtott.

A döntési mechanizmusról Kornai János szavaival élve azt mondhatjuk „*a pártszervezetek határozatot hoznak minden fontos államügyben, még mielőtt az illetékes állami szerv határozna. A kormány lényegesebb döntéseit megelőzi a központi pártvezetőség vagy a Politikai Bizottság határozata, a megyei tanács döntését megelőzi a megyei pártvezetőség határozata.*”¹⁸ Megállapítható tehát, hogy az állami döntések lényegében a párt érdekeinek és döntéseinek megfelelően alakultak.

Még egy nagyon lényeges megállapítás tehető. A szocialista-kommunista államberendezkedés statikus módon működött, melyben a változás kényszer nem, csak a párt felé irányuló megfelelési kényszer volt jelen. Mivel a társadalom felé semmilyen elszámolási kötelezettséggel nem rendelkezett, az állam végső soron elvesztette kapcsolatát a társadalommal.

Disszertációmban tehát a szocialista állam alatt olyan zárt alapokon álló ideológiai rendszert értek, mely egyrészt a társadalom többségétől elszigetelten a párt érdekeinek alávetve működött, másrészt kizárta, vagy erős kontroll alatt igyekezett tartani a más nézetrendszereket valló társadalmi csoportokat, így a vallási csoportokat, köztük a Katolikus Egyházat is.

2.2.4. Demokratikus ideológia államrendszerének felfogása

A demokratikus állam értelmezéséhez nélkülözhetetlen a demokrácia ideológiai szintű megfogalmazása, mely nem egyszerű feladat. A demokrácia ideológiaként való megfogalmazása ugyanis elfogadás kérdése. Amennyiben elfogadjuk a demokráciát, mint ideológiát, akkor kiindulási pontunkat a demokratikus államfelfogás modernkori

¹⁶ Kornai János: *A szocialista rendszer*. HVG Budapest, 1993. 69. old.

¹⁷ Körösi András: *Kormányzati rendszerek*. in.: *Mi a politika?* (szerk.: Gyurgyák János) Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 73. old.

¹⁸ Kornai János: *A szocialista rendszer*. HVG Budapest, 1993. 69. old.

értelmezéséből szükséges meghatározni. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a demokratikus felfogás mibenléte fokozatosan alakult ki, és alakult át a XIX-XX. század folyamán. Itt sem egységes elméletről van szó. A demokrácia klasszikus felfogásából kiindulva azt mondhatjuk, hogy a demokratikus állam ideológiai alapja a választójogban és a választhatóságban, az állam feletti társadalmi kontroll feltételezésében, valamint az egyéni és kollektív szabadságjogok elfogadásában áll. Ahogyan azt J. P. Schumpeter megfogalmazta *„a demokrácia a politikai döntések meghozatalának olyan intézményes rendje, amelyben egyének a nép szavazatáért folytatott versengés révén jutnak döntéshozói hatalomhoz.”*¹⁹ Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy *„a demokrácia ugyanúgy emberek más emberek feletti uralmán alapul, mint bármely más politikai rendszer. A megkülönböztető jegye nem a vezetők hiányában, hanem azok pluralitásában van.”*²⁰

Természetesen ez meghatározza az államberendezkedést is. Hogy ez milyen formában és hogyan valósul meg, az már a különböző demokratikus államfelfogások mentén változik. Ezért kijelenthető, hogy például a liberális, szocialista, konzervatív, nacionalista ideológiák a demokratikus államberendezkedést (amennyiben az jól működik) nem befolyásolják, hanem annak csupán a karakterét határozzák meg.

Még egy fontos alapvonást kell látnunk. A demokratikus ideológiai alapon álló állam nem akar az élet minden területére kiterjedő szabályrendszert alkotni. Így ideológiájának alapja az egyén szabadságának tiszteletén nyugszik. Lényeges megállapítás azonban, *„hogy a demokrácia fontos értéke az egyén alapvető szabadságjogainak biztosítása, ugyanakkor – ahogy arra olyan neves liberálisok, mint John Stuart Mill vagy John Rawls rámutattak – vannak esetek, amikor a szabadságot a szabadság nevében korlátozni kell. Nincs ez másképpen a közösségi döntésekkel sem. A törvényeknek való engedelmség alapja a polgártársaink iránti kötelezettség, ezért általános szabály a demokráciában a többségi elv.”*²¹Ebből a szempontból tehát a demokratikus államberendezkedésre is igaz, hogy a többség akarata meghatározó. Ez valóban korlátozza a kisebbség „szabadságát”, ugyanakkor fontos megállapítani, hogy

¹⁹ Simon János: *A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban.* in: <http://www.mtapti.hu/mszt/19961/simon.htm> (Letöltés időpontja: 2014. 11. 05.)

²⁰ Málík József Zoltán: *Tanulmány a demokráciáról: a demokratikus közösségi döntések határai.* in: Jog–állam–politika 2014/2. 4. old.

²¹ U.o.. 15. old.

„a demokrácia többségi elve csak bizonyos korlátok között érvényesül.”²² Ez azt is jelenti, hogy a demokratikus állam az említett egyéni szabadságjogokat – például a vallási hovatartozás kérdését – tiszteletben tartja. Ugyanakkor a többséghez vagy a kisebbséghez való tartozás sincs előre determinálva, így a demokrácia logikájából következően a szerepek folyamatosan változhatnak. Sőt, mondhatni a demokrácia egyik legfontosabb fokmérője, hogy „a polgárok mennyire érzik, hogy befolyásuk van a döntések meghozatalára, illetve hogy a hatalom által hozott, érdekeiket sértő döntések ellen tehetnek-e valamit vagy sem.”²³ Ezért fontos, hogy „az állampolgároknak és a társadalmi csoportoknak lehetőségük van akarataik kifejezésére és képviselőikre melyhez egyesületeket, politikai és érdekszervezeteket hozhatnak létre (...) az állam befolyásolására.”²⁴

A demokratikus állam alapvonását a demokrácia identitás elméletén keresztül vizsgálhatjuk. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a demokratikus állam a „kormányzók és kormányzottak azonosságának elve az öngazgatásnak, önkormányzásnak (...) a kimondása”²⁵ alapján áll. Azaz „a nép lehetőleg maga kormányozza önmagát, és saját ügyeiről maga döntson minden olyan esetben, amikor ez csak lehetséges; ahol pedig nem lehetséges, ott a népképviselőkre delegálja hatalmi ill. döntési jogosítványait.”²⁶ Ahogyan azonban azt Körösényi András megállapította „a modern demokrácia nem ’népuralom’, hanem az állampolgárok beleegyezésén és felhatalmazásán nyugvó kormányzati rendszer.”²⁷ Ez azt jelenti, hogy az állam nem cselekedhet önmagáért, hiszen elszámolási kötelezettsége van a kormányzottakkal szemben, akik adott esetben felléphetnek akár magával az állammal szemben is. Ez az elv visszavezethető magának az állam hatalmának eredetéhez. A klasszikus megfogalmazással élve minden hatalom a népé, ebből eredően az állam a népnek

²² Körösényi András: *Kormányzati rendszerek*. in.: *Mi a politika?* (szerk.: Gyurgyák János) Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 72. old.

²³ Simon János: *A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban*. in.: <http://www.mtapti.hu/mszt/19961/simon.htm> (Letöltés időpontja: 2014. 11. 05.)

²⁴ Körösényi András: *Kormányzati rendszerek*. in.: *Mi a politika?* (szerk.: Gyurgyák János) Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 72. old.

²⁵ Bayer József: *Politikai gondolkodás a huszadik században*. ELTE BTK Politikaelméleti Tanszék Budapest, 1996. 57. old.

²⁶ U.o.. 57-58. old.

²⁷ Körösényi András: *Kormányzati rendszerek*. in.: *Mi a politika?* (szerk.: Gyurgyák János) Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 70. old.

(állampolgároknak) alávetetten, annak ellenőrzése alatt működik. „Az ellenőrzés legfontosabb intézménye a vezetők leválthatósága, amelyet a periodikusan ismétlődő választások intézményesítenek.”²⁸ Mindez azt is feltételezi, hogy egy adott állami döntés esetén a kormányzottak véleményét is kikérik, így viszont azok is felelősséget vállalnak a döntésért. Másképpen fogalmazva „a polgárok szabadsága abban áll, hogy önmaguk által hozott törvényeknek engedelmeskednek, vagy olyan törvényeknek, amelyeket a törvényhozásra felhatalmazott, legitim képviselőik bocsátottak ki.”²⁹

A demokratikus állam felépítésénél éppen ezért döntő lépés az átláthatóság, a közös – vagy képviseleti – döntés és az ellenőrizhetőség követelménye. Ez pedig alapvetően kihat az állam működésére is.

A demokratikus állam alapját, mint láthattuk, a választójog és a választhatóság, az egyéni és kollektív szabadságjogok, valamint a választópolgárok állam feletti kontrollja határozza meg. Ez azt is jelenti, hogy az állam folyamatos megfelelési kényszerben van a választókkal szemben. Nem válhat statikussá, hanem folyton dinamizmusban kell lennie. Sőt, azon pártoknak, társadalmi csoportoknak, akik az államhatalomért versenyeznek, maguknak is folyamatosan meg kell újulniuk. Mindeközben az állam – bár a többség véleménye szerint kell cselekednie – nem hagyhatja figyelmen kívül a kisebbség véleményét sem. A demokratikus állam – mint az egyéni szabadságjogokon álló állam – hatalmát saját maga is korlátozza azáltal, hogy nem akarja az élet minden területét szabályozni.

Disszertációmban tehát a demokratikus állam ideológiai alapján és fogalmán azt az elméleti nyitottságot értem, mely lehetővé teszi az állam társadalom felé való nyitottságát és a különböző szervezetekkel való kooperáció lehetőségét.

2.2.5. A Katolikus Egyház fogalma

A Katolikus Egyház több értelemben is különleges jelenség, hiszen államként és sajátos teológiával rendelkező vallási közösségként is meghatározható.

²⁸Körösi András: *Kormányzati rendszerek*. in.: *Mi a politika?* (szerk.: Gyurgyák János) Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 71. old.

²⁹ Bayer József: *Politikai gondolkodás a huszadik században*. ELTE BTK Politikaelméleti Tanszék Budapest, 1996. 58. old.

Az Egyház önértelmezése és fogalma tehát szorosan kapcsolódik teológiai tanításához. Ezért ha meg akarjuk érteni az Egyház önértelmezését, akkor leginkább a teológia útja tűnik célravezetőnek.

Ez utóbbi alapján az Egyház fogalmát a küldetésén és a világban betöltött szerepén keresztül lehet a leginkább megragadni. Az erre való szisztematikus reflexió a történelem során folyamatosan jelen volt az Egyházban. Az Egyház a XIX-XX. században kialakult „modern” világhoz való viszonyát viszonylag későn, csak a II. Vatikáni Zsinaton (1962–1965) és az ezt követő időszakban határozta meg. Természetesen voltak előzmények, amikor az Egyház igyekezett a kor világi nyelvén megfogalmazni önmagát, ami nem a múlt elvetését, sokkal inkább egyfajta reflexiót jelentett. Sőt, bizonyos esetben azt látjuk, hogy a XIX-XX. század folyamán az Egyház finomította nézeteit néhány kérdésben. Ebben az időszakban az Egyház életében jelentős változások történtek. Gondoljunk például arra, hogy az Egyház fokozatosan elvesztette világi hatalmát, hiszen az egységes Olaszország létrejöttével megszűnt az egyházi állam, azonban ahogyan arra Erdő Péter rámutatott *„az Apostoli Szentszék továbbra is szuverén nemzetközi jogalanyként működött, diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn, sőt újakat létesített a föld számos országával.”*³⁰ De gondolhatunk arra is, hogy az állam egyre nagyobb távolságot kívánt fenntartani az Egyházzal. Itt sem szűnt meg azonban az Egyház jelenléte, hanem az egymás közötti kapcsolatuk alakult át. De utalhatunk az Egyháznak a különböző ideológiákkal való viszonyára, és az ehhez való viszonyulásra is.

Az Egyház a XIX-XX. század első felében az útkeresés állapotában volt. Míg a korszak kezdetén az állammal szemben a védekező Egyházat láthatjuk, addig a II. Vatikáni Zsinat után már inkább önmagából kiindulva, a saját egyházképéből reflektált, melynek eredményeként átalakult és újra fogalmazódott az Egyház meghatározása.

Egyrészt – mint az hangsúlyoztuk – teológiai újraértelmezésről van szó, melynek alapján az Egyház egy új egyházkép szemüvegén keresztül vizsgálja önmagát. Másrészt – és a teológiai értelmezésből kiindulva – önmaga mellett a világhoz, a társadalomhoz és az államhoz való viszonyát is értelmezi. Ennek az értelmezésnek a lényeges megállapítása, hogy az Egyház *„túlmutat önmagán két vonatkozásban is:*

³⁰ Erdő Péter: *Állam, Egyház, szuverenitás.* in: http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_20_Erdo.pdf (Letöltés időpontja: 2014. 10. 29.) 9. old

*mindig Krisztusra irányul és mindig az egész emberiség számára adott jel.*³¹ Azaz az Egyház nem önmagáért van jelen a világban, hanem egyetemes dimenziójú feladatot lát el, mely nem korlátozódhat területre vagy népre.

A teológiai megközelítés szerint az Egyház önmagát Krisztus által alapítotttnak tekinti, ezért léte nem függ mástól, egyedül csak alapítójától, Jézus Krisztustól. Ebből következik az Egyház független valósága, mely nem lehet alávetve egyetlen más államnak, szervezetnek sem. Ugyanakkor az Egyháznak sajátos célja és küldetése van a világban, melyet alapítója – Krisztus – bízott rá, és az ehhez szükséges sajátos eszközökkel is felruházta.

Az egyházjogi megközelítés a szuverenitás oldaláról vizsgálja az Egyházat. A szuverenitás elméletét azonban a teológia alapján fogalmazza meg. Mivel az Egyház sajátos módon létezik, ezért nem függhet mástól, csak alapítójától. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az Egyház sajátos jogrenddel rendelkezik, mely független más jogrendektől. Ez a jogrend minden katolikus hívőre vonatkozik, bárhol is él. Ebből következően megállapítható, hogy az Egyház túlmutat a klasszikus állam definíciók által megfogalmazott kereteken.

A disszertációban az Egyház fogalma alatt az Egyház kettősségét tartom szem előtt. Azaz egyszerre vallási közösség, ugyanakkor olyan független világi tényező, melynek befolyása túlmutat az egyszerű vallási közösség keretein.

2.3. Az állam és a vallási közösségek viszonyának általános leírása

Az értelmezési keret meghatározása után a viszonyok általános áttekintése következik. Hangsúlyozom, hogy ebben az esetben is általános megállapításokat kívánok tenni. A cél ugyancsak egyfajta közös keretrendszer kialakítása, mely alapján értelmezhető a különböző államberendezkedések viszonya a vallási közösségekhez. Azért is tartom hasznosnak az áttekintést, mert ezáltal más aspektusból szemlélve kaphatunk általános válaszokat a „honnan jöttünk” és a „hová érkeztünk” kérdésekre. A viszonyrendszerek rövid áttekintése egyúttal lehetőségét biztosít arra, hogy a későbbiek során a magyarországi folyamatokat ezen a szemüvegen keresztül tudjuk szemlélni.

A viszonyrendszereket többféleképpen is lehet csoportosítani, azonban mindegyikben lényeges szempont a vallási pluralizmus kérdésköre. Ennek elfogadása vagy elutasítása

³¹ Puskás Attila: *A Lumen Gentium egyháztanának recepciója*. in: *Vigilia*. 2012/9. szám. 652. old.

fontos fokmérője egy-egy állam valláshoz fűződő viszonyának. A vallási pluralizmus három egymást követő társadalmi szinten vizsgálható: először makroszinten, ahol a vallási pluralizmust az állam elismeri és elfogadja a többségi valláson belül. A második szinten a pluralizmus magában foglalja a vallási közösségek sokféleségének elfogadását. A harmadik a mikro szint, melyben az egyén számára adott a választás és a döntés szabadsága. Ezen szintek elfogadása megfelel a vallási toleranciának és a vallásszabadság követelményeinek, elutasításuk és korlátozásuk azonban sérti mindezen elveket.³²

2.3.1. *A vallásokat tiltó, szigorúan ellenőrző (vagy korlátozó), semleges típusú államok*

Az első típus esetében az állam a vallási csoportokban veszélyt lát. Ezek a típusú államok általában diktatórikus keretek között működnek. A diktatúra logikájából következik, hogy az állam igyekszik az élet minden területére kiterjeszteni befolyását, ellenőrzését, így nem tűrheti el, hogy a társadalomra más – az uralkodó eszmén kívüli – nézetek is befolyást gyakorolhassanak. Emellett természetesen ideológiai alapon is támadják a vallást.

A második esetben azt láthatjuk, hogy az állam és az uralkodó vallás szinte összefonódik. Megfigyelhető, hogy az állami szabályzók a vallási törvényeknek alávetve működnek. Így a vallási törvényekkel ellentétes világi jogalkotás kizárt. Ezen típusú államokra a legjobb példa Irán. Itt 1979-ben iszlám forradalom zajlott, melynek következtében új alkotmányt fogadtak el. Ebben az iszlám államvallásként került definiálásra, mely *„Az alkotmány II. fejezet 12. cikke szerint állandó és megváltoztathatatlan.”* Ebből következően *„minden jog az iszlám standardokon, a sharīca normáin alapul. Ami azzal össze nem egyeztethető az érvénytelen.”*³³

A harmadik típusba a világnézetileg semleges államok tartoznak. Itt a vallási csoportok a törvényes keretek között szabadon működhetnek. Ebben az esetben az állam és a vallási csoportok között a *„kooperációs, az egyházat támogató modell*

³² Lásd: Ole Riis: *Modes of Religious Pluralism under Conditions of Globalisation*. in: Exploring Religious Pluralism. Director of publication: Paul de Guchteneire. International Journal on Multicultural Societies (IJMS) Vol. 1, No. 1, 1999. 20-34. old.

³³ Juhos Anna: *Emberi jogok Iránban*. in.: <https://btk.ppk.hu/uploads/articles/6414/file/juhosanna.pdf> (Letöltés időpontja: 2013. 04. 23.) 6-7 old.

érvényesül.”³⁴ Azaz az állam és a vallási csoportok következetesen szétválva tevékenykednek, de viszonyaik szabályozását szerződéses együttműködés jellemzi.

2.3.2. *A szocialista-kommunista államok viszonya a vallási közösségekhez és a vallási közösségek viszonya a szocialista-kommunista államokhoz*

A szocialista-kommunista államok a vallási közösségekhez való viszonyukat saját ideológiájuk mentén határozták meg. Bár „*a kommunista kormányok már Lenintől kezdve (...) megkülönböztették a pártok ideológiáját, amelynek alapvető jellegzetessége a marxi dialektikus materializmuson alapuló ateizmus, míg a párt által vallott államnak semlegességet kell tanúsítani a polgárok vallási meggyőződésével szemben.*”³⁵ Elméletben tehát az állam a vallással szemben toleráns. Ezzel szemben a pártideológia részéről markáns vallásellenesség fogalmazódott meg. Az ideológia véleménye alapján – a lenini elveket átvéve – „*a marxizmus (...) minden mai vallás és egyház, mindennemű vallási szervezet mindenkor a burzsoá reakció szerve, amely a kizsákmányolás védelmére és a munkásosztály elkábítására szolgál*”³⁶ elvet vallották, mely nehezen volt összeegyeztethető az állam semlegességi politikájával. A gyakorlat azt mutatta, hogy a párt ideológiáját és célját a vallás megszüntetésére az államszervezet adta eszközök maximális felhasználásával próbálták megvalósítani. Ennek eklatáns példája Albánia, mely állami szinten „*1967-ben a világ első ateista államává*”³⁷ nyilvánította magát. Ezzel párhuzamosan a kommunista államok erős vallásellenes intézkedéseket tettek. A korszakban a vallásüldözés különböző módokon valósult meg, konstans módon azonban a rendszer bukásáig jelen volt. (Sőt, a ma is létező szocialista országokban jelenleg is jelen van.) Megállapítható tehát, hogy „*valójában – minden 'puhulás' közepette – az emberi jogok megnyirbálása és az egyház elnyomása az utolsó pillanatig tartott.*”³⁸

³⁴ Schmidt Péter: *A helyi önkormányzati rendszer* (in: *Alkotmánytan*. szerk.: Kukorelli István) Osiris Kiadó, Bp. 2001. 142. old.

³⁵ Szabó Ferenc SJ: *A Vatikán keleti politikája közéről az Ostpolitik színe és visszája*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2012. 102. old.

³⁶ Horváth Attila: *A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején*. in.: *Polgári Szemle* 2010. március 1-2 szám.

³⁷ Gárdonyi Máté: *Túlélés – együttműködés – ellenállás*. (in: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás*. szerk.: Balogh Margit – Szarka László) Kossuth Kiadó, Budapest. 2008. 150. old.

³⁸ Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk, Egyházüldözés 1945-1990*. Szent István Társulat, Budapest. 2005. 196-197. old.

Az állam kapcsolata a vallási közösségekkel e keretrendszer mentén alakult.

A kommunista államok retorikája a vallási közösségekkel ugyanakkor folyamatosan változott, főként a Katolikus Egyház által szorgalmazott párbeszéd politikájának köszönhetően. Ennek a politikának azonban az Egyház részéről is és a kommunista államok részéről is más-más célja volt. Míg a kommunista állam egyfajta nemzetközi szalonképességet remélt a Katolikus Egyházzal való dialógus fenntartásában, addig a Katolikus Egyház a részegyházak működési feltételeinek jobbítását remélte.

Ugyan a vallási közösségek gyanakvással, sőt, erős kommunista ellenszennel rendelkeztek (ez az ellenszenn például a Katolikus Egyház, vagy az ortodox egyházak esetében is jól kimutatható), azonban ez a helyzet fokozatosan változott. A vallási közösségek igyekeztek a túlélésük és híveik érdekében kompromisszumokat kötni, azonban ez nem jelentette azt, hogy a rendszer kiszolgálóivá váltak volna.

Ha a Katolikus Egyház esetét nézzük, azt mondhatjuk, hogy az Egyház a teológia szemüvegén keresztül hangsúlyozta a dialógus fontosságát, mely aztán a szocialista-kommunista államokkal való kapcsolatra is jellemző lett. Ennek kiinduló pontja az „*őszinte és okos párbeszéd,*”³⁹ valamint az egymás iránti kölcsönös tisztelet megadása. Ugyanakkor ismét szükséges hangsúlyozni, hogy a „*dialógus sohasem jelentheti a megalkuvást, a keresztény önazonosság feladását, a nézetek összemosását.*”⁴⁰ A dialógus keresése tehát teológiai értelemben is kötelezte az Egyházat, miközben az adott ideológia alatt élő katolikusok védelme érdekében is szükségesnek mutatkozott.

Összességében elmondható, hogy a szocialista-kommunista államok és a vallási közösségek, illetve a vallási közösségek és az államok kapcsolatára két alapvető vonás volt jellemző. Az állam célja a vallási közösségek társadalomban betöltött szerepének minél erőteljesebb korlátozása, ugyanakkor például a Katolikus Egyházzal folytatott párbeszéd révén a demokratikus világ felé szalonképességének megőrzése volt. A vallási közösségek oldaláról a párbeszéd kezdeményezése és fenntartása annak érdekében történt, hogy tevékenységüket minél teljesebben és szabadabban gyakorolhassák.

³⁹ *Gaudium et Spes 21.* in.: Az egyház társadalmi tanítása dokumentumok (szerk.: Tomka Miklós – Goják János) Szent István Társulat, Budapest. 212. old.

⁴⁰ Szabó Ferenc SJ: *A Vatikán keleti politikája közelről az Ostpolitik színe és visszaja.* L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2012. 301. old.

2.3.3. *A demokratikus államok viszonya a vallási közösségekhez és a vallási közösségek viszonya az államhoz*

A demokratikus ideológiai alapon álló államok és a vallási közösségek közötti viszony esetében tehető első megállapítás, hogy a demokratikus állam a vallási közösségekkel külön nem foglalkozik. Ez abból következik, hogy a demokratikus államok általában önmagukat világnézetileg semleges államokként definiálják. A semlegesség fogalma elsősorban arra terjed ki, hogy nem tesz különbséget a vallási csoportok között. Fő szabályként az az általános elv érvényesül, hogy amennyiben az állam által elfogadott törvényes feltételeknek megfelel egy vallási közösség, akkor szabadon működhet. Ez az elv minden vallási csoportra érvényes.

Van még egy fontos vetülete a semlegességnek. Ez pedig az, hogy az állam semmilyen formában nem szólhat bele a vallási csoportok belső ügyeibe. Azaz a belső szabályzók, jogrendek tekintetében a vallási közösségek önállóak. Ez az elv azért fontos, mert egy olyan fejlődési fokot jelent az állam részéről, ahol az állam saját területén elismer más jogrendet. Ez azt is jelenti, hogy „*az állam az elválasztási törvények óta nem tartja magát illetékesnek az ember szakrális élete fölött, vagyis a két jogi vertikum 'elmegy' egymás mellett.*”⁴¹ Továbbá nem foglalhat állást hitéleti kérdésekben sem, így egy adott vallási csoport tanítását sem bírálhatja.

A demokratikus ideológiát valló államok ugyan a semlegesség követelményét igyekeznek szem előtt tartani, de nem viszonyulnak egységesen a kérdéshez.

Ebben az esetben a szakirodalom több felosztást használ, általánosságban három vagy négy kategóriát szokás megkülönböztetni.

A hármas felosztásra példaként Robberts felosztását említhetjük. Szerinte az államok viszonya a State Church Systems (államegyház), a Separation Systems (elválasztás) vagy a Hybrid Systems (a kettő ötvözetén) alapján határozható meg.⁴²

Véleményem szerint a négy kategóriára bontás jobban árnyalja az állam és az egyházak közötti kapcsolatot.

⁴¹ Rónay Miklós: *Állam, Egyház*, politikatudomány. in.: Politikatudományi Szemle XVII/2. 105.old.

⁴² Lásd: Robbers Gerhard: *State and Church in the European Union*. Baden Baden, Germany 2005. 578-580 old.

a) Az államegyházi modell esetén olyan, a történelem során kialakult vallás-állam szimbiózisról beszélhetünk, ahol hagyományosan egy vallási közösség működhetett. Ezen belül két típust különböztethetünk meg.

- A protestáns egyházak által dominánsan uralt államok esetében azt láthatjuk, hogy az adott állam vezetője egyben az egyház vezetője is. (Anglia esetében például az uralkodó egyben az anglikán egyház feje is.)

- Az ortodox keresztény többségű államok esetében az állam és az egyház vezető tisztsége különvállik, de mégis szoros együttműködést feltételez.

Közös jellemző, hogy a vallást a nemzeti szuverenitás egyik kifejezőjeként értelmezték.

b) A radikális elválasztási modellnek szintén két típusa létezik.

- Az Amerikai Egyesült Államokban kialakult modell esetében semlegességről beszélhetünk, melynek hagyományos vonulata alapján – amely ma már oldódott formában jelentkezik – az állam semmiféle támogatásban nem részesítheti a vallási közösségeket. E szemlélet mögött a pluralizmus elve húzódik meg, vagyis az állam nem emel ki egyetlen vallási közösséget sem, mindenkivel egyenlő távolságot tart.

- Ezzel szemben Franciaországban nem a pluralizmus, hanem a Katolikus Egyház ellenesség váltotta ki a radikális elválasztás kimondását, mely alapján igyekeztek a vallást a magánszféra keretei közé szorítani. Ez azonban fokozatosan oldódott, és ma már együttműködés jellemzi a Katolikus Egyház és az állam viszonyát. Ebben a típusú felfogásban azonban megjelenik az a veszély, hogy az állam nem semleges, hanem közömbös lesz a vallással, így az Egyházzal szemben is.

c) A harmadik modell az együttműködő elválasztás modellje. Ennek a modellnek a jellemző vonása a szerződéses viszonyba rendezett együttműködés. *„Ezek a szerződések meghatározzák az együttműködés formáit és tartalmát, melynek kiinduló alapelve a két fél (a szerződő felek) autonómiájának kölcsönös elismerése.”*⁴³

d) Végül a negyedik modell a kapcsolódó modell, mely főként német nyelvterületen jellemző. Ez tulajdonképpen a semleges és együttműködő modell sajátos keveréke. Ebben az esetben arról van szó, hogy míg az együttműködő modell főként a

⁴³ Varga Attila: *Állam és egyház viszonyrendszerének elemzése.* in.: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000423.html> (letöltés ideje: 2014. 11. 19.)

katolikus többségű országok esetében működhet, addig a német területen nem csak egy egyházzal tartják szükségesnek az együttműködés kialakítását, hanem a protestáns közösségekkel is. Ezért az állam alapvetően támogató, de ugyanakkor igyekszik egyenlő távolságot is tartani az egyes egyházakkal, felekezetekkel szemben. A nemzetközi jog a semlegesség és a be nem avatkozás elvét tette magáévá.

A négy modell rövid áttekintése után azt az általános következtetést vonhatjuk le, hogy a demokratikus ideológia alapján álló államok túlnyomó részben a vallási közösségekkel a semlegesség politikáját folytatják. Ez különböző gyakorlati módokon jelenik meg. A semlegesség ugyanakkor – mint azt láthattuk – valamilyen szintű kooperációt is feltételez, melyet általában szerződéses viszonyba rendeznek.

A szerződéses viszony esetén külön ki kell emelnünk a Katolikus Egyház helyzetét. Különbséget kell tenni egyrészt a helyi vallási közösségek, így a Katolikus Egyház részegyházaival történő megállapodások, szerződések, másrészt, az Egyházzal, mint állammal kötött szerződések között.

A helyi vallási közösségekkel, így a helyi katolikus részegyházakkal kötött megállapodások, szerződések jogi ereje gyengébb, mint az Egyházzal, mint állammal kötött szerződések. Ugyanis az Egyház, mint állam „és az államok mint nemzetközi tárgyaló felek, (amennyiben) egymás közötti megállapodással létrehozzák az illető szerződő országra érvényes konkordatárius joganyagot (akkor) Ebben (...), szerződéses jog formájában alakítják ki az egyes országok területére érvényes helyi állam – Katolikus Egyház viszonyokat.”⁴⁴ Ez viszont már Egyház specifikus jellemzővel rendelkezik, hiszen az adott állam jogrendjébe, mint nemzetközi szerződés beépül az Egyházzal, mint állammal kötött szerződés, így ez már olyan kötelezettséget is jelent, melyet az adott állam nem hagyhat figyelmen kívül. Ezért az adott részegyházak mintegy sajátos nemzetközi jogi védelmet is kapnak tevékenységük folytatásához.

Az előzőekben láttuk, hogy a demokratikus állam, bár semleges módon viszonyul a vallási közösségekhez, mégis viszonyukban a szerződéses „kooperációs, az egyházat támogató modell érvényesül.”⁴⁵ Ez a kooperáció általában meghatározott területekre terjed ki, például szociális tevékenységre, oktatási feladatok ellátására. Ezekben az

⁴⁴ Rónay Miklós: *Állam, Egyház*, politikatudomány. in.: Politikatudományi Szemle XVII/2. 107.old.

⁴⁵ Schmidt Péter: *A helyi önkormányzati rendszer* (in.: *Alkotmánytan*. szerk.: Kukorelli István) Osiris Kiadó, Bp. 2001. 142. old.

esetekben egy vallási közösség az államtól feladatokat vesz át. Ezen feladatok ellátását túlnyomórészt szerződéses együttműködéssel szabályozzák. Ugyanakkor az átvett feladatok esetén az adott állam törvényei ugyanúgy vonatkoznak a vallási közösségekre is. Azonban – mint láttuk – az állam az egyes vallási közösségek sajátos hitéleti küldetésével kapcsolatban semmilyen formában nem foglalhat állást. Ez azt is feltételezi, hogy a vallási közösségek sajátos hitéleti és társadalmi küldetésüket az általuk fenntartott intézményeikbe beépíthetik.

„A hit személyes döntés. Egyéni dolog.
Ám alkalmasint, nem is olyan ritkán,
az élet egyéb területeit is alakítja.
Társadalmi következményekkel jár.”
(Tomka Miklós)

A vallási közösségek térbeli és társadalmi beágyazottsága

3.1. A vallási közösségek térbeli elhelyezése

Magyarország hagyományosan Európa keleti és nyugati politikai és kulturális határán fekszik. Ez a kettősség azonban nem csak Magyarország, hanem Közép-Európa sajátossága is. Egyfajta ütközőpont, ugyanakkor különleges „olvasztótégely” egyben. Magyarországot mindig a kulturális, politikai és vallási keveredés, sokszínűség jellemezte. Vallási-felekezeti szempontból Magyarország hasonló sokszínűséget mutat. Európa vallási alapszerkezetét három keresztény felekezet uralta,⁴⁶ melyhez a zsidó vallás és a déli területeken az iszlám társult. Magyarországon dominánsan a keresztény hitben gyökerező felekezetek erősek, de történelmileg a zsidó vallás is fontos tényezője az ország „vallásföldrajzi”⁴⁷ térképének. Ugyanakkor a rendszerváltozást követően a keleti vallások, filozófiák és a muzulmán hatások erősödését is megfigyelhetjük. Általánosan az is megállapítható, hogy a „kilencvenes évektől kezdődően egyre több átfogó elemzés vallási fellendülésről, a vallás társadalmi jelentőségének növekedéséről számol be.”⁴⁸ Emellett a vallási közösségek társadalmi térben való elhelyezkedését is vizsgálják. Yves Lacoste francia földrajztudós szerint kétféle geopolitika létezik „a 'belső geopolitika', (...) a társadalmi rétegek geopolitikájával azonosítható, míg a

⁴⁶ Lásd.: Máté-Tóth András – Hajdú Zoltán: *The Religion of Central and Eastern Europe: A Geography and Religious Studies Approach*. In: *Focus on Religion in Central and Eastern Europe*. (szerk.: Máté-Tóth András – Rosta Gergely. Walter de Gruyter GmbH Berlin/Boston. 2016.

⁴⁷ A vallásföldrajz fogalmát Tatai Zoltán vezette be Magyarországon. Lásd: *Gondolatok a vallásföldrajz kutatásához* in: ELTE Regionális Földrajzi Tanszék Földrajz, regionális tudomány /Tudományelméleti tanulmányok/ (szerk.: Nemes Nagy József) Budapest, 1995.

⁴⁸ Lásd: José Casanova: *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press, Chicago–London, 1994

'külső geopolitika' a hagyományos államközi geopolitikát foglalja magába."⁴⁹ A „belső” geopolitikát jelen esetünkben olyan társadalmi rétegekkel azonosíthatjuk, melyek vallásentitását tudatosan gyakorolják, és azt cselekedeteiben felvállalják. Azaz a vallási csoportok itt sajátos társadalmi rétegeként jelennek meg.

Másképpen definiálva olyan szubkulturális csoportként tekinthetünk rájuk, amely „közös értékek, normák és morális meggyőződések által uralt viselkedési (életstílus, szokások, kulturális fogyasztás) és múlttudatot; rítusokat és szimbólumokat; (...) az egymás iránti szolidaritás és lojalitás érzését”⁵⁰ viseli magán, valamint sajátos „karakterű és politikai jellegű szervezeteket tud felmutatni.”⁵¹

Ezen társadalmi rétegekről megállapítható, hogy „az osztálytársadalmi térben való feloldódást elutasító, sajátos értékei és identitás védelmében szervezetek sorát létrehozó közösségek.”⁵²

A vallási csoportok ezért az azonos erkölcsi, tanításbeli, gondolkodásmódbeli emberek kapcsolatára, összetartozására épülve „a társadalom egészén belül önálló törekvéseket képviselő”⁵³ csoportként működnek. Az egyes vallásokhoz tartozók „vallási és nem vallási intézményeket hoznak létre, amelyek persze egyúttal a tágabb társadalom intézményrendszerének is részei,” azaz „a vallás mindig, mindenütt erőteljes társadalmiasulási, társadalomképződési forma.”⁵⁴

Ugyanakkor a vallások nem csak a létrehozott sajátos intézményhálózatuk révén bírnak társadalomépítő jelleggel, hanem az általuk közvetített erkölcsrendszereken keresztül is jelenvalóvá válnak. A társadalom egészét érintő, lényeges kérdéseket feszegetnek, mint például a XX. század nagy erkölcsi kihívásai: az abortusz, az eutanázia, a halálbüntetés, a háború és a béke, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek. Mindezen kérdésekben szilárd, sajátos meggyőződésük volt és van, melyet a társadalom minden rétege számára igyekeztek és igyekeznek megjeleníteni. Ebből a szempontból érdekes Máté-Tóth András Casanova által tett megállapításait idézni. E szerint „fontos különbséget tenni a

⁴⁹ Mező Ferenc: *A társadalmi mozgalmak és az ellenállás területei.* in.: http://epa.oszk.hu/00700/00775/00010/1999_10_04.html, (Letöltés időpontja: 2013. 04. 21.)

⁵⁰ Enyedi Zsolt: *Politikai a kereszt jegyében.* Osiris Kiadó, Bp., 1998. 21. old.

⁵¹ U.o.. 21. old.

⁵² U.o.. 16. old.

⁵³ Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő.* in.: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_egy.htm (Letöltés időpontja: 2013. 06. 05.)

⁵⁴ U.o..

vallás funkcióvesztése és jelentőségvesztése között. Miközben a nagy vallási közösségek tagjai sok tekintetben szuverénebb módon tartoznak a közösségekhez, amiben általánosságban inkább a nagyobb távolságtartás jellemző, már ami a rendszeres vallási tevékenységet illeti, ugyanakkor a vallási közösségek megtalálták a média által közvetített diskurzusokban a maguk helyét és jelentőségét, s ennek révén nagy befolyással tudnak lenni társadalmi vitákra. Ez a diszkurzív jelenlét más szervezetek és intézmények esetében is elsősorban nem a tagság létszámától, hanem a nyilvánosságmunka tartalmának és formájának professzionalitásától függ.”⁵⁵ Másképpen szólva a modern kommunikációs technikai eszközök professzionális felhasználása az adott vallási közösség befolyását nagymértékben tudja növelni. Így a kommunikáció a társadalmi folyamatok befolyásolása területén a XXI. század egyik kulcsterületévé vált, melynek használata a vallási közösségek számára is elengedhetetlenül fontos ahhoz, hogy üzeneteiket eljuttassák a „címzettekhez”.

A társadalmi térszerkezet másik megközelítésében az adott vallási közösség térben lehatárolható változásait vizsgálhatjuk. Ennek alapján Magyarország vonatkozásában a következők állapíthatók meg: „A hívők felekezeti térszerkezete a szocialista évtizedekben nem módosult lényegesen, csupán a szocialista urbanizáció, belső migrációk által leginkább érintett, korábban protestáns jellegű vonzásközpontok veszítették el protestáns (református, evangélikus) többségüket. Magyarországon az 1960-as, 1970-es években a katolikus többségű vonzáskörzetből beköltözők formálták az 1949-ben még evangélikus többségű Békéscsabát, Orosházát és a református többségű Hódmezővásárhelyt, Kazincbarcikát és Tiszaujvárost (Tiszaszederkényt, Leninvárost) 1990-re római katolikus többségű városokká.”⁵⁶Látható tehát, hogy a belső migrációs folyamat milyen mértékben képes megváltoztatni egy-egy terület, régió vallásföldrajzi képét.

3.2. Szociológiai keret

Szokták mondani: a hit magánügy. Amennyiben ez így van, akkor az az egyén saját belső világához tartozik, és ebbe másnak beleszólási joga nincs. Ugyanakkor ez fordítva

⁵⁵, José Casanova elméletét lásd: Máthét-Tóth András: *Vallásnézet*. Korunk, Kolozsvár, 2014. 58. old.

⁵⁶ dr. Kocsis Károly: *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza (In.: A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. (szerk.: Gál András – Frisnyák Sándor – Kókai Sándor) Nyiregyháza–Szerencs, 2016. 19. old.*

is igaznak tűnik, a hitnek az állam életébe beleszólási joga nincs. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű, hiszen ahogyan azt Robertson is megállapította, „*az egyház-állam kapcsolatok szociológiai és politikai értelemben válnak fontossá,*”⁵⁷ mert a vallásos ember nem csak az adott vallási közösség tagja, hanem egyben az adott ország állampolgára is, így döntéseiben (például választáskor) már befolyásoló tényezőként jelenhet meg a vallási identitása. Így bár „*a hit személyes döntés. Egyéni dolog. Ám alkalmasint, nem is olyan ritkán, az élet egyéb területeit is alakítja. Társadalmi következményekkel jár.*”⁵⁸ Ezért a „*kereszténység politikai fogalma abból a beszédmódból kristályosodik ki, amellyel az adott lokális, regionális vagy akár globális társadalom a kereszténységet tematizálja. Ebben a politikai megközelítésben a kereszténység elsődleges lényege vagy jellemzője az a politikai erő, mellyel rendelkezik, illetve amelyet neki tulajdonítanak*”⁵⁹

Azonban nem csak egyéni szinten jelenik meg a vallás, hanem intézményi szinten is, hiszen az állam mellett gyakran a vallási felekezetek a második legnagyobb intézményfenntartók.

Tomka Miklós megállapítása szerint: „*Az elmúlt évtized egyik leglátványosabb változása a vallás és az egyház(ak) önálló társadalmi-politikai szereplővé válása*”⁶⁰ volt. Ezt a változást az egyes országok, régiók társadalmpolitikai vizsgálata során nem lehet figyelmen kívül hagyni. Erre hívja fel a figyelmet többek között Edward Luttwak⁶¹, és Robert A. Rubinstern⁶² is, akik azt mondják, hogy a vallás szorosan hozzákapcsolódik a társadalomhoz, mintegy etnikai, kulturális befolyásoló tényező. Azaz a politikai, társadalmi, kulturális, gazdasági folyamatokat - szűkebb (például: egy-egy ország tekintetében), és tágabb (például: iszlám világ) értelemben is - befolyásolják a

⁵⁷Lásd: Robertson Roland *Church-State Relations and the World System in* Thomas Robbins and Roland Robertson (eds.) *Church-State Relations: Tensions and Transitions*. New Brunswick, NJ: Transaction Books. 1987. 4. 39-52

⁵⁸ Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő* (in: *Társadalmi Szemle* 1998/8-9) 19. old.

⁵⁹ Máté-Tóth András: *A „keresztény társadalom” diskurzusa*. in: [file:///C:/Users/User/Downloads/Kereszteny_tarsadaom_diskurzusa%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Kereszteny_tarsadaom_diskurzusa%20(2).pdf) (Letöltés időpontja: 2018. 03. 31.) 6. old.

⁶⁰ Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő* (in: *Társadalmi Szemle* 1998/8-9) 19. old.

⁶¹ Lásd: Edward Luttwak: *The Missing Dimension*. in: *Religion, the Missing Dimension of Statecraft*, eds. D. Johnston and C. Sampson. NY. Oxford University Press. 1994.

⁶² Lásd: Robert A. Rubinstein: *Cultural Analysis and International Security*. in: *Alternatives* XIII. 1988. 529-542.

különböző vallási-felekezeti csoportok. Peter Berger állapította meg, hogy nem egy társadalomban, ahol korábban a szekularizációs tendenciák érvényesültek, a vallás térnyerése figyelhető meg, azaz egyfajta deszekularizációs folyamat zajlott le.⁶³ A vallási csoportok politikai-társadalmi szereplőként való megragadását Magyarországon elsőként Tomka Miklós szociológus hangsúlyozta. Az ő megállapításait felhasználva vizsgálhatjuk a vallási csoportok politikai-társadalmi szerepét.

Tomka véleménye szerint „*a történelmi nagy egyházak legalább öt összefüggésben társadalmi-politikai tényezők.*”⁶⁴ A történelmi nagy egyházak alatt általánosan a katolikus, az ortodox, a református és az evangélikus, valamint az izraelita közösségeket értjük, azonban ezen megállapítást véleményem szerint kiterjeszthetjük a többi vallási csoportra is.

Az első társadalmi-politikai tényező az, hogy a vallási csoportoknak a „*küldetésük a társadalom egészéhez szól.*”⁶⁵ Azaz a vallási csoportoknak van mondanivalójuk a társadalom minden tagja részére, és ezt el is akarják mondani függetlenül attól, hogy milyen reakciókat váltanak ki a többségi társadalom részéről.

Második megállapítása Tomkának, hogy a „*közgondolkodás (...) megkülönböztetett fontosságú intézményeknek tartja, s ennek megfelelően elvárásokat fogalmaz meg velük szemben.*”⁶⁶ Ezen elvárások a társadalom részéről általában szociális, oktatásügyi, kulturális jellegű elvárások. A vallási csoportok ilyen jellegű intézményhálózatának fejlesztését, működtetését a társadalom többsége támogatja. A többség támogatja azt is, hogy az állam ezen intézmények költségeinek részét, vagy egészét megtérítse.

Harmadik megállapítás, hogy „*az egyházaknak és közösségeiknek kulcsszerepe van a civil társadalom és a demokratikus közrend építésében.*”⁶⁷ Ennek a megállapításnak különösen fontos szerepe van abban a tekintetben, hogy a vallási csoportok hitbeli tevékenységük mellett olyan közösségteremtő és társadalomszervező hálózattal rendelkeznek, mely „*országos, minden faluban és városban létezik, (...); emberközeli,*

⁶³ Lásd: Peter Berger (ed.): *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics.* William B. Eerdmans Publishing Company. 1999.

⁶⁴ Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója* (in: *Magyar Tudomány* 1999/5) 555. old.

⁶⁵ Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója.* in.: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_magy.htm. (Letöltés időpontja: 2013. 06. 05.)

⁶⁶ Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója* (in: *Magyar Tudomány* 1999/5) 555. old.

⁶⁷ Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója.* in.: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_magy.htm. (Letöltés időpontja: 2013. 06. 05.)

azaz (...) a helyi társadalomban működik, tömegekre számíthat; minden társadalmi réteget, szakmát, nemet, korosztályt összefog; (...) amely tagjait, (...) tényleges közreműködésre és az önszerveződés és a közhasznú tevékenységek egy sorára ösztönöz.”⁶⁸

Negyedik megállapítása, hogy „az egyházak úgy is, mint szervezetek és úgy is, mint a felekezeti intézmények hálózatának irányítói, bizonyos területeken a központi állam ellensúlyozásának és a társadalmi decentralizációnak a legfontosabb tényezői.”⁶⁹ A vallási csoportok a hitéleti intézményrendszeren túlmenően elsősorban oktatási, szociális, egészségügyi és kulturális területen váltak hagyományosan intézményfenntartóvá. Ugyanakkor ezen területeken mintegy ellensúlyt képeztek az állammal szemben. Azt sem árt megjegyezni, hogy ezen területeken a vallási csoportok jóval előbb hozták létre intézményhálózatukat, mint az állam.

Tomka megállapítja, hogy a vallási csoportokat „egyebek között intézményesültségük és szervezeti tevékenységük teszi a társadalomszervezet szempontjából fontossá.”⁷⁰ Így „az államnak nem csak az egyházak függetlenségének biztosítására kell gondolnia, hanem egyfelől az egyházak, másfelől a nem egyházi intézmények - közöttük az állam - kapcsolatainak optimalizálására is.”⁷¹

Ötödik szempontként fontosnak tartja, hogy az egyes vallási csoportok egy-egy országban nem csak önmagukban állnak, hanem olyan „világméretű testületek részei, amelyek helyi és nemzetközi politika szerepe egyaránt kétségtelen.”⁷² Így a vallási közösség politikai súlyát nem csak a helyi társadalmi beágyazottsága adja, hanem az is, hogy mögötte egy nemzetközi szervezet áll, melynek érdekérvényesítő képessége már jóval nagyobb lehet.

Ahogy Tomka rámutat: „A hívő emberek közösségei, szervezetei, alkalmasint lobby-jai a plurális társadalom sokféleségében nem elhanyagolható súlyú tényezők. Súlyuk és

⁶⁸ Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója* (in: *Magyar Tudomány* 1999/5) 555. old.

⁶⁹ Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója*. in.: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_magy.htm. (Letöltés időpontja: 2013. 06. 05.)

⁷⁰ Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója* (in: *Magyar Tudomány* 1999/5) 556. old.

⁷¹ Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója* (in: *Magyar Tudomány* 1999/5) 556. old.

⁷² Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója*. in.: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_magy.htm. (Letöltés időpontja: 2013. 06. 05.)

működésük annál kevésbé fejeződik be a nemzeti határoknál, minél előrehaladottabb a nemzetközi egységesülési folyamat.”⁷³

Érdemes itt egy pillanatra megállni. Eddig Tomka nyomán arról volt szó, hogy az egyes vallási felekezetek milyen hatást tudnak gyakorolni a társadalmi-politikai folyamatokra. Azonban, ahogyan azt José Casanova megállapította, a keresztény területeken végbement szekularizációs folyamatok hatására a Katolikus Egyház helyzetében alapvető változást történt, „*az állam felé orientálódóból a civil társadalom irányába forduló intézmény lett. Sőt az emberi jogok kérdéséről szóló modern diskurzus hivatalos elismerése lehetővé tette a katolikus egyház számára, hogy meghatározó szerepet játsszon az autoriter rezsimekkel való szembenállásban és a demokratizálódási folyamatban szerte az egész katolikus világon. Azonban a katolikus egyház önként vállalt intézményi visszahúzódása nem jelentette a katolicizmus privatizációját, sokkal inkább az államtól a civil társadalom nyilvános terébe való áthelyeződését.*”⁷⁴ Azaz Casanova szerint egyfajta tudatos hangsúlyeltolódás figyelhető meg az Egyházon belül, melynek a lényege, hogy a mindennapi politikai csatározásoktól távol tartva magát, a küldetéséből adódó alapvető kérdésekre hívja fel az állam figyelmét.

3.3. A vallási közösségek társadalmi beágyazottsága

Az általános megállapítások után érdemes Magyarország vonatkozásában vizsgálni a vallási közösségek társadalmi beágyazottságát.

A rendszerváltozást megelőzően az utolsó vallásosság kérdéssel is foglalkozó népszámlálási adatunk 1949-ből való. Ezt követően teljes körű adatok nem állnak rendelkezésünkre. Az 1970-es évektől kezdődően került a kérdés a szociológusok látóterébe, és készültek e témában szociológiai felmérések. Ebben úttörő munkát végzett Tomka Miklós és Hankiss Elemér, akiknek a felméréseire a mai napig is hivatkozni tudunk.

A rendszerváltozást követően, 1993-ban a KSH készítette a lakosság 0,5%-ra kiterjedő reprezentatív felmérést a témában.

A rendszerváltozás után az első átfogó felmérés erről a kérdéstről csak a 2001. évi népszámlálás keretében valósult meg. Ezt követően a 2011. évi népszámlálás is

⁷³ Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója* (in: *Magyar Tudomány* 1999/5) 556. old.

⁷⁴ José Casanova: *A Public Religions újragondolása*. (in.: *Pontes* 1. 2018.) 19. old.

foglalkozott a kérdéssel, így jelenleg két népszámlálási adatból tudunk következtetni az Egyház és a vallási közösségek társadalmi beágyazottságára.

A három korszakban az Egyház társadalmi beágyazottságát az alábbi szempontok alapján vizsgáltam. Kiindulási pontom a szociológiai és a népszámlálási adatok voltak. Ennek alapján öt csoportot állítottam fel az Egyház társadalmi beágyazottságának vizsgálatához:

1. a Katolikus Egyházhoz tartozók csoportja,
2. más vallási közösségekhez tartozók csoportja,
3. egyik vallási közösséghez sem tartozók csoportja,
4. választ nem adók csoportja,
5. ismeretlen választ adók csoportja.

Az öt csoportot a társadalmi pozicionálás szempontjából külön-külön érdemes kezelni, mert véleményem szerint ezzel pontosabb képet kaphatunk az Egyház valódi társadalmi pozíciójáról. Ebben az esetben ugyanis a Katolikus Egyház mellett meghatározhatjuk a többi keresztény alapon szerveződő, az egyéb hitelven alapuló, az elutasító valamint a „nem adott választ” illetve a más, vagy ismeretlen választ adók társadalmi súlyát, pozícióját is. Meg kell jegyezni, hogy az első korszak szociológiai felmérései nem differenciálták a különböző vallási közösségekhez való tartozást. Így ebben az esetben az első két csoportot, illetve a negyedik és az ötödik csoportot összevontan kezelem.

3.3.1. *A vallási közösségek társadalmi beágyazottsága az 1980-as években*

Az első időszakban a vallási közösségek társadalmi beágyazottsága Magyarországon hullámzóan alakult. Míg „*az ötvenes években az egyházas vallásgyakorlás elég magas szintű volt, ez a hatvanas években csökkenni kezdett, s a folyamat a hetvenes évek második feléig tartott, a magukat vallásosnak tartók, illetve a vallásgyakorlók aránya ekkor érte el a ma ismert legalacsonyabb szintet. Ezután némileg ismét emelkedni kezdett ez az arány, s a lassú emelkedés a nyolcvanas évek végéig tartott.*”⁷⁵

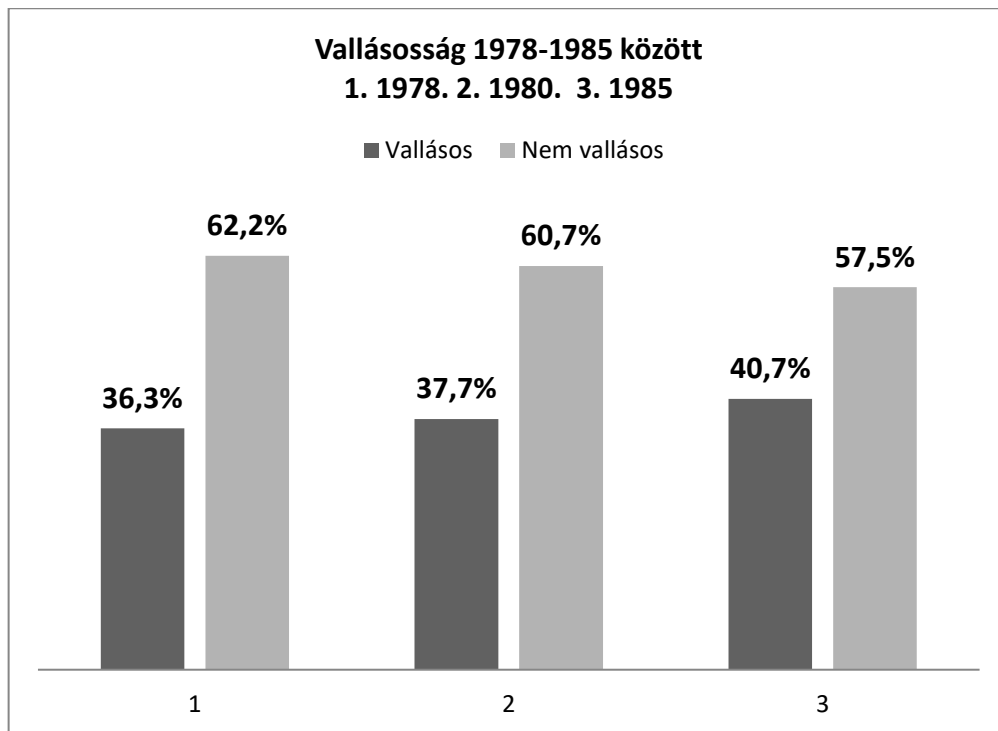
Ebből az következik, hogy az 1950-es évektől a társadalom részéről fokozatos eltávolodás figyelhető meg a hitélettől, mely érdekes módon a '70-es évek végétől

⁷⁵ Hegedűs Rita: *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében.* (Doktori értekezés.) Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest 2000. 65. old.

lassan megváltozott. Nyilvánvaló, hogy a korábbi szintet nem érte már el, de mégis a tendencia megfordult.

Ezt támasztják alá az 1970-es, 1980-as években készült felmérések, melyeket a következőkben ismertetek.

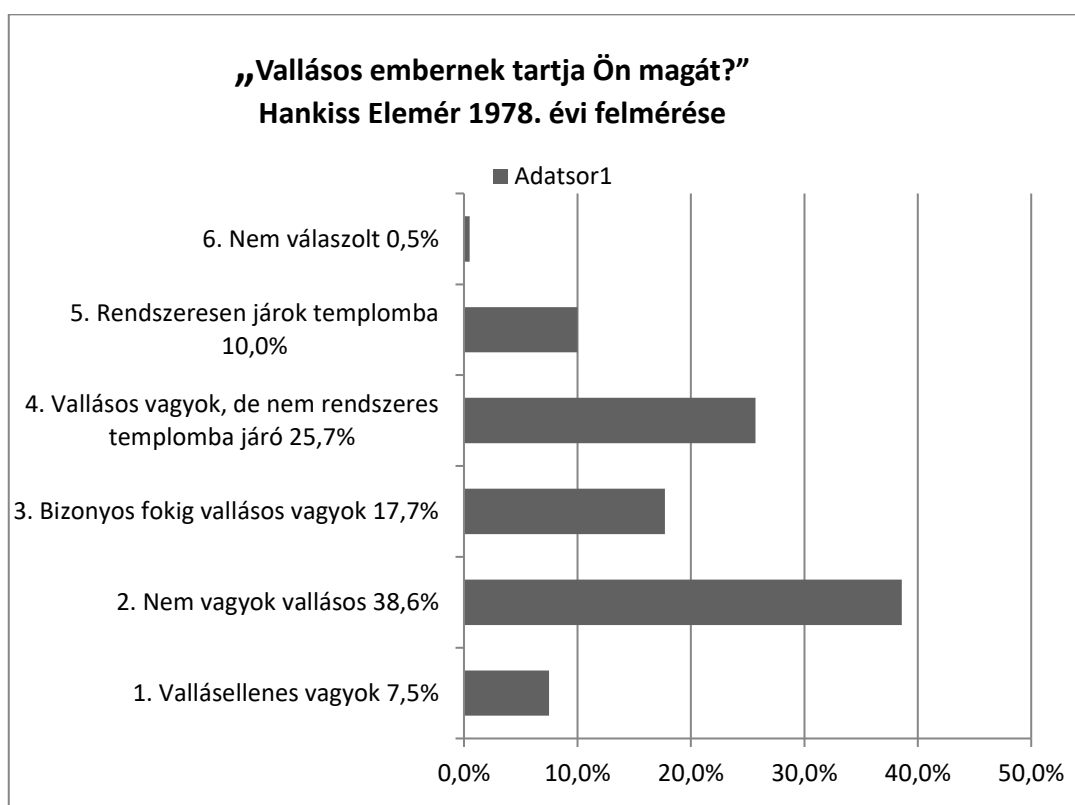
D1

Ennek alapján megállapítható, hogy 1978. és 1985. között 4,4%-al nőtt a magát vallásosnak mondók száma.

Érdeemes azonban Hankiss Elemér 1978-ban végzett felmérését is megvizsgálni, mely némiképp más eredményt mutat. Az ő felmérése alapján a vallást nem gyakorlók, vagy elutasítók aránya 46,1% volt, míg a valláshoz valamilyen szinten kötődőké 53,9%. Ebből az adatsorból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a társadalom többsége a vallásokkal szemben nem volt elutasító.

D2

Látható tehát, hogy Hankiss felmérése és Tomka felmérése között ellentmondás van. Ennek oka lehet, hogy Hankiss felmérése árnyaltabban vizsgálta a kérdést. A „vallásos vagyok” kijelentésen sokan az intézményesített vallást érthették, amit többen utasítottak el.

A korszakban a vallásosság korösszetételének vizsgálatát is érdemes megtennünk, mert ez is differenciálja a vallás társadalmi beágyazottságát. Ebben az esetben megállapítható, hogy a leginkább vallásos réteg a 60-70 éves vagy idősebb korosztály. A 20-50 év közöttiek vallásossága sehol sem éri el a 35%-ot.

D3

Születési év	1972.	1975.	1978.	1981.	1985.
1963-1966					26%
1958-1962			19%	16%	24%
1953-1957	33%	27%	18%	19%	26%
1948-1952	28%	20%	20%	21%	34%
1933-1942	36%	36%	32%	36%	44%
1923-1932	43%	43%	41%	43%	55%
1912 és előbb	74%	67%	71%	72%	73%

A '80-as években tehát a vallási közösségek társadalmi beágyazottsága – a kérdések függvényében – 37,7% és 53,9% körül mozgott. Az elutasítási arány ennek megfelelően 62,3% és 46,1% körüli értéket mutat.

Szükséges hangsúlyozni, hogy a szociológiai felmérések általában különbséget tesznek a „maguk módján vallásos” és az „intézményhez kötöten vallásos” fogalma között. Az előbbi esetében a hagyományos keretek között megélt vallásosság (templomi imaalkalmakon való részvétel, közösségi eseményeken való megjelenés stb.) mellett az adott vallási közösség által hirdetett normák elfogadása részben, vagy egészében elutasításra kerül. Ezek a korai felmérések viszont erre a kérdésre kevésbé fókuszáltak. Ezen felméréseknél a hangsúlyt főként a vallásos-nem vallásos kérdésre fektették. Ebből a szempontból tehát Hankiss felmérése pontosabb képet mutat a társadalmi beágyazottságról, összességében azonban ez a magas szórási arány teljesen elfogadhatónak tekinthető.

3.3.2. Háztartási panel felmérések a 1990-es években és a 2001. évi népszámlálás

A második korszakból már lényegesen több és differenciáltabb adatok állnak a rendelkezésünkre. Az első a KSH felmérése 1992-ből, mely úgynevezett háztartás-panel felmérés volt, és a kérdések a vallásgyakorlás módjára is kitértek. A vizsgálat a megkérdezett 29.000 fő (ez a lakosság 0,5%-a) önkéntes válaszain alapult. Meg kell jegyezni, hogy „*ez a minta, (...) elég nagy ahhoz, hogy bizonyos képet kapjunk a vallásnak és főleg a nagyobb vallási felekezeteknek a jelenlétéről a magyar társadalomban. Ugyanakkor ez a nagy minta sem teszi lehetővé azt, hogy a kisebb felekezetekről megbízható információkat nyújtsunk.*”⁷⁶

D4

KSH 1992. társadalommobilitási-vizsgálat	
Katolikus	67,8%
Református	20,9%
Evangélikus	4,2%
Izraelita	0,0%
Felekezeten kívüli	4,8%
Egyéb és ismeretlen	2,2%
"Intézményesült" vallási közösség tagja	95,2%
Felekezeten kívüli	4,8%

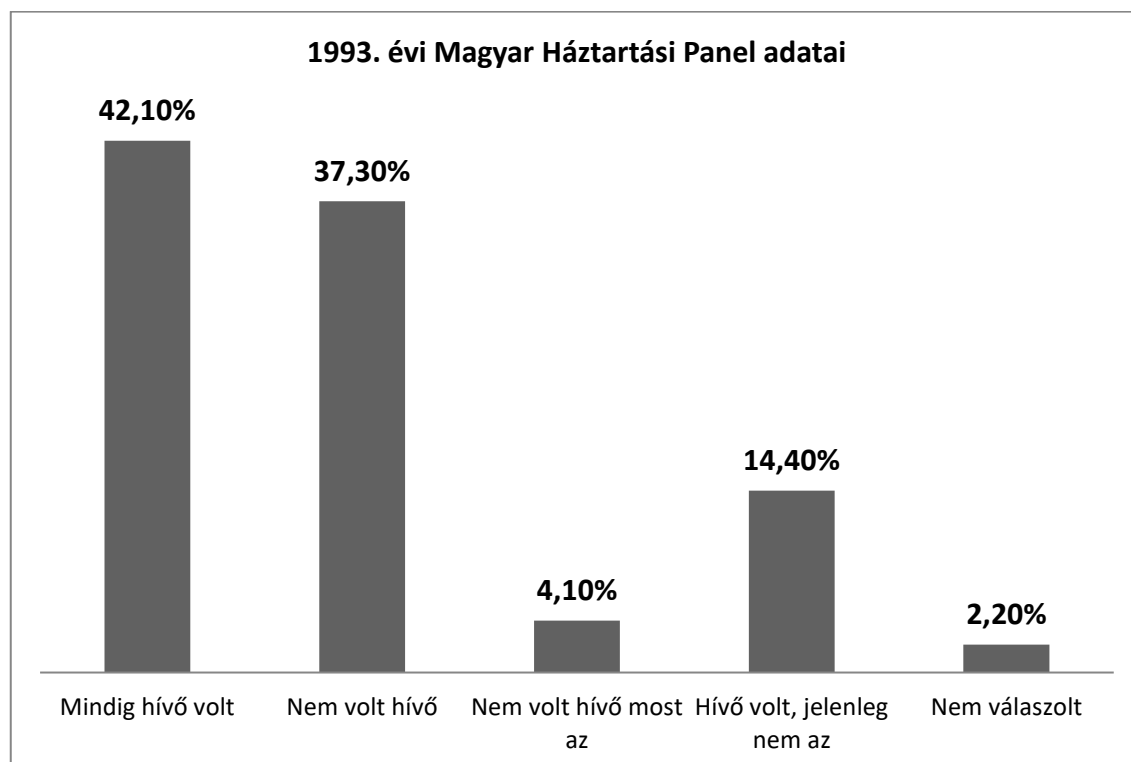
⁷⁶ Harscsa István: *Adatok a vallási életről*. In.: Statisztikai Szemle, Budapest. 1993. november. 941. old.

Itt konkrétan az „intézményesült” vallási közösséghez való tartozás, illetve nem tartozás kérdésköre jelenik meg. Ebből a felmérésből kiderül, hogy a megkérdezettek több mint 90%-a valamely vallási közösséghez tartozónak vallotta magát. Csupán a megkérdezettek 5% mondta magát felekezeten kívülinek.

Az eredmények ismeretében láthatjuk, hogy a Katolikus Egyház társadalmi pozíciója a legmagasabb, 68%.

A következő évben felvett adatok (1993. évi Magyar Háztartási Panel) ismét a hívő, nem hívő (vallásos, nem vallásos) kérdést tette fel. Ebben az esetben azt látjuk, hogy a „megkérdezettek 42,1 százaléka mindig hívő volt, 4,1 százaléka régen nem volt hívő, jelenleg hívő, 14,4 százaléka régen hívő volt, jelenleg nem hívő, 37,3 százalék sohasem volt hívő és 2,2 százalék nem válaszolt.”⁷⁷ Ez az eredmény gyökeresen eltér az 1992-es felmérés adataitól. Ebben az esetben a megkérdezettek 46,2% mondta magát hívőnek, míg 51,6% elutasító választ adott (2,2% nem válaszolt).

D5

⁷⁷ Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Bp. 2003. 557-558. old

A Magyar Katolikus Egyháznak és a vallási közösségeknek a korszakban betöltött társadalmi pozíciójával kapcsolatosan az iménti két adat meglehetősen ambivalens képet mutat. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a '90-es évek elején a vallási közösségek, így az Egyház társadalmi pozíciója sem volt egyértelmű. Másképpen fogalmazva a statisztikai adatok alapján nem rajzolódik ki erős vallásos társadalmi kép. Még egy fontos megállapítás tehető. Az egyházak, vallási felekezetek között a Katolikus Egyház mindenképpen a legerősebb volt, azonban ezt ösztársadalmi szempontból nézve már nem lehet megerősíteni. Azaz az Egyház társadalmi elfogadottsága jóval alacsonyabb volt, mint a vallási közösségeken belüli pozíciója.

A '90-es évek részfelmérései után a 2001. évi népszámlálás keretén belül megvalósult a korszak első teljes körűnek mondható felmérése is.

A 2001. évi népszámláláson a vallási adatok alapján az alábbi vallási közösségek kerültek kimutatásra:

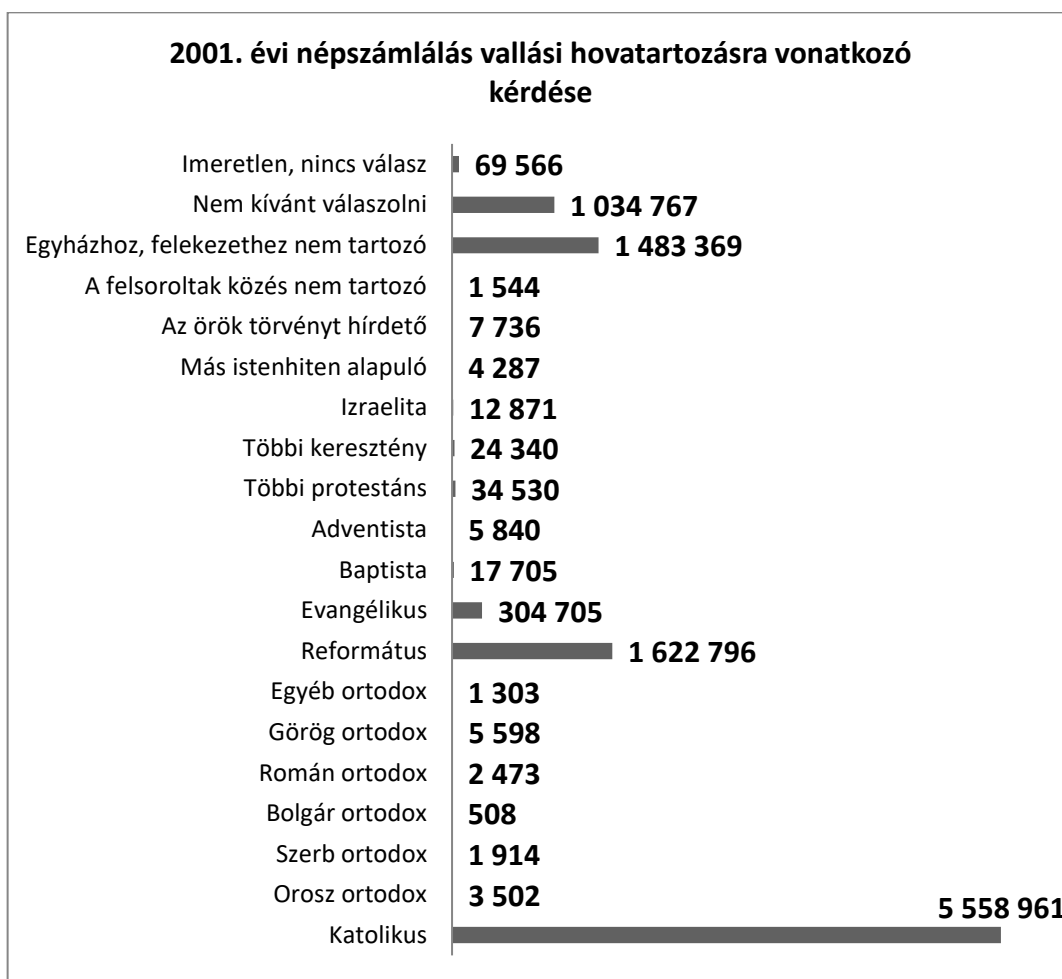
katolikusok (római és görög katolikus bontásban),
ortodoxok (Orosz, Szerb, Bolgár, Román, Görög, egyéb),
reformátusok,
evangélikusok,
baptisták,
adventisták,
a többi protestáns felekezetek,
a többi keresztény felekezetek,
izraeliták,
az egyéb vallások.

Ezen kívül a felekezeten kívüliek, illetve a nem válaszolók is kimutatásra kerültek. Az adatok alapján 7.610.613 fő vallotta magát valamely vallási közösség tagjának, míg a felekezeten kívüliek, a nem válaszolók és az ismeretlen csoporthoz tartozók száma 2.587.702 főt tett ki (a teljes lakosság 10.198.315 fő volt).⁷⁸

Ezen adatok alapján a vallási közösségek helyzete a következőképpen alakult:

⁷⁸ Adatokat lásd: *A népesség vallás, felekezet, régiók, megyék és családi állapot szerint* In: http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/05/tables/load2_1.html (Letöltés időpontja: 2018. 02. 03.)

D6

Az adatok alapján elmondható, hogy itt is a legnagyobb társadalmi támogatottsága a Magyar Katolikus Egyháznak volt (5.558.961 fő). Azonban a többi vallási közösséghez tartozók, a nem válaszolók, valamint az egyik felekezethez sem tartozók száma is magas (összesen 4.639.354 fő) volt.

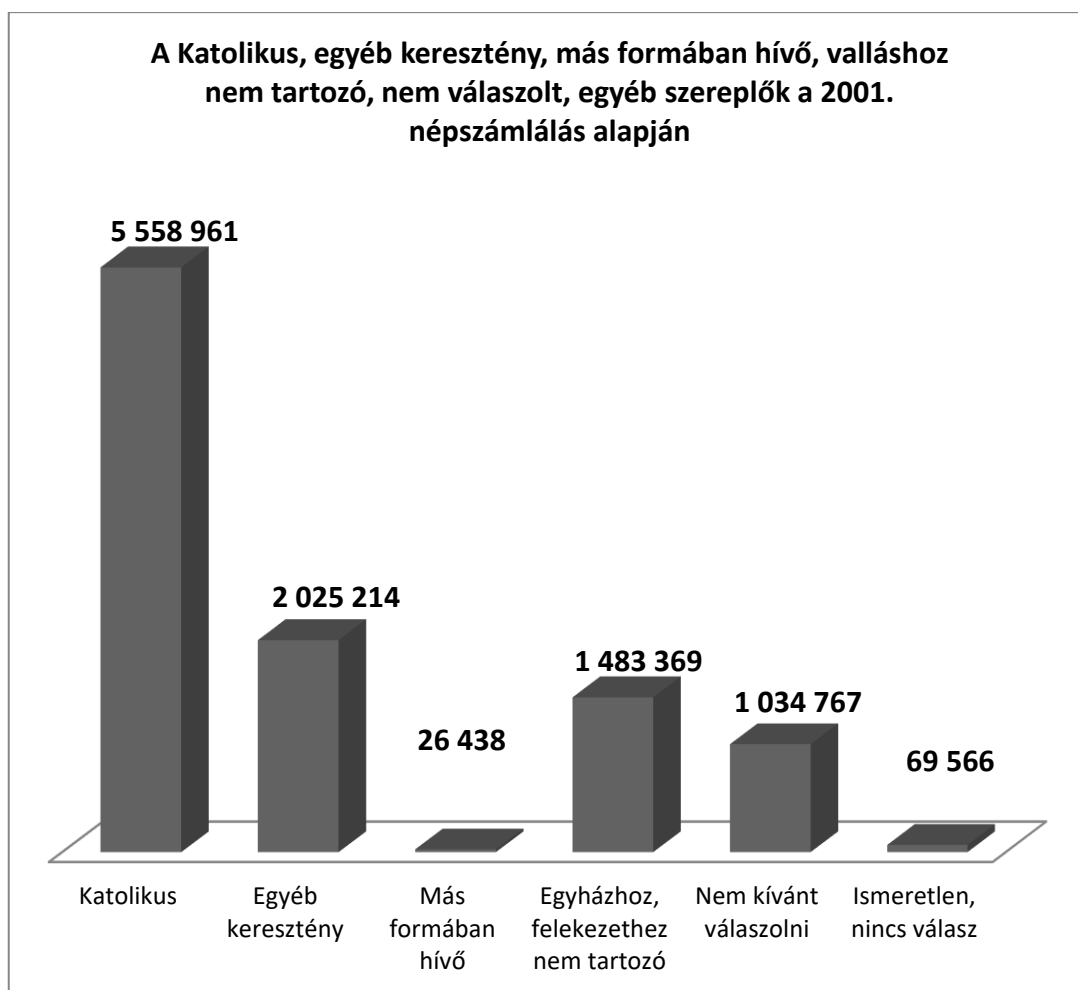
A társadalmi pozicionálás a 2001. évi népszámlálási adatok alapján a következőképpen alakult:

D7

Vallási közösségek társadalmi pozícionálása a 2001. évi népszámlálási adatok alapján		
Vallási közösségen belüli pozíció		
Valamely felekezethez tartozónak mondta magát: 7.610.613 fő		
Katolikus	73,0%	5.558.961 fő
Más felekezethez, valláshoz tartozó	27,0%	2.051.652 fő
Teljes lakosságon belüli pozíció		
Teljes lakosság: 10.198.315 fő		
Egyéb (felekezethez tartozó, nem válaszolt, ismeretlen válasz)	45,50%	4.639.354 fő
Katolikus	54,50%	5.558.961 fő

Amennyiben az adatokat diagramban vizsgáljuk, akkor a következő képet kapjuk:

D8

Ez azt jelenti, hogy a 2001. évi népszámlálási adatok alapján megerősödtek a korábbi részfelmérések eredményei, melyek szerint Magyarországon a Katolikus Egyház a vallási közösségek szempontjából abszolút a legerősebb, míg társadalmi pozíciója ennél lényegesen gyengébb volt. A „gyengébb pozíció” azonban még így is a többségi társadalmat jelentette.

3.3.3. *Az Egyház társadalmi beágyazottsága Magyarországon a 2011. évi népszámlálás alapján*

Ehhez képest jelentős elmozdulás tapasztalható a 2011. évi népszámláláson.

A vallási közösségek lélekszáma ezen adatok alapján a következőképpen alakul:

D9

2011. évi népszámlálás - vallási hovatartozásra vonatkozó kérdés	
Vallási közösség megnevezése	Fő
Katolikus	3 871 922
Orosz ortodox	2 365
Szerb ortodox	1 703
Bolgár ortodox	486
Román ortodox	5 102
Görög ortodox	1 701
Többi ortodox	2 353
Anglikán	270
Református	1 153 454
Evangélikus	215 093
Unitárius	6 820
Baptista	18 211
Methodista	2 416
Adventista	6 213
Pünkösdi	9 326
A Hit Gyülekezetéhez tartozó	18 220
Többi protestáns	21 519
Jehova Tanúi	31 727

Többi keresztény	16 656
Izraelita	10 965
Iszlám	5 579
Az örök világtörvényt hirdető vallások	13 385
A felsoroltak közé nem tartozó	16 889
Vallási közösséghez, felekezethez nem tartozó	1 806 409
Nem kívánt válaszolni, nincs válasz	2 698 844

Ebből kiderül, hogy az ekkor felvett adatok alapján az összlakosságból csupán 3.691.389 fő vallotta magát a Katolikus Egyházhhoz tartozónak,⁷⁹ azaz az előző népszámláláshoz képest az Egyházból „eltűnt” 1.867.572 fő (a teljes népesség száma: 9.937.628 fő). Ugyanakkor a felekezethez nem tartozónak vallók száma, illetve a választ nem adók száma jelentősen nőtt (előbbi 323.040 fővel, míg utóbbi 1.664.077 fővel).

A korábbi metódust követve a társadalmi pozicionálás a 2011. évi népszámlálási adatok alapján a következőképpen alakult:

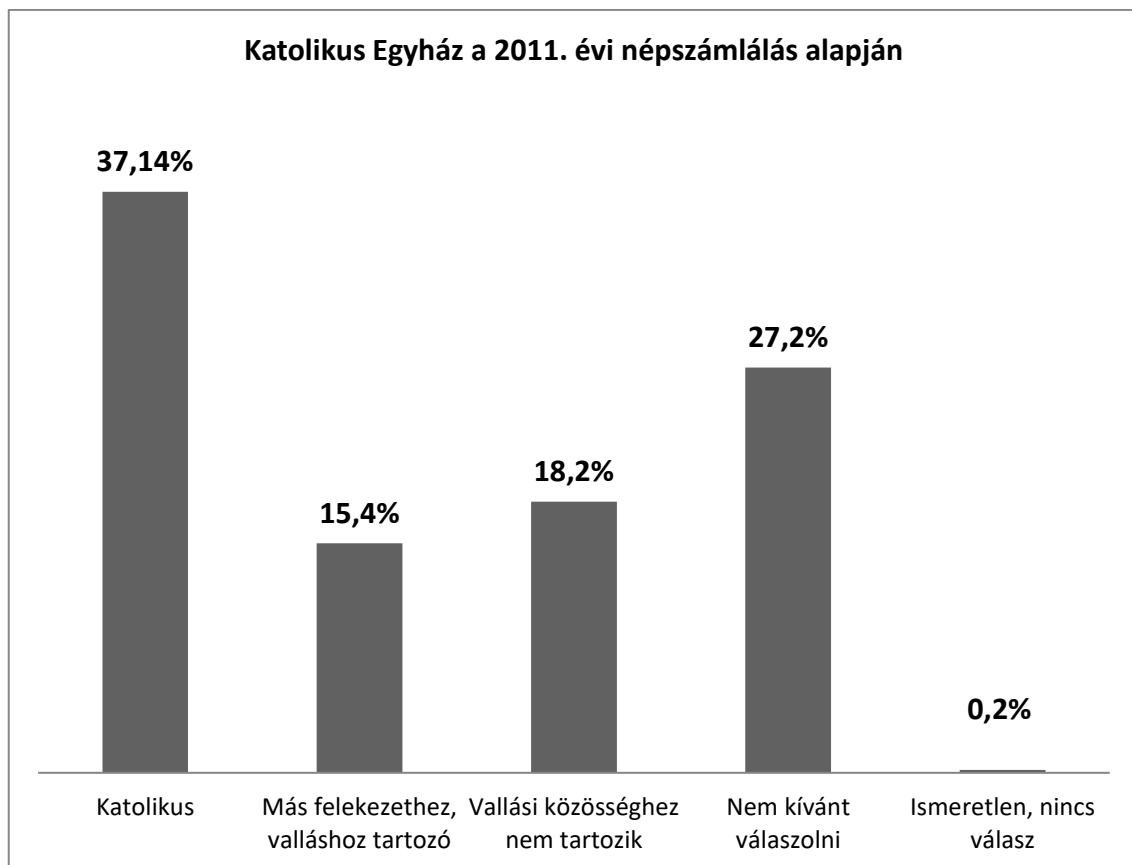
D10		
Vallási közösségek társadalmi pozicionálása a 2011. évi népszámlálási adatok alapján		
Vallási közösségen belüli pozíció		
Valamely felekezethez tartozónak mondta magát: 5.234.953 fő		
Katolikus	70,51%	3.691.389 fő
Más felekezethez, valláshoz tartozó	29,49%	1.543.564 fő
Teljes lakosságon belüli pozíció		
Teljes lakosság: 9.937.628 fő		
Egyéb (felekezethez tartozó, nem válaszolt, ismeretlen válasz)	62,85%	6.246.239 fő
Katolikus	37,14%	3.691.389 fő

Ebben az esetben azt láthatjuk, hogy a lakosság csupán 37,14%-a vallotta magát a Katolikus Egyházhhoz tartozónak.

⁷⁹ Adatokat lásd: 10. kötet Vallás, felekezet. In.: Népszámlálás 2011. szerk.: Csordás Gábor. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 2014. 16. old.

Ez a korábbi időszakhoz képest jelentős visszaesésnek tekinthető. A népszámlálási adatok továbbra is azt mutatják, hogy a Katolikus Egyház a vallási közösségek szempontjából abszolút a legerősebb, azonban társadalmi pozíciója lényegesen meggyengült. A teljes társadalmon belül a korábbi 54,50%-ról 37,14%-ra esett vissza az Egyházhoz tartozók száma, mely 17,36%-os csökkenést jelent. Azaz a Katolikus Egyház jelentős társadalmi pozícióvesztést szenvedett el tíz év alatt.

D11

3.3.4. Személyi jövedelemadó felajánlások alapján levonható következtetések

A törvényhozás 1997-től tette lehetővé a személyi jövedelemadó egy százalékának felajánlását valamely vallási közösség részére. Ezen adatokat azért érdemes megvizsgálni, mert a felajánlás önkéntes alapú volt. Ezen adatok alapján következtethetünk az Egyház társadalmi beágyazottságára. (Szükséges megjegyezni, hogy ebben az esetben csak korlátozott következtetéseket lehet levonni, hiszen nem minden népszámláláson nyilatkozik személyi jövedelemadóval. (Például a nyugdíj ellátásban részesülők, a munkaviszonyból származó jövedelemmel nem

rendelkezők sem szerepelnek ebben a listában.) Az adatokat vizsgálva azt láthatjuk, hogy a 2002–2017. közötti időszakban a Katolikus Egyház szja támogatottsága 398.000 fő és 655.000 fő között hullámzik.

D12

Katolikus Egyház számára SZJA felajánlók száma	
Év	Felajánlók száma (fő)
2002. év	417 310
2003. év	417 895
2004. év	405 843
2005. év	398 840
2006. év	456 313
2007. év	498 267
2008. év	502 332
2009. év	482 973
2010. év	534 052
2011. év	617 790
2012. év	605 700
2013. év	655 898
2014. év	586 874
2015. év	626 655
2016. év	629 361
2017. év	573 992

Az adatok önmagukban jelentős társadalmi támogatottságot mutatnak, de a több mint 250.000 fő ingadozás a stabilitás hiányát tükrözi.

Ugyanakkor még egy érdekes jelenséget figyelhetünk meg. A 2002–2010. közötti időszakban a legmagasabb támogatottsága az Egyháznak 2008-ban volt (502.232 fő). 2010-től kezdődően viszont azt láthatjuk, hogy a felajánlások száma jelentősen emelkedett. Ettől kezdődően stabilan 500.000 fő fölött volt a felajánlások száma. Ennek okait nyilván külön érdemes vizsgálni, azonban valószínűsíthetjük, hogy összefüggésben lehet a választások eredményével.

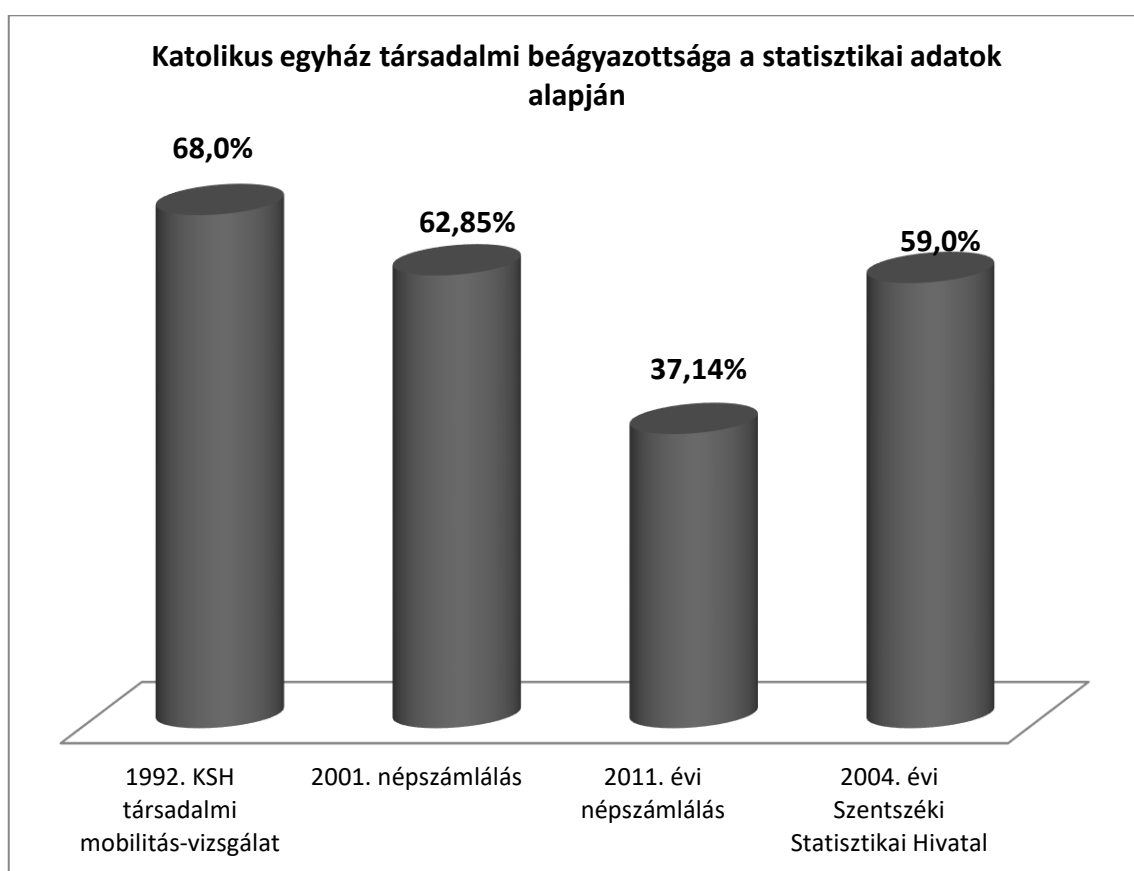
3.4. A Katolikus Egyház társadalmi beágyazottsága a szociológiai és népszámlálási adatok tükrében

Az adatokból következően megállapítható, hogy az egyes vallási csoportok társadalmi beágyazottsága három korszakban mutatható ki relevánsan.

A tárgyalt korszakok közül a '90-es évektől állnak rendelkezésre olyan adatok, melyekből kimutatható az egyes vallási közösségek társadalmi bázisa. Az adatok alapján a Katolikus Egyháznak volt és van a legnagyobb tömegbázisa. (Megjegyzem, okkal feltételezhetjük, hogy az első korszakban is hasonló volt a helyzet.)

Az adatok alapján a Katolikus Egyház társadalmi bázisa a korszakban meglehetősen széles skálán mozog. A két népszámlálási, valamint a KSH mobilitási és a Szentszéki Statisztikai Hivatal⁸⁰ részére küldött adatok alapján az összlakosság 37% és 68% közötti része tekinthető katolikusnak.

D13

Mint látható, az adatok 31%-os skálán mozognak, így ezek alapján az Egyház pontos társadalmi pozícióját nagyon nehéz meghatározni. Ennek egyik oka, hogy a felmérések

⁸⁰ Ebben a Magyar Katolikus Egyház által a Szentszék Statisztikai Hivatalának 2003. évben megküldött adatokat is figyelembe vettem. Ezen utóbbi adatok alapján 2004-ben a lakosság 59%-át volt katolikus. lásd: *Statistics by Country* in.: <http://www.catholic-hierarchy.org/country/schu4.html> (Letöltés időpontja: 2018. január 31.)

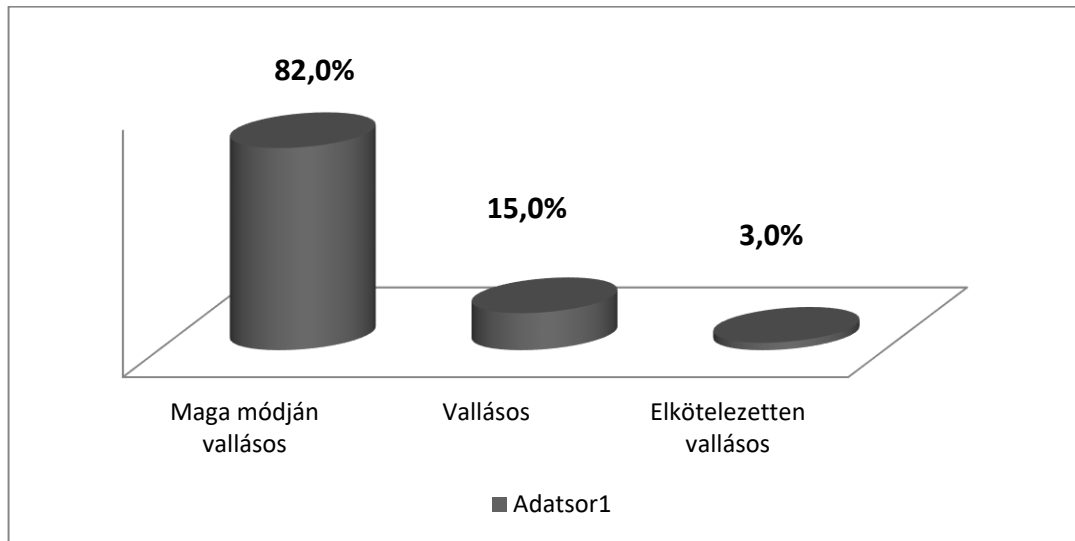
során sokan tradícióból vallották magukat valamelyik „intézményesült” vallási közösséghez tartozónak, ugyanakkor magának a közösségnek a szabályait, tanításait a gyakorlatban nem követik. Ezért a „maguk módján vallásosak” és az „intézményesült” vallásosság két csoportja közötti átfedés mértéke meglehetősen széles, így annak meghatározása, hogy mekkora egy-egy vallási közösség tényleges társadalmi bázisa, vita tárgyát képezi. Általánosságban azonban azt mondhatjuk, hogy *„ma a társadalom fele-kétharmada (az egyes kérdésektől függően) hívőnek tartja magát, de ezen belül kisebbségben vannak az egyházasan hívők, vallásgyakorlók (a társadalom 10-20 %-a).”*⁸¹, Amennyiben ugyanezt a kérdést Tomka felosztása alapján vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy ő három kategóriát határozott meg. *„A maguk módján vallásosak. Ők, akik a hagyományos keresztény tanítások nem mindegyikét fogadják el, azokból válogatnak, templomba csak ritkán, alkalmyszerűen járnak, s az egyházzal nem azonosulnak; Az átlagos egyházasok, vagy 'fogyasztó keresztények', akik vallásosnak s a saját egyházuk tagjának tartják magukat, hisznek a hagyományos egyházi tanításokban, rendszeresen templomba járnak, de az egyház és egyházközösség életében személytelenül és passzívan vesznek részt, nem végeznek semmilyen plusz tevékenységet; Végül a keresztény mag, azaz azok az előbbi értelemben vett egyházasok, akik aktív, elkötelezett egyháztagok, egyik legfőbb jellegzetességük a közösségi kapcsolatok ápolása, s istenkapcsolatuk is tudatosabb és személyesebb, mint az előző csoport tagjainak.”*⁸²

⁸¹ Hegedűs Rita: *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében.* (Doktori értekezés.) Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest 2000. 65. old.

⁸² Tomka Miklós: *Magyar katolicizmus 1991.* Budapest, OLI-KATTA. 1991, 27-29. old.

D14

Tomka Miklós hármas felosztása alapján készített diagram

Tomka Miklós megközelítése – bár a második korszak elején készült – véleményem szerint ma is helytálló. Azaz gyakran az a személy is egy adott vallási közösség tagjának tekinti magát, aki egyébként magának az „aktív” közösségnek nem tagja. Ők azok, akik az „intézményesült” vallást, jelen esetben az Egyház tanítását, iránymutatását valamilyen szinten elfogadják. A „valamilyen szinten elfogadja” megfogalmazás meglehetősen pontatlannak tűnhet, azonban nehéz konkrétan meghatározni, hol van a határ a „maga módján vallásos” és a „mit fogad el az adott vallási közösség tanításából, szabályaiból” felfogású személy között. Sőt, ahogyan azt az előbbieken is megállapíthattuk, a két csoport között folyamatos átjárás lehetséges. Így a kérdésfeltevés módja jelentősen befolyásolhatja a kapott eredményeket, illetve maga a válaszadó is folyamatosan változtathatja önmaga besorolását. Az ilyen személyek (másképpen a „holdudvarba” tartozó személyek) viszont kulcsszereplők az adott vallási közösség társadalmi pozíciójának vizsgálatában. Nem mindegy, hogy a vallási közösség által megfogalmazott egy-egy konkrét problémára milyen reakciót, választ adnak a társadalom tagjai.

Ezzel kapcsolatosan a rendszerváltozást követő felmérések azt mutatták, hogy ugyan „az emberek kevésbé igénylik az egyházi részvételt a „direkt” politikában,” de „a problémák „policy” típusú konkrét megoldásában”⁸³ szívesen látják a vallási csoportokat. Másképpen, a társadalom különböző rétegei a vallási csoportoktól

⁸³ Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő* (in: *Társadalmi Szemle*, 1998/8-9) 34. old.

elsősorban a szociális ellátás, az oktatás és a kultúra területén vártak erőteljesebb megjelenést. Cserébe támogatták a vallási csoportok által fenntartott intézményrendszerek bővítését és ehhez az állam anyagi támogatásának biztosítását.

Ugyanakkor a vallási közösségek „erkölcsi” kérdésekben történő megnyilvánulásai nem minden esetben nyerték el a többségi társadalom támogatását. Ennek ellenére a rendszerváltozást követően a vallási csoportok hajlandóak voltak véleményüket, akár konfliktusok árán, sőt, a társadalomban uralkodó nézetekkel szemben is kimondani. Paskai László is erre utal, amikor a társadalom irányába a közvetlen kommunikációt indokolja: *„Egyházunk társadalmi tanítása hazánkban az elmúlt négy évtizedben a széles néprétegekben gyakorlatilag ismeretlen volt. (...) Különösebb hatást sem válthattak ki, mert kizárólag csak a marxista társadalmi tanítás szerepel, és pedig kötelező formában. Szükséges, hogy most a megváltozott helyzetben a keresztény társadalmi tanítás hazánkban is közismertté váljék, gazdagítsa közösségi életünket a jövő formálásában.”*⁸⁴

Összességében azonban azt állapíthatjuk meg, hogy a Magyar Katolikus Egyház társadalmi beágyazottsága a rendelkezésre álló adatok alapján a három korszakban a legszélesebb tömegbázissal rendelkezett, rendelkezik. Azonban azt is megállapíthatjuk, hogy a számok óriási szórási arányt mutatnak. Amennyiben Tomka megállapítását vesszük alapul, akkor az Egyház tényleges társadalmi bázisa jóval kisebb, mint ahogy arra a népszámlálási vagy egyéb adatok alapján következtethetünk. Ugyanakkor a népszámlálási és az egyéb adatokat sem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen az Egyház „holdudvara” jelentős tömegeket tud megszólítani. Nyilván ez függ az adott kérdéstől és témától. Ezért a Magyar Katolikus Egyház valós társadalmi pozíciója nehezen meghatározható.

3.5. *Kitekintés a rendszerváltozást követően Közép-Kelet Európa vallási helyzetére*

Közép-Kelet Európa a kommunizmus összeomlása után meglehetősen képlékennyé vált. Új országok születtek (például: Szlovákia), régiük váltak ismét függetlenné (például: Horvátország). A területi átrendeződés generátora az adott terület többségi társadalmi,

⁸⁴ Paskai László: Előszó (in: *Az Egyház társadalmi tanítása*. szerk.: Tomka Miklós–Góják János) Szent István Társulat, Bp. 7. old.

kulturális és vallási identitásának önálló megélése és megteremtése volt. Ahogyan azt már Magyarország esetében is jeleztem, ezen térséget hagyományosan a vallási sokszínűség jellemezte és jellemzi. Emiatt a térség számos országában sok esetben a kommunizmus bukását követő időszak nem csak társadalmi, egzisztenciális és szociális, hanem politikai válságot is hozott. Ezen válságok részét képezték a vallási, etnikai típusú konfliktusok is. Jelen keretek között ezért érdemes általánosságban áttekinteni a térség vallási viszonyait a kommunizmus bukását követően, majd két terület, a Balkán térség országai közül Bosznia-Hercegovina, illetve Csehország és Szlovákia helyzetéről fogok röviden szólni.

3.5.1 Közép-Kelet Európa vallási helyzete

A térség országainak vallásosságáról, azaz arról, hogy egy-egy ország társadalma mennyire tartja vallásosnak magát, 2018. január 15-én a BalkanInsight online kiadásában Marcus Tanner jelentetett meg egy cikket „*Religion Remains Powerful in Balkans, Survey Shows*” címmel, melyben a Win/Gallup International felmérésére hivatkozva vizsgálja Közép-Kelet Európa országainak helyzetét. E szerint a katolikus többségű országok közül Lengyelországban 86%, Horvátországban 70-72%, míg a Csehek csupán 23% tartja magát vallásosnak. Az ortodox többségű országok közül Macedóniában 88%-ban, Montenegróban, Görögországban és a Szerbiában 70-72%-ban, míg Romániában 77%-ban tartják vallásosnak magukat az emberek. A muzulmán többségű területeken Boszniában 65%, Koszovóban pedig 77% vallja magát vallásosnak.⁸⁵ Ez azt is jelenti, hogy a térség országai a kommunizmus bukását követően a korábbi évtizedek vallásellenes tendenciái ellenére önmagukat vallásosnak tartják. Erre hívja fel a figyelmet Máté-Tóth András is, aki egy előadásában a következőket mondta: „*Kelet-Közép-Európa országaiban, néhány országot leszámítva, elsősorban az ortodox viszonyok között a vallásosság formális mutatói növekedést jeleznek. A keresztelés, az imádság gyakorisága, az Istenbe vetett hit, az Isten fontossága, az egyház fontossága stb. ugrásszerűen megnőtt az emberek szemében 1990.*

⁸⁵ Marcus Tanner: „*Religion Remains Powerful in Balkans, Survey Shows*” in.: <http://www.balkaninsight.com/en/article/religion-remains-powerful-in-balkans-survey-shows-01-15-2018> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 12.)

után.”⁸⁶ Természetesen ez az intézményesített és a maga módján vallásos csoportokat is magában foglalja, így ezen számokra kritikával kell tekinteni, melyre Kiss Dénes Románia esetében is felhívta a figyelmet: „*az egymást követő korosztályok vallásossága a legtöbb mutató tekintetében folyamatosan csökken, és e lineáris csökkenést nem törli meg az, hogy az 1981. után született generáció már teljes mértékben részesült az iskolai vallásoktatásban. Ez utóbbi adatok tehát azt jelzik, hogy az egyházak rendszerszintű térnyerése ellenére az egyéni vallásosság terén hosszabb távon inkább a szekularizációs tendencia folytatására kell számítanunk.*”⁸⁷

Közép-Kelet Európa vallási helyzetét Máté-Tóth András szavaival lehetne összegezni: „*a régió vallási folyamatait nem lehetséges pusztán a közvélemény-kutatás eszközeinek felhasználásával megragadni, hanem kulturális és történelmi indikátorokat is nagy súllyal be kell vonni a vizsgálatba és az értelmezésbe. E tekintetben a szerzők döntő többsége elsősorban a XX. századi európai kommunizmus vallás- és egyházellenességének jelentőségét emeli ki, s ehhez képest a távolabbi múltba visszatekintő, illetve a XXI. század első évtizedének szempontjai sokkal kisebb súlyt kapnak.*”⁸⁸ Azaz a térség vallásos attitűdjét nem feltétlenül a személyes Isten hit, hanem a kulturális, történelmi identitás tudatban betöltött szerepe határozza meg.

3.5.2 Közép-Kelet Európai pápai látogatások

A szociológiai felmérésekhez szorosan nem kapcsolódnak ugyan, de mégis fontosnak tartom megemlíteni a térség pápalátogatásait is, melyek hatásai a helyi katolikus egyházai közösségek szempontjából meghatározók voltak. (A magyarországi két pápalátogatásról a későbbiekben részletesebben is szó lesz.) Ahogyan Érszegi Márk Aurél fogalmazott: a „*pápalátogatások az elmúlt évtizedek során a péteri szolgálat egyik legfontosabb eszközeivé váltak. A pápák zarándokként indulnak útnak, hogy tanúságot tegyenek Krisztusról és az evangéliumi értékekről. (...) Ennek megfelelően félrevezető volna a pápalátogatásokban az adott ország politikájának valamiféle szentszéki jóváhagyását, támogatását, netán jutalmazását látni. A pápák ugyanis*

⁸⁶ Máté-Tóth András: *Sebzett identitás*. in.: <https://barankovics.hu/cikk/szerapion/sebzett-identitas-1-resz> (Letöltés időpontja.: 2018. 10.10.)

⁸⁷ Kiss Dénes: *Deszekularizáció Romániában*. in: Korunk. (szerk.: Kovács Kiss Gyöngy) Kolozsvár, III. évfolyam 5. szám, 2014.13. old.

⁸⁸ Máté-Tóth András: *Vallásnézet*. Korunk, Kolozsvár, 2014. 96. old.

egyaránt felkeresnek demokratikus államokat és diktatúrákat, mélyen hívő katolikus többségű országokat és elvilágiasodottakat, vagy éppen más vallásúakat. A látogatások céljai ugyanis mindenekelőtt lelki és egyházi jellegűek, a diplomáciai keretek csupán eszközként szolgálnak, hogy megvalósulásukat elősegítsék. Péter apostol utóda felkeresi a helyi egyházakat, hogy alapvető feladatát teljesítse: jelenlétével, tanításával és a szentségek kiszolgáltatásával megerősítse hitükben a testvéreket, bátorítsa keresztény tanúságtételüket, valamint fenntartsa az egyetemes egyház egységét, a kommuniót, különösen a püspökökkel.”⁸⁹

A korszak három pápája, II. János Pál, XVI. Benedek és Ferenc pápa apostoli utazásait ennek megfelelően szükséges értelmezni. Itt és most az apostoli utazások összehasonlítását az alapján végzem, hogy melyik pápa hányszor utazott Olaszországon belül, hányszor járt külföldön és ebből mennyi érintette Közép-Kelet Európa valamely országát.

A korszak első pápája, II. János Pál 206 apostoli utazást tett 1978–2004. között, és ebből 28 alkalommal járt Közép-Kelet Európában. A látogatásokra jellemzően a rendszerváltozást követő időszakban került sor, és érintette a térség szinte valamennyi államát. Az alábbi táblázat jól szemlélteti, hogy a pápa számára a térség lelki megújulása fontos pasztorációs cél volt. Az is világosan kiderül, hogy a kommunizmus összeomlását követően szinte azonnal sor került a térségben a pápai látogatásokra. (Míg 1979–1989. között csupán Lengyelországba indult apostoli utazásra, addig 1990–2003. között 25 alkalommal érkezett a térségbe.)

A pápa olyan országokat is meglátogatott, ahol a katolikus hívek kisebbségben éltek. Ilyen volt Ukrajna, Bulgária, Románia (mindhárom ország ortodox többségű), vagy a muzulmán többségű Albánia, illetve a vegyes etnikumú Bosznia-Hercegovina (ortodox, katolikus, muzulmán). Itt a helyi hívek számára valódi bátorítást jelentett, hogy az Egyház feje nem feledkezett meg kisebbségben élő tagjairól sem.

XVI. Benedek pápa regnálása és lemondása között (2005–2012.) 29 olaszországi, valamint 24 külföldi utat tett, melyből mindössze három volt, mely a térségbe irányult. (Itt is meg kell jegyezni, hogy XVI. Benedek is ellátogatott Kubába 2012-ben.)

Ferenc pápa 2012-es megválasztása és 2018 októbere között 49 utat tett, és ebből négy volt Közép-Kelet Európai apostoli út.

⁸⁹ Érszegi Aurél Márk: *A pápalátogatások célja és jelentősége.* in: <http://www.magyarkurir.hu/hirek/papalatozasok-celja-es-jelentosege> (Letöltés időpontja: 2018. 10.12.)

D15			
II. János Pál apostoli utazásai			
Évszám	Utazás összesen	Közép-Kelet Európában	Ország
1979.	8	1	Lengyelország
1980.	14	0	
1981.	4	0	
1982.	15	0	
1983.	8	1	Lengyelország
1984.	10	0	
1985.	11	0	
1986.	9	0	
1987.	7	0	Lengyelország
1988.	11	0	
1989.	8	0	
1990.	12	1	Csehszlovákia
1991.	9	2	Lengyelország, Magyarország
1992.	7	0	
1993.	13	4	Litvána, Lettország, Észtország, Albánia
1994.	4	1	Horvátország
1995.	10	3	Lengyelország, Csehország, Szlovákia
1996.	8	2	Magyarország, Szlovénia
1997.	7	3	Lengyelország, Csehország, Bosznia- Hercegovina
1998.	6	1	Horvátország, (Kuba)
1999.	7	3	Lengyelország, Szlovénia, Románia
2000.	3	0	
2001.	3	1	Ukrajna
2002.	4	2	Lengyelország, Bulgária
2003.	5	3	Szlovákia, Bosznia- Hercegovina, Horvátország
2004.	3	0	
összesen:	206	28	13,59%

XVI. Benedek apostoli utazásai				
Évszám	Olaszországi utazás	Külföldi utazás összesen	Közép-Kelet Európában	Ország
2005.	1	1	0	
2006.	1	4	1	Lengyelország
2007.	5	2	0	
2008.	4	3	0	
2009.	5	3	1	Csehország
2010.	4	5	0	
2011.	5	4	1	Horvátország
2012.	4	2	0	(Kuba)
	29	24	3	0,56%

Ferenc apostoli utazásai			
Évszám	Utazás összesen	Közép-Kelet Európában	Ország
2013.	6	0	
2014.	9	1	Albánia
2015.	8	1	Bosznia-Hercegovina
2016.	8	1	Lengyelország
2017.	9	0	
2018.	9	1	Litvánia, Lettország, Észtország
	49	4	0,81%

Összességében megállapítható, hogy a három pápa apostoli útjai során összesen 35 alkalommal járt a térségben, azaz az utak 11,36%-a irányult Közép-Kelet Európába.

Az utazások között zárójelben feltüntettem a kubai pápai látogatásokat is. II. János Pál 1998-ban tett történelmi látogatást, XVI. Benedek pedig 2012-ben. Ezek nyilván nem kapcsolódnak a Közép-Kelet Európai térséghez, de jól tükrözi az Érszegi Aurél Márk által jelzett egyházfői szándékot, hogy még egy kommunista országba is elmentek az ott élő hívek megerősítése érdekében. Ferenc pápa 2016-os Kubai látogatásáról külön érdemes szólni. Ez ugyanis nem pasztorációs látogatás volt, hanem egyházpolitikai és egyháztörténeti jelentőségű esemény. 2016-ban a havannai repülőtéren Ferenc pápa és

Kirill moszkvai pátriárka személyében először találkozott a katolikus egyház feje és az orosz pátriárka egymással. Maga a találkozó helyszíne óriási meglepetés, ugyanakkor bizonyos értelemben logikus lépés volt, hiszen a két egyházfő részére „semleges” terepet tudott biztosítani.

Visszatérve Közép-Kelet Európa térségébe, jól látszik, hogy a kommunizmus bukását követően II. János Pál élt a megnyíló lehetőséggel, és személyesen látogatta meg ezen országok katolikus és nem katolikus híveit. A térséget XVI. Benedek és Ferenc pápa is felkereste. Ezen apostoli utak két részre bonthatók. Lengyelországra, amelynek felkeresése leginkább II. János Pál pápa tiszteletének szólt, a többi utazás pedig az adott terület híveinek megerősítését szolgálta. Így a Balkán térsége fontos célterület maradt. Ugyanakkor a térségbe irányuló apostoli utak száma 2005. után lecsökkent.

3.5.2. Bosznia-Hercegovina vallási helyzete

A nagy világvallások mintegy ütközőpontja a Balkán térsége, melyet Ramet egyik írásában találóan „Balkáni Bábelnek”⁹⁰ nevezett. Való igaz, hogy a volt Jugoszlávia nem csak etnikailag megosztott terület, hanem három vallási közösség találkozási pontja is. A térséget a latin szertartású katolikus (Horvátország és Szlovénia), az ortodox (Macedónia, Montenegró és Szerbia), valamint a muzulmán (Bosznia-Hercegovina és Koszovó) vallásúak lakják.

⁹⁰ Sabrina Petra Ramet: *Balkan Babel: Politics, Culture, and Religion in Yugoslavia*. 1992. San Francisco: Westview Press.

⁹¹ A térkép az adott térség többségi vallási helyzetét mutatja, azaz a vegyes összetételű területeket nem ábrázolja.

A vallásilag és etnikailag legösszetettebb térség egyértelműen Bosznia-Hercegovina.

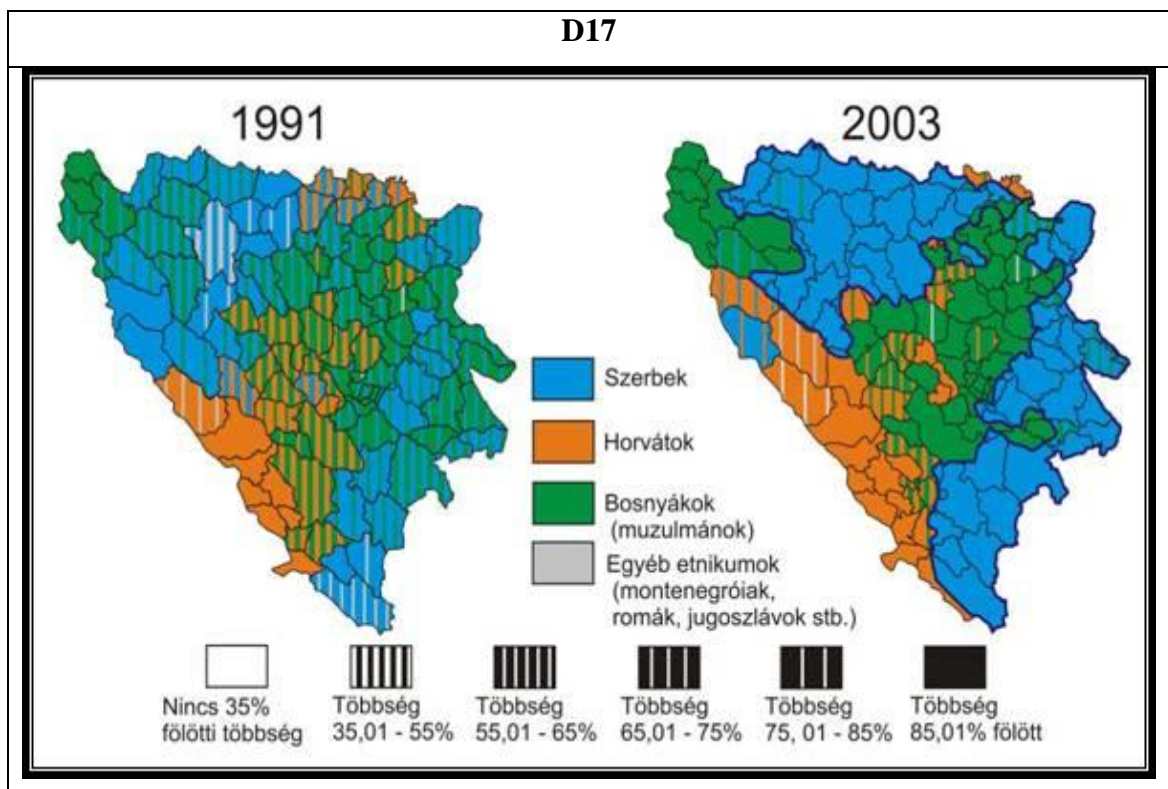
„Az ország területe 51 129 km², lakossága 4 441 000 fő, népsűrűsége 86,9 fő/km². (...)

Hivatalos nyelve a szerb, beszélt nyelv még a horvát. A népesség 44,7 %-a muzulmán

bosnyák, 31,4 %-a szerb, 17,3%-a horvát és mintegy 5,6%-a egyéb nemzetiségű.

(becsült adatok, amelyek az utolsó népszámlálásra építenek, ami 1991-ben történt.)

A vallások megoszlása tükrözi az etnikai összetételt, a bosnyákok többsége muzulmán, a szerbek ortodox, míg a horvátok jórészt római katolikus keresztények.”⁹²

Az országban évszázadokig békésen megfértek egymás mellett a különféle vallások és etnikumok, a Titó-féle kommunista diktatúra következtében azonban a különbségek olyannyira felszínre kerültek, hogy az 1990-es években véres háborúkat indukáltak, melyekben a vallás és az etnikum kérdése összekapcsolódott. Ennek oka, hogy a volt Jugoszlávia területén, de Davie Grace nyomán kijelenthetjük, de a Balkán egész térségében is, az egyház és az állam kapcsolata egészen mást jelentett, mint Nyugat

⁹²Nagy Róbert: *Bosznia-Hercegovina (év)számokban.* in.: Bosznia-Hercegovina a harmadik Balkán-háború után. szerk: M- Császár Zsuzsanna. Balkán füzetek No. 2. Pécs, 2004. 5. old.

Európában.⁹³ Itt ugyanis jóval nagyobb a vallás szerepe, mint más Közép-Kelet Európai térségben. Talán ezzel egy szinten a lengyeleket lehet említeni, ahol a katolikus vallás és a „lengyelség” szinte összeforrt. A titói Jugoszláviában a „szlávtság” mint közös etnikai alap jelent meg, így az abban való feloldódás mintegy záloga volt az ország egysége garantálásának. A valóságban azonban a különböző etnikumok a vallásban találták meg a „különbözőség” megélésének lehetőségét. Emiatt a délszláv háború nem csak etnikai, hanem vallási háborúnak is tekinthető. Különösen igaz ez a Bosznia-Hercegovinában lezajlott háborúra. Ezzel kapcsolatosan Nedim Hasic és Nermina Sunj állapította meg a következőket: *„az 1992 és 1995 között zajló boszniai háborúban tömegesen romboltak le egyházi épületeket. Ezek a tettek leginkább a 'másik' és a 'másmilyen' iránt érzett gyűlölet demonstrálásának eszközeként, valamint az ellenség felett aratott teljes győzelem kifejeződéseként értelmezhetők. A háború befejeztével a főbb bosznia-hercegovinai felekezetek mindenekelőtt egyházi épületeiket állították helyre. (...) Az építkezések az adott régióban hatalmon lévő nacionalista pártok teljes egyetértésével zajlottak/zajlanak, így ezek az épületek a területen többségben lévő etnikum dominanciája, valamint az egységes vallás és politika exkluzív szimbólumainak tekinthetők.”*⁹⁴

A háború befejeztével tehát az etnikum és a vallás kapcsolata nem szűnt meg, hanem továbbra is jelentős szerepet játszott az ország életében. Ugyanakkor *„ami a vallással kapcsolatos társadalmi attitűdöt illeti, napjaink Bosznia-Hercegovinában egyre kevesebb a vallási előírásokat betartó, mélyen hívő ember, (...) A vallással összefüggésben kétfajta – egymásnak gyakran ellentmondó – magatartás figyelhető meg. Elméletben mind többen fordulnak az egyházak felé, a háború előtti szocialista időszakban keletkezett lelki űr betöltésének, illetve a nyomasztó háborús élmények feldolgozásának reményében. A fiatalok közül is sokan a vallásban találnak magukra (...). A gyakorlatban azonban egyre csökken a vallásukat a mindennapokban is gyakoroló hívők száma. Az emberek többségét egyre inkább az a magatartás jellemzi, hogy a vallásból átveszik azt, ami nekik tetszik, de a szigorú egyházi előírásokat már*

⁹³ Lásd: Grace Davie: *Religion in Modern Europe. A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press. 2000. 21. old.

⁹⁴Lásd: Nedim Hasic - Nermina Šunj: *Bogomolje kao simbol etničkog označavanja teritorija*. in: Slobodna Bosna 14./596. (március 17.) 2008. 18-23. old.

nemigen tartják be (pl. a nagyobb ünnepekörökhöz kapcsolódó böjt, vagy a napi ötszöri ima kérdése, stb.).”⁹⁵

Így összességében megállapítható, hogy Bosznia-Hercegovina vallási helyzete szociológiai szempontból meglehetősen összetett képet mutat. A három fő nemzetiség etnikai identitástudatában a vallás fontos szerepet játszik, ugyanakkor a hit megélése az adott vallási közösség tanításával már korántsem mutat olyan szoros kapcsolatot. Így az egyéni kötődés inkább formális kötődésként értelmezhető.

3.5.1 Csehország és Szlovákia vallási helyzete

Csehszlovákia 1993-ban békés módon felbomlott és megalakult az önálló Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság. A két állam közül Csehország kb. kétszer annyi lakossal rendelkezik, mint Szlovákia (Csehország lakossága kb. 10.610.000 fő, Szlovákia lakossága kb. 5.400.000 fő).⁹⁶ A függetlenné válás óta mindkét állam a NATO és az Európai Unió tagja lett.

Vallási szempontból a két állam gyökeresen eltér egymástól. Míg Szlovákia erősen vallásos társadalmat mutat (elsősorban katolikus), addig Csehországban a hívők száma meglehetősen alacsony, olyannyira, hogy ma a szociológiai adatok alapján a világ egyik legkevésbé vallásos országa.⁹⁷ Ennek az eltérésnek hosszú történelmi előzményei vannak, melyek ismertetésére itt nincs lehetőség. Mindenesetre, ahogyan azt Andrew M. Greeley megjegyezte „*Csehország hagyományosan anti-vallásos érzületű.*”⁹⁸

Ugyanakkor érdekes módon a kutatók azt állapították meg, hogy a vallásosság szerepe kis mértékben erősödik az országban, mely nem jelenti azt, hogy az intézményesült felekezeti, egyházi közösségek tagjainak száma is nőtt volna. Mindenesetre az EVS

⁹⁵ Lásd: Adis Šušnjar: *Bogomolje pune ljudi, malo istinskih vjernika.* in: <http://www.nezavisne.com/nedjeljne/vijesti/19696/Bogomolje-pune-ljudi-malo-istinskihvjernika.html> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 22.)

⁹⁶ Forrás: Wikipédia. in: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Csehorsz%C3%A1g> ; <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szlov%C3%A1kia> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 15.)

⁹⁷ Lásd: Olga Nesporova–Zdenek R. Nespor: *Religion: An Unsolved Problem for the Modern Czech Nation.* in *Sociologický časopis* 2009. December. 1215 old.

⁹⁸ Andrew M. Greeley: *Religion in Europe at the End of the Second Millennium.* New Brunswick – London: Transaction Publishers. 2003. 4. old.

1991-es és 1999-es adatai alapján a hívők száma 37,4%-ról 40,4%-ra nőtt.⁹⁹ A magukat vallásosnak mondók felekezeti hovatartozás szempontjából római katolikusnak tekinthetők.

Ezzel szemben Szlovákiában az 1991., a 2001. és a 2011. évi népszámlálási adatok egyaránt nagyon magas, több mint 70%-os vallásosságot mutatnak,¹⁰⁰ és az intézményesült felekezetekhez való tartozás is jelentős. Azonban Szlovákiában is megfigyelhető az a nemzetközi tendencia, mely az egyén vallásossága és az intézményesült vallás közötti egyre mélyebb szakadékot jelenti. Azaz a vallásosság egyre inkább tradíció és nem élő hitként jelentkezik.¹⁰¹ Így Szlovákia esetében is megállapítható az, ami Bosznia-Hercegovina esetében, hogy az egyéni kötődés a vallási közösségekhez inkább formális kötődésként jelenik meg.

Összességében megállapítható, hogy a vallásosság területén a két ország ellentétes mutatókkal rendelkezik. Fontos azonban megjegyezni, hogy sok tekintetben kulturális és tradicionális okokra is visszavezethető ez az állapot.

Még egy lényeges szempontot érdemes figyelembe venni, melyet a szociológiai kutatások is próbálnak értelmezni, és mely szerint a mennyiségi mutatók gyakran nem párosulnak a tartalmi mutatókkal. Másképpen fogalmazva, jóllehet Csehországban lényegesen kevesebben vallják magukat vallásosnak, azonban feltételezhető, hogy a hitük tudatosabb, mint Szlovákiában, ahol inkább a tradíciós hatás érvényesül.

⁹⁹ Lásd: Dusan Luzny–Jolana Navratilova: *Religion and Secularisation in the Czech Republic*. in.: *Czech sociological review*. 2001 01. 88. old.

¹⁰⁰ Lásd: Kamil Kardis–Michal Valco: *Future of religious faith the case of present-day Slovakia*. in.: *European Journal of Science and Theology*, 2018. 08. Vol.14, No.4, 99. old.

¹⁰¹ U.o.

*„Annak érdekében, hogy az egyházmegye elérje sajátos célját,
Isten népe adott egyházmegyéhez tartozó részében
láthatóan kell megnyilvánulnia az Egyház természetének”
(Christus Dominus II. 22.)*

A Magyar Katolikus Egyház egyházkormányzati rendszerének változása a rendszerváltozást követően

4.1. Az Egyház térbeli és hierarchikus felépítése

A Katolikus Egyház működését felépítéséből következően bonyolult mechanizmusok jellemzik. Jelen keretek között csupán a témánk szempontjából releváns, alapvető fogalmak tisztázására tudok szorítkozni.

A Katolikus Egyház egyházkormányzati rendszere térben lehatárolt, hierarchikus felépítésű rendszer. Ez azt jelenti, hogy területileg szerveződik és kánonjogilag szabályozott, hierarchikus rendszerben működik. A következőkben ennek rövid ismertetésre kerül sor.

Az Egyház elsőszámú vezetője a mindenkori pápa teljes törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalommal. Egy-egy terület élén a hierarchiának megfelelően, a pápa által kinevezett püspök, érsek, metropolita stb. áll, aki a saját területén – a pápai hatalomnak fenntartott ügyek kivételével – a pápához hasonló jogállással rendelkezik. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az Egyházi Törvénykönyv alapján *„Ez az egyház ebben a világban, mint alkotmányos és rendezett társaság a Katolikus Egyházban áll fenn, vagyis a Péter utóda meg a vele közösségben élő püspökök által kormányzott egyházban.”*¹⁰² Azaz a hierarchia mellett megjelenik a kollegialitás elve is, mely az egyetemes zsinattól a püspöki szinóduson át sokféle formában van jelen az egyetemes egyházban.

Ugyanakkor a kollegialitás nem csak az egyetemes Egyházban, hanem helyi szinten is jelen van.

A helyi szintek tekintetében megkülönböztetjük az egyházmegyei szintet és az országos szintet. (A kontinentális és más formában megjelenő szintekről most nem beszélek.)

¹⁰² CIC 204. kán. 2. §.

Az egyházmegyei szint esetében az egyházmegye élén a megyéspüspök¹⁰³ áll. A CIC 376. kánon alapján *„Megyésnek azokat a püspököket nevezzük, akikre valamely egyházmegye gondozása van bízva; a többieket címzetesnek hívjuk.”*

A megyéspüspök kinevezése kizárólagos pápai jog. Az adott egyházmegye élén álló püspök az Egyházi Törvénykönyv 391. kán. 1. §. alapján *„a rábízott részegyházat a jog szerint törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalommal kormányozza.”*¹⁰⁴ Ezen kívül az *„egyházmegyét minden jogügyletében a megyéspüspök képviseli.”*¹⁰⁵ Ez azt jelenti, hogy a püspök nem csak a belső egyházi életet irányítja, hanem a külvilággal, így az állammal is ő vagy megbízottja tart kapcsolatot.

A másik szint az úgynevezett országos szint, melyhez a „Püspöki Konferenciák” tartoznak.

Ahogy a nevéből is következtetni lehet, ennek a testületnek egy adott ország valamennyi püspöke a tagja. (A kánonjogi törvények alapján a püspök meghatározása az alábbi: *„püspökök, akik isteni rendelés folytán lépnek az apostolok helyére a nekik adott Szentlélek által, az egyházban pásztorokká válnak, hogy maguk is a tanítás tanítómesterei, a szent istentisztelet papjai és a kormányzás szolgálattevői legyenek.”*¹⁰⁶ Azaz nem minden püspök megyéspüspök.)

A Püspöki Konferenciák sajátos joghatósággal rendelkeznek, melyet az Egyházi Törvénykönyv szabályoz. Lényeges, hogy a döntéseiket kollektíven hozzák meg, így azokat önmagukra nézve kötelezőnek ismerik el.

Ugyanakkor az országos szint felett, mintegy szupranacionális szervként a Szentszék áll. A Szentszék különleges joghatóságot gyakorol a részegyházak püspökei, püspöki konferenciái fölött.

Emellett fontos megemlíteni egy másik területi beosztást is, mely a szerzetesrendek által létrehozott területi beosztást jelentik. A szerzetesrendek (férfi, női) sajátos belső autonómiával rendelkező egységek. Alapításuk alapján több típust különböztethetünk meg. A legjelentősebb szerzetesrendek úgynevezett pápai alapításúak, így azok közvetlenül a Szentszéknek vannak alárendelve. Ez azt jelenti, hogy az egyébként alkalmazott területi lehatároltságtól függetlenül sajátos beosztást alkalmazhatnak.

¹⁰³ CIC 376. kán.

¹⁰⁴ CIC. 391. kán. 1. §.

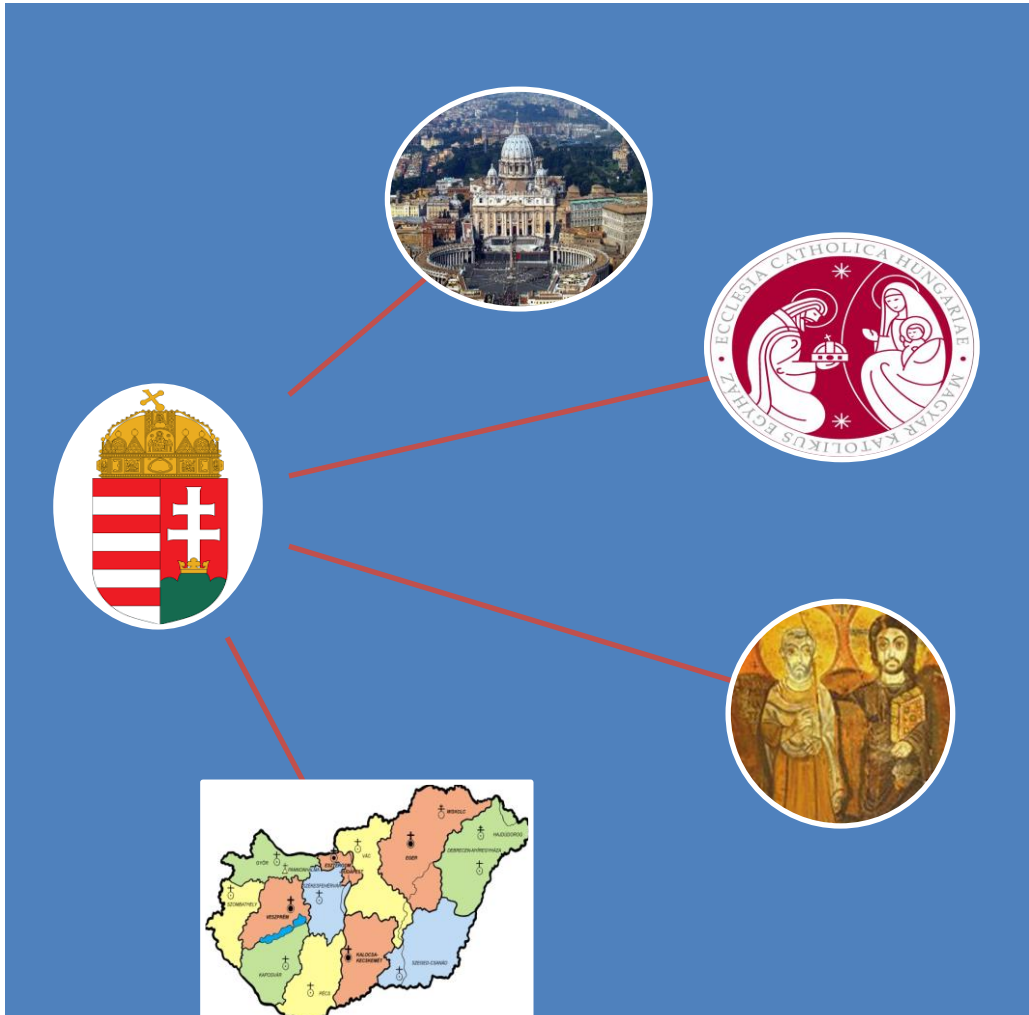
¹⁰⁵ CIC. 393. kán.

¹⁰⁶ CIC. 375. kán. 1. §.

Ebből adódóan az állam és az Egyház kapcsolata négyszintű kapcsolat, mely az alábbi módon ábrázolható:

K1

A Magyar állam és az Egyház kapcsolati hálója

Az állam legfőbb tárgyalópartnere a Szentszék, ugyanakkor a helyi püspöki konferenciával, illetve a püspökökkel és a szerzetesrendekkel is közvetlen kapcsolatot tart fenn.

A következőkben ezért érdemes e négy egyházi szereplőt a magyarországi viszonyok között közelebbről megvizsgálni.

4.2. *A Magyar Katolikus Egyház egyházmegyei határainak változása és annak indoka*

Magyarországon is az előbb említett két területi struktúra érvényesül. Elsőként az egyházmegyéket vizsgálom.

Ugyan az egyházmegyei határok kialakítása alapvetően az Egyház belügye, a második világháborút követően Közép és Kelet Európa térsége szovjet befolyási övezetté vált, melynek következtében az új csatlós államok vezetői igyekeztek minél inkább befolyásolni az egyházkormányzati ügyeket, így a területi beosztást is. Ennek hatása az egyházkormányzat legfontosabb szegmensében, az egyházmegyék struktúrájában is jól kimutatható. Különösen annak fényében érdemes ezt vizsgálni, hogy a II. Vatikáni Zsinaton megfogalmazott, egyházmegyékre vonatkozó elv a térség országaiban nem érvényesülhetett. A *Christus Dominus* című zsinati határozatban ez áll: „*Annak érdekében, hogy az egyházmegye elérje sajátos célját, Isten népe adott egyházmegyéhez tartozó részében láthatóan kell megnyilvánulnia az Egyház természetének; a püspököknek képesnek kell lennie arra, hogy lelkipásztori tevékenységét az egyházmegye határain belül valóban végezni tudja; végül Isten népe üdvösségét a lehető legtökéletesebb módon kell szolgálni.*”¹⁰⁷ Ezen elvek gyakorlati átültetése a térségben elmaradt, ezért az egyházmegyei struktúráknak a valós élethez való igazítása nem valósulhatott meg. Érdemes példaként megemlíteni, hogy a Trianoni, majd a Párizsi békeszerződések értelmében Csehszlovákiához került Rozsnyói, Kassai, valamint a Romániához tartozó Szatmárnémeti püspökségek Magyarországon maradt plébániái egyházzogilag csupán 1982-ben lettek az Egri Főegyházmegyéhez csatolva.¹⁰⁸

A rendszerváltozást követően az egyházmegyék átszervezése – elsősorban pasztorális, azaz belső okok miatt – égetően fontossá vált. Ez Magyarországon két ütemben valósult meg. Míg a római katolikus egyházmegyék átszervezése 1993-ban megtörtént, addig a görögkatolikus egyházkormányzati rendszer esetében ez csak 2015-ben valósult meg. (Ennek elsősorban belső okai voltak, melyről a későbbiekben még lesz szó.)

¹⁰⁷ *Christus Dominus* (CD) II. 22. in.: A II. Vatikáni Zsinat Dokumentumai. szerk.: dr. Diós István. Szent István Társulat, Budapest. 2007. 293. old.

¹⁰⁸ Varga János: *Csonka Szatmár élete és hanyatlása*. JEL online újság. in.: <http://www.jelujsg.hu/csonka-szatmar-elete-es-hanyatlasa> (Letöltés időpontja: 2017. 01. 23.)

4.2.1 Római Katolikus Egyházmegyék átszervezésre

A magyarországi római katolikus egyházmegyei struktúra átalakítása a II. Vatikáni Zsinaton megfogalmazott elvek alapján történt meg. Az egyházmegyei határok ésszerűségének elvét a következőképpen fogalmazta meg a II. Vatikáni Zsinat:

„A Szentséges Zsinat tehát úgy dönt az egyházmegyék határainról, hogy amennyiben a lelkek java ezt kívánja, minél előbb kerüljön sor a körültekintő felülvizsgálatra: lehet szó az egyházmegyék fölosztásáról, tagolásáról és egyesítéséről, határaik megváltoztatásáról, alkalmasabb püspöki székhely kijelöléséről, s végül – főképp ha nagyobb városokat magukba foglaló egyházmegyékről van szó – új, belső szervezet meghatározásáról.”¹⁰⁹

Ezzel szemben történelmi okok miatt a magyarországi egyházmegyei struktúra egészen 1993-ig lényegében változatlan maradt.¹¹⁰

A korábbi területi beosztás szerint a Magyar Katolikus Egyház három érseki rangú egyházmegyéből (Esztergomi Főegyházmegye, Egeri Főegyházmegye, Kalocsai Főegyházmegye) és hét püspöki rangú egyházmegyéből (Szombathelyi Egyházmegye, Győri Egyházmegye, Váci Egyházmegye, Pécsi Egyházmegye, Csanádi Egyházmegye, Hajdúdorogi Egyházmegye, Miskolci Apostoli Exarchátus) szerveződött.

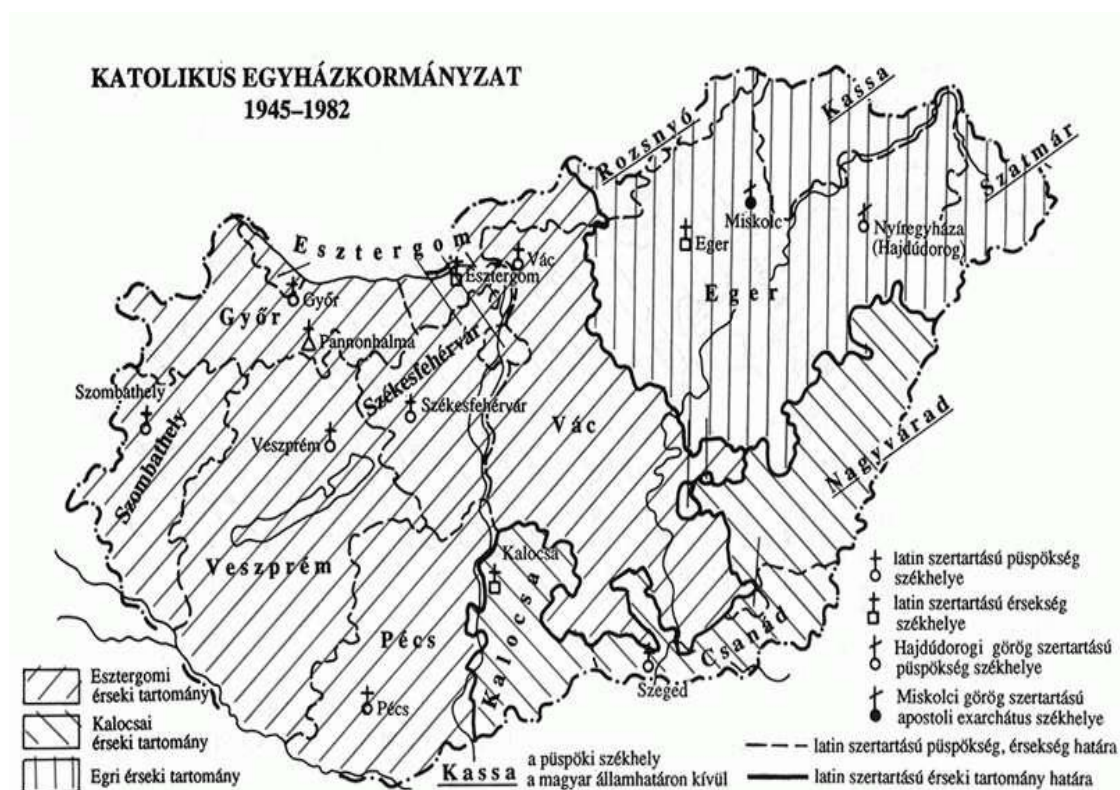
Korrekciók történtek, de az alapvető struktúra nem változott. A korrekcióra azért is szükség volt, mert bizonyos egyházmegyék székhelye az államhatáron kívülre került.

Az alábbi térképen jól látható, hogy a Rozsnyói, a Kassai, a Szatmári, illetve a Nagyváradi Egyházmegyékről van szó. A határon túli egyházmegyék Magyarországra eső területeit a Szentszék a Sacra Congregatio pro Episcopis 569/82-es határozatával rendezte. E szerint *„a Kassai Egyházmegye Magyarországra eső részét – a Rozsnyói és Szatmári Egyházmegye hazai területével együtt – az egeri érsekséghez csatolta.”¹¹¹*

¹⁰⁹ *Christus Dominus* (CD) II. 22. in.: A II. Vatikáni Zsinat Dokumentumai. szerk.: dr. Diós István. Szent István Társulat, Budapest. 2007. 293. old.

¹¹⁰ Lásd: Török Péter: *Hungarian Church-State Relationships a socio-historical analysis*. Toronto, 2000. 194-195. old.

¹¹¹ Szuromi Szabolcs Anzelm: *A Kassai Egyházmegye közigazgatási változásai 1918 és 1982 között*. (In.: Magyar Sion Új folyam V. 2011.) 103. old.

A tényleges átszervezésre csak 1993. május 30-án, a II. János Pál pápa által kihirdetett „*Hungarorum Gens*” kezdetű bulla keretében került sor.

A bulla alapján „*a Szombathelyi és a Hajdúdorogi egyházmegye kivételével minden egyházmegyét többé-kevésbé érint. Ezen kívül két új püspökség alapítása történt debreceni és kaposvári székhellyel. Veszprém pedig, mint Boldog Gizellának és a királynőknek a városa, ősi történelmi hagyományának az elismeréseként érseki rangot kapott.*”¹¹² Az átszervezéssel négy érseki tartományba rendezve összesen tizenhárom egyházmegyei püspökség, valamint a Tábori Püspökség, és a Szentszéknek közvetlenül alárendelt Pannonhalmi Területi Apátság jött létre.

Az új területi beosztás alapján Magyarországon a négy érseki tartomány a következőképpen alakult:

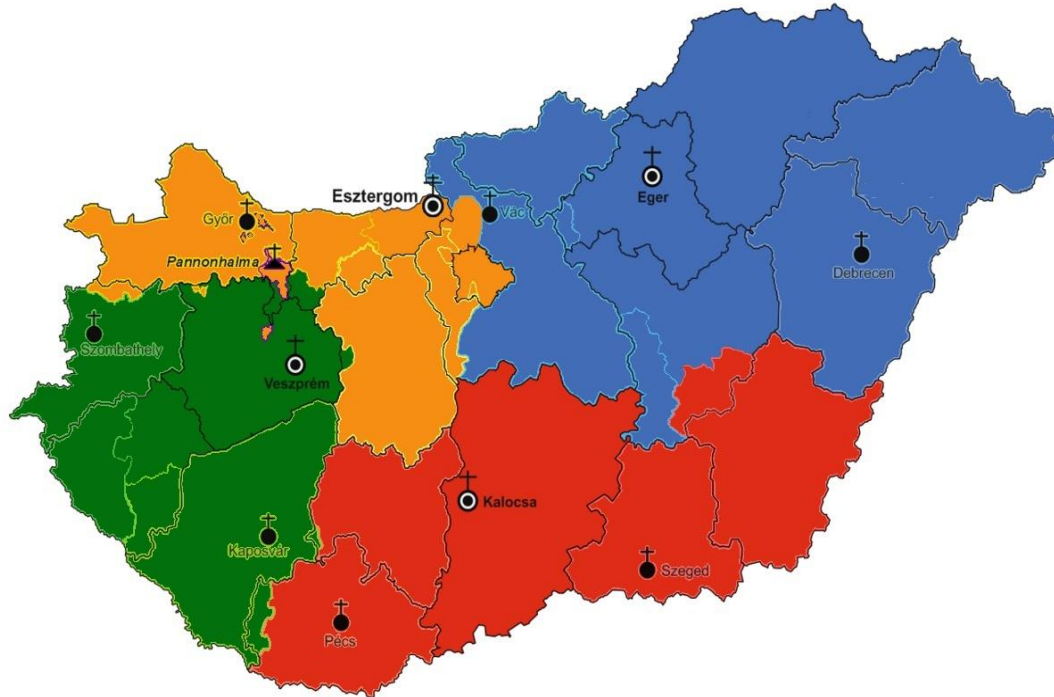
Esztergom-Budapest érseki tartomány (Budapest-Esztergom Főegyházmegye, Győri Egyházmegye, Székesfehérvári Egyházmegye). Veszprémi érseki tartomány (Veszprémi Főegyházmegye, Kaposvári Egyházmegye, Szombathelyi Egyházmegye). Egri érseki tartomány (Egri Főegyházmegye, Váci Egyházmegye, Debrecen–

¹¹² Magyar Katolikus Püspöki Kar: *Pásztorlevél az egyházmegyék területének átrendezéséről*. 1991. 06. 01. in.: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=295> (Letöltés időpontja: 2017. 01. 23.)

Nyíregyházi Egyházmegye). Kalocsa–Kecskemét érseki tartomány (Kalocsa–Kecskemét Főegyházmegye, Pécsi Egyházmegye, Szeged–Csanádi Egyházmegye)

K3

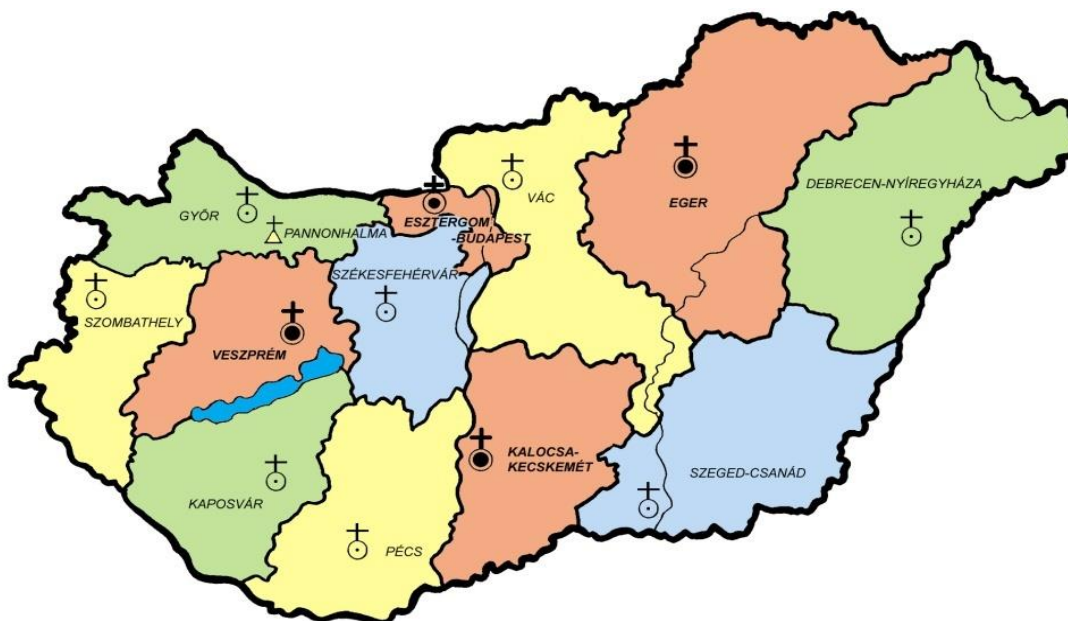
Érseki tartományok Magyarországon 1993. után

A püspökségek elnevezése is több esetben változott. Hasonlóan az 1982-es Csanádi Püspökség nevének változásához (ekkor jelent meg az elnevezésben Szeged és lett Szeged-Csanádi Egyházmegye), 1993-tól az Esztergomi Főegyházmegye esetében az elnevezés Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, a Kalocsai Érsekség esetében Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye elnevezésre változott. A két új egyházmegye közül a Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegye nevében jelent meg a kettős elnevezés.

K4

Római Katolikus Egyházmegyék beosztása 1993. után

A kettős elnevezésnek pasztorációs üzenete is van, melyre a Magyar Katolikus Püspöki Kar Pásztorlevele is utal. E szerint a rendezés lényeges szempontja az volt, hogy „*az egyházmegyék kettős elnevezésével a történelmi hagyomány, ill. a jelentős városok kiemelését nyerjenek. (Ez az elnevezési mód nem csak a Katolikus Egyházban, hanem a polgári életben is szokásos.)*”¹¹³

Arra, hogy az átszervezés mennyire égető volt, példaként érdemes Budapest város esetét vizsgálnunk. Az 1950-es években kialakított úgynevezett „nagy Budapest” a polgári közigazgatás szempontjából egységes város lett, de egyházkormányzati szempontból 1993. május 30-ig a Váci Egyházmegye, a Székesfehérvári Egyházmegye és az Esztergomi Főegyházmegye osztozott a területén. Ezt követően a város – Csepel-sziget Budapesthez tartozó területét kivéve – az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyéhez került. Ezzel megszűnt az az anomália, hogy egy város három egyházmegye fennhatósága alatt álljon.

¹¹³ Magyar Katolikus Püspöki Kar: *Pásztorlevél az egyházmegyék területének átrendezéséről*. 1991. 06. 01. in.: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=295> (Letöltés időpontja: 2017. 01. 23.)

4.2.2 Görögkatolikus metropólia létrejötte

Az 1993. évi egyházmegyei struktúra változása Magyarországon a római katolikus egyházkormányzatot érintette, míg a görögkatolikus hívek számára továbbra is érvényben maradt az 1980. július 17-én szent II. János Pál által kiadott „*Summis Pontificibus*” kezdetű bulla. Ez alapján a Miskolci Apostoli Kormányzóság területét kivéve a görögkatolikus hívek Magyarország területén a Hajdúdorogi megyéspüspök joghatósága alá tartoztak. Az 1912-ben kialakult Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye, majd Trianont követően az Eperjesi Egyházmegyéből Magyarország területén maradt parókiákból 1924. június 4-én XI. Pius pápa rendeletére megszervezett Miskolci Apostoli Kormányzóság területi beosztása lényegében érintetlenül maradt a rendszerváltozást követően.

Míg a szlovákiai görögkatolikusok részére 2008-ban létrejött az önálló érseki tartomány,¹¹⁴ addig Magyarországon erre 2015-ig kellett várni. „*Ferenc pápa 2015. március 19-i döntése öt apostoli konstitúcióban, illetve bullában nyert konkrét jogi formát. 1. Az In hac suprema kezdetű apostoli konstitúcióval a Szentatya új egyházi kereteket hozott létre a Magyarországi Görögkatolikus Sajátjogú Metropolitai Egyház megalapításával. 2. A De spiritali itinere kezdetű apostoli konstitúcióval az 1912-ben alapított Hajdúdorogi Egyházmegye főegyházmegyei rangra emelkedett. 3. A Qui successimus apostoli konstitúció az 1924-ben létrehozott Miskolci Apostoli Exarchátust egyházmegyei rangra emelte. 4. Az Ad aptius consulendum apostoli konstitúció megalapította a Nyíregyházi Egyházmegyét. 5. Ugyanezen a napon Ferenc pápa Kocsis Fülöp hajdúdorogi püspököt érsek-metropolitává nevezte ki.*¹¹⁵

A „késlekedés” egyik okaként a görögkatolikusok sajátos helyzetét lehet említeni. A népszámlálási adatok alapján Magyarországon kb. háromszázezer görögkatolikus hívő él,¹¹⁶ többségük Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, illetve Hajdú megye területén. Azonban az országon belüli elvándorlás következtében ma már

¹¹⁴A Szlovák Görög Katolikus Egyház újjászervezése. in.: Magyar Kurír. <http://www.magyarkurir.hu/hirek/szlovak-goeroeg-katolikus-egyhazi-ujjaszervezes#lightbox/0/> (Letöltés időpontja: 2017. 01. 10.)

¹¹⁵ Végsheő Tamás: *A magyar görögkatolikus Egyház.* in.: <http://hd.gorogkatolikus.hu/rolunk-a-hajdudorogi-egyhazi-megye-tortenete> (Letöltés időpontja: 2017. 01. 10.)

¹¹⁶ Adatokat lásd: *2011. évi Népszámlálás. 10. Vallás, felekezet.* (összeállította: Csordás Gábor) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 2014. 15-16. old.

szinte minden nagyobb városban és környékén található kisebb-nagyobb görögkatolikus közösségek. Az úgynevezett szórványhívők lelki ellátásának megszervezése nem egyszerű feladat, és nagy kérdés volt, hogy a II. Vatikáni Zsinat egyházmegyékre vonatkozó elveit ebben az esetben hogyan lehet megvalósítani. Lehet-e és ha igen, akkor hogyan valósítható meg a főpásztor és a hívek „minél közelebb hozásának” elve. Hogy lássuk a probléma lényegét, érdemes ismét a KSH adatait segítségül hívni. Baranya megyében például a görögkatolikus hívek száma a 2001-es népszámlálás alapján ezernyolcszáz-kilencvennégy fő, míg a 2011-es adatok szerint ezeregyszáz-harminc fő volt.¹¹⁷ Ugyanezen két népszámlálás Vas megyei adatai szerint a térségben 2001-ben ötszázötvenöt fő, míg 2011-ben kétszázhetvenhat fő volt.¹¹⁸ Hogyan biztosítható kétszázhetvenhat hívő lelki ellátása pasztorális úton is?

Ezen problémák orvoslására vegyes megoldás született. Első lépésként 2011-ben a Miskolci Apostoli Kormányzóság területi határainak kiszélesítése révén az Exarchátus joghatósága a polgári közigazgatást figyelembe véve egész Borsod-Abaúj-Zemplén megyére kiterjedt, és XVI. Benedek pápa Orosz Atanáz személyében önálló püspök-kormányzót rendelt a terület élére. Ennek a lépésnek az volt a jelentősége, hogy az Exarchátus joghatósága nem csupán a polgári megye egy kis szeletére terjedt ki, hanem kiterjedt a teljes megyére, így annak legnagyobb városára, Miskolcra is. Ezzel a polgári megye határai között élő görögkatolikus híveknek egy főpásztoruk lett. (A KSH 2001. és 2011. évi népszámlálási adatai szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megye közigazgatási területén 54.699 fő, illetve 34.816 fő élt.)¹¹⁹

Megszűnt továbbá az a furcsa helyzet, hogy „*bár Miskolc városa területileg nem tartozott az Exarchátushoz*”¹²⁰ a XI. Pius által kinevezett Papp Antal volt munkácsi püspök „*a székhelyét itt rendezte be, s a Szentszék engedélyével nevében is használta*

¹¹⁷ Adatokat lásd: *Területi adatok – Baranya Megye.* in.: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02 (Letöltés időpontja: 2017. 02. 02.)

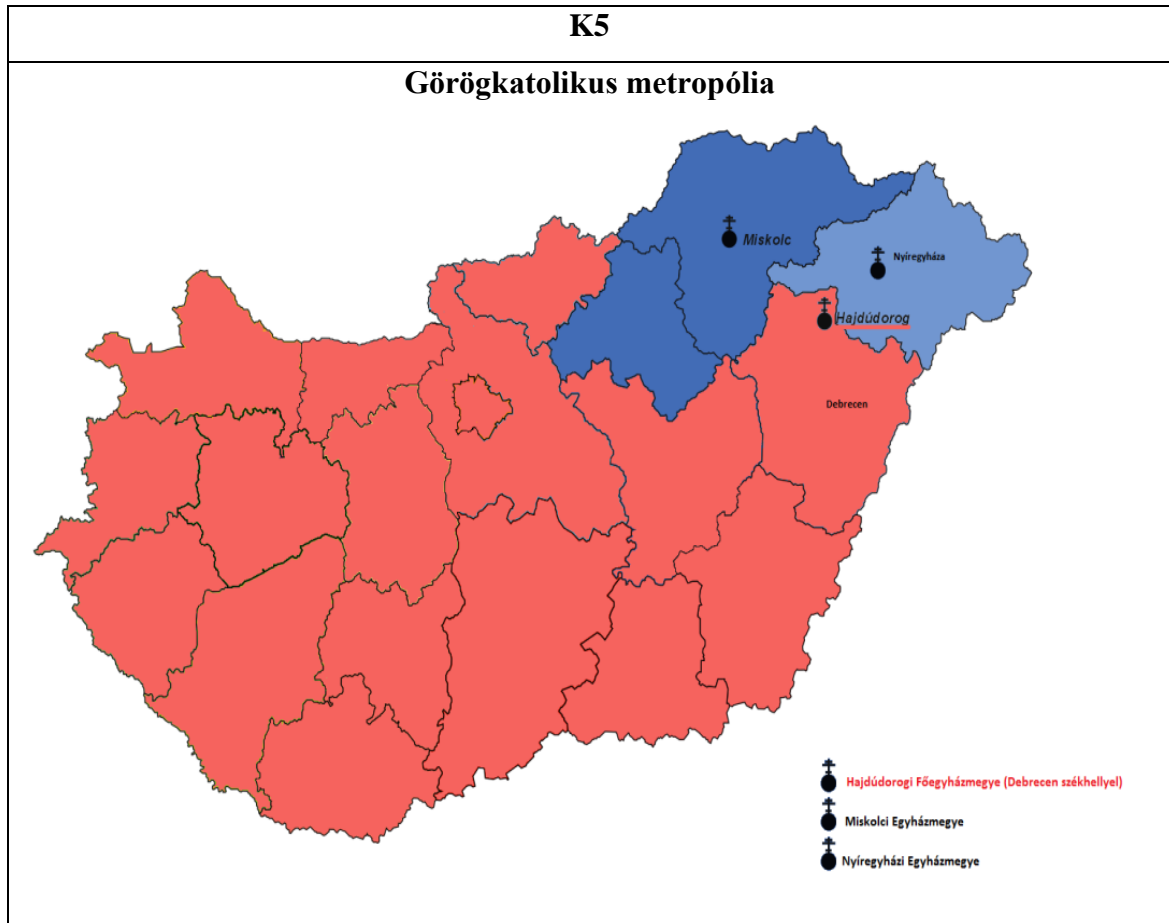
¹¹⁸ Adatokat lásd: *Területi adatok – Vas Megye.* in.: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_18 (Letöltés időpontja: 2017. 02. 02.)

¹¹⁹ Adatokat lásd: *Területi adatok – Borsod-Abaúj-Zemplén Megye.* in.: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_05 (Letöltés időpontja: 2017. 02. 02.)

¹²⁰ *A Miskolci Egyházmegye története.* in.: <http://migorkat.hu/a-miskolci-egyhazmegye-tortenete> (Letöltés időpontja: 2017. 02. 02.)

(*Miskolci Apostoli Exarchátus*)¹²¹ a város nevét anélkül, hogy a Kormányzóság joghatósága magára a városra kiterjedt volna.

A következő lépésnek a már említett, Ferenc pápa által meghozott döntések tekinthetők, mellyel létrejött a „sui iuris” jogállású metropólia az alábbi területi határokkal:

Ez a jogállás az Egyházon belül, ahogyan azt Szabó Péter jellemezte, azt jelenti, hogy „A Katolikus Egyházak esetében nem ‘autokefáliáról’, hanem sajátjogú (‘sui iuris’) státuszról beszélünk. ennek a keleti katolikus jog ma négy típusát ismeri: a pátriárkai, a nagyérseki, a metropolitai illetve az ‘egyéb’ sajátjogú egyházakat. A pátriárkai egyházak a Katolikus Egyházon belüli autonómia legszélesebb skálájával rendelkeznek, a nagyérseki egyházakat az egyházfő választásánál előírt pápai közreműködést leszámítva ugyanilyen jogkör illeti meg. A sajátjogú metropolitai autonómia jóval szerényebb. Az előző egyházakhoz képest legszembetűnőbb differenciaként a püspökök itteni pápai kinevezése mutatkozik. A mai latin metropolitákénál azonban a keleti

¹²¹ A Miskolci Egyházmegye története. in.: <http://migorkat.hu/a-miskolci-egyhazmegye-tortenete> (Letöltés időpontja: 2017. 02. 02.)

sajátjogú metropoliták jogköre így is sokkal kiterjedtebb. A 'sui iuris' státusz legkezdetlegesebb formáit a 'többi sajátjogú egyház' kategóriája alá tartozó, püspöki szinodális szervekkel sem rendelkező keleti katolikus közösségek képviselik."¹²² A Magyar Görögkatolikus Egyház tehát „sajátjogú” metropólia lett. Ezzel a „tömbben” élő kelet-magyarországi híveket két püspökség és az érsekség, míg a szórványhívók ellátását az érsekség tudja végezni. Ezzel a megoldással a „tömbben” élők részére a II. Vatikáni Zsinat által megfogalmazott főpásztori „közelség” megvalósult, míg a szórványhívók sajátos helyzetével egy külön főpásztor foglalkozik.

4.3. Szerzetesrendek

A sajátos történelmi helyzetből következően (erről majd még a későbbiekben lesz szó) 1950. és 1989. között négy tanító szerzetesrend kivételével (ferencesek, piaristák, bencések, Miasszonyunkról nevezett Szegény iskolanővérek Kongregációja) Magyarországon a szerzetesi intézményrendszer felszámolásra került. 1989. után viszont újra elindulhatott a szerzetesség szabad működése és intézményrendszerük újjáépítése. Így újra megjelentek – hogy csak néhány példát említsek – a jezsuiták, a vincések, a pálosok, a ciszterciek, az angolkisasszonyok stb.

Ma – a jelenlegi adatok alapján – mintegy száz szerzetesrend működik hazánkban. A rendházak száma 213, míg a szerzetesek száma 1610 fő. ¹²³ (Összehasonlítva a szerzetesek számát az 1950. előtti állapotokkal, azt láthatjuk, hogy kb. 80%-kal kevesebb szerzetes van ma Magyarországon.)¹²⁴

Ahogy arról korábban már szó volt, a szerzetesi közösségek alapvetően sajátos belső autonómiával rendelkeznek. Egyes szerzetesrendek mögött komoly nemzetközi „hálózat” is található. (Elég csak a jezsuitákra, vagy a ferencesekre gondolni.) Ezek a rendek ezért fontos és tekintélyes szereplői a hazai egyházi életnek.

Jól mutatja ezt az alábbi kép is, mely az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációjának nemzetközi kapcsolatrendszerét mutatja be.

¹²² Szabó Péter: *A keleti egyházak szentségi joga*. Nyíregyháza, 2012. 23-24. old.

¹²³ Forrás: <http://jelenlet.szerzetesek.hu/>

¹²⁴ Istennek szentelt életek – a szerzetesi év alkalmából. In.: Statisztikai tükör. 2015/96. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/szerzetesek.pdf> (Letöltés időpontja: 2018. 02. 14.)

K6

Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációjának nemzetközi kapcsolatrendszere

Szó volt a területi lehatárolásról is. A szerzetesrendek esetében a területi lehatárolódás nem feltétlenül esik egybe az országhatárokkal. Például az előbb említett Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációja esetében a Magyar Tartományhoz Rómában is tartozik egy zárandokház, monostor.¹²⁵ Hasonló a helyzet például a piaristák esetében is, ahol a Piarista Magyar Tartományhoz tartozik a Csíkszerdai Piarista Rendház.¹²⁶

A szerzetesrendek, hasonlóan a püspökkari konferenciához, rendelkeznek sajátos közös testülettel is. A női szerzetesrendeket a Magyarországi Rendfőnöknők Konferenciája, a férfi szerzetesrendeket a Férfi Szerzeteselöljárók Konferenciája, míg a két testület mellett a közös érdekképviseletet a Magyarországi Szerzeteselöljárók Konferenciája látja el.

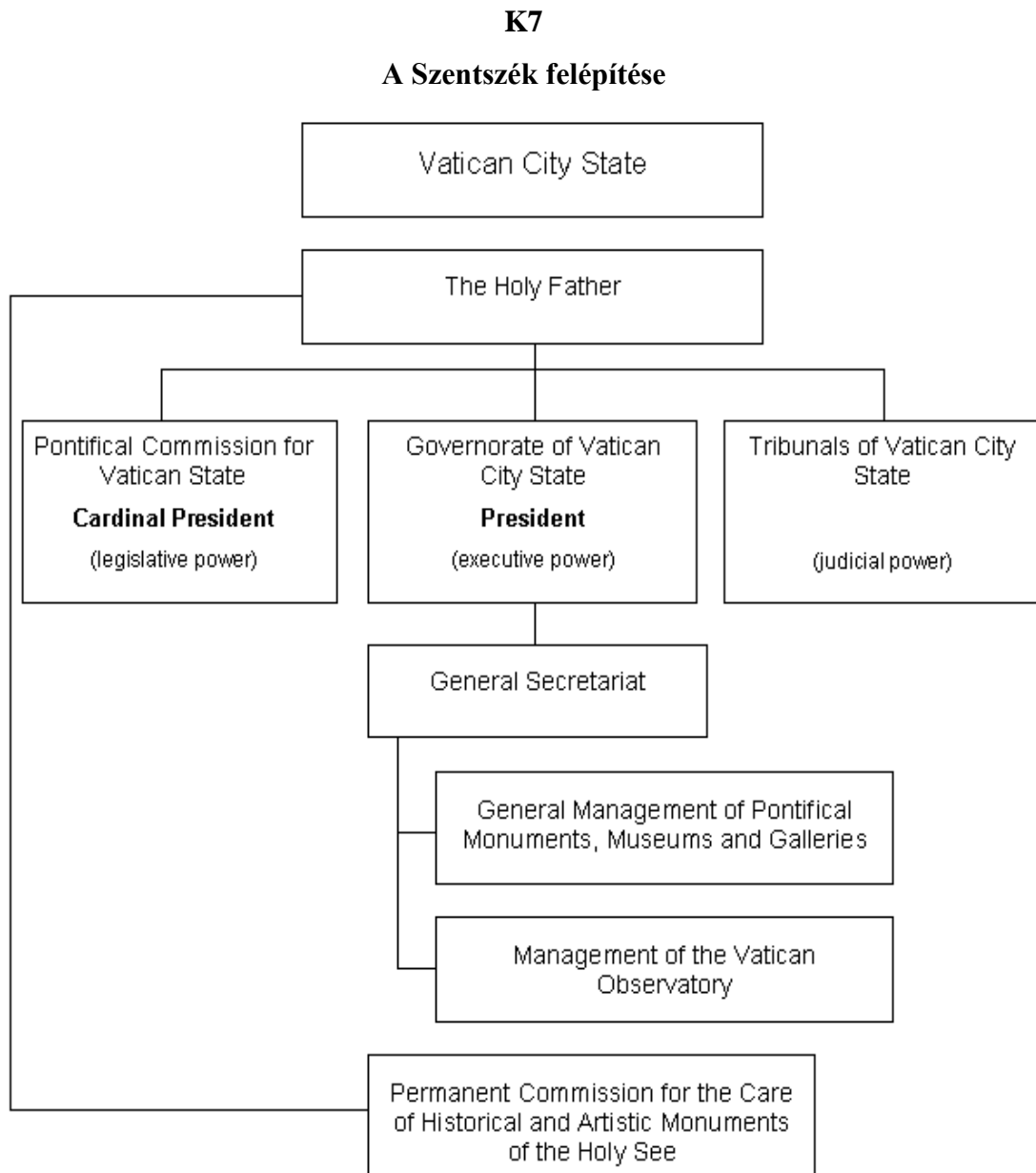
Mivel minden szerzetesrendnek megvan a maga „profilja” (oktatással, neveléssel, betegápolással, szociális ügyekkel stb. foglalkoznak), ezért ezen rendek különböző érdekek mentén fejtik is ki tevékenységüket. Gondoljunk például a Betegápoló Irgalmas

¹²⁵ Forrás: <http://www.megvaltosnoverek.hu/tamagno> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 08.)

¹²⁶ Forrás: <http://terkep.szerzetesek.hu/#> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 08.)

rende, mely több kórházat és szociális intézményt tart fenn, nyilván más módon kell önmagát képviselnie, mint mondjuk a piaristáknak az oktatás területén.

4.4. A Szentszék

Külön kell szólnunk a Szentszék Magyar Katolikus Egyházban betöltött szerepéről. Mint azt már többször említettem, a Katolikus Egyház hierarchikus felépítéséből következően a legfőbb hatalmat a mindenkori pápa gyakorolja, így az egyes országokban működő egyházi szervezetek feletti joghatóság végső soron a pápa kezében van. A pápa a Szentszéken keresztül közvetlenül is segíti és „felügyeli” a helyi

egyházakat. „A kánonjog a Szentszékét úgy definiálja, hogy a Katolikus Egyház legfőbb hatósága (államtani terminussal: kormányzata), vagyis a pápa és azon hivatalok összessége, melyek a pápának az egész egyház összetartására irányuló feladatát fejtik ki (CIC 360-361). Mivel az egyház monarchikus vezetésű jogi struktúra, ezért jogilag világos, hogy a kormányzati hivataloknak delegált hatalmuk van (potestas ordinaria vicaria): teológiailag a pápa feladata az egész világon elterjedt egyház összetartása (péteri tisztség), ez a feladat viszont egy embernek túl sok, a hivatalok ezt a munkát végzik el, vagyis a pápa segítségére vannak.”¹²⁷

Ebből következően bizonyos kérdésekben az Egyház nevében nem a helyi püspökök, püspöki konferenciák, hanem a Szentszék az illetékes tárgyalópartner. „A Szentszék (...) mint szuverén tekintély teljes körű nemzetközi szubjektivitással rendelkezik, amely speciális jogi aktusokban valósul meg. A Szentszék gyakorolja a maga külső, a nemzetközi közösség által elismert szuverenitását, amely az Egyház belső szuverenitásának visszatükröződése.”¹²⁸

Fontos ezért különbséget tenni Vatikán állam és a Szentszék fogalma között. Schanda Balázs erről így ír: „Az elterjedt közvélekedéssel szemben a „Vatikán” azaz a Vatikánvárosi Állam és az Apostoli Szentszék [...] a nemzetközi jog két különböző alanya. Míg a Vatikánvárosi Állam miniállam, addig az Apostoli Szentszék egyházi szerv, és ilyenként a nemzetközi jog sajátos alanya. Az Apostoli Szentszék esetében a Szentszék és a Katolikus Egyház között rész-egész kapcsolatról beszélhetünk.”¹²⁹

A Szentszéknek fenntartott kérdésekben tehát a helyi egyházi vezetés nem lehet illetékes, így ők önmagukban szerződéses viszonyt nem, vagy csak felhatalmazás útján létesíthetnek. Ez különleges nemzetközi védelmet is nyújt a helyi egyházaknak, hiszen az egyes kérdésekben született megállapodások a nemzetközi jog hatálya alá tartozó aktusként is kezelendők.

¹²⁷ Rónay Miklós: *A Szentszék és a Vatikán Városállam viszonya a közbeszédben és a jogban.* (In: *Külügyi Szemle* 2004. ősz-tél) 274-275. old

¹²⁸ *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* Szent István Társulat, Budapest. 2007. 224-225. old.

¹²⁹ Schanda Balázs: *Magyar állami egyházjog,* Budapest, 2000, 89. old.

*„Kormányunk egyházpolitikájának
továbbfejlesztését a jelenlegi
bevált alapokra építve az eddig
megtett út folytatásában látjuk.”*
(Miklós Imre ÁEH Elnöke)

Kirakat és valóság – az álparterség időszaka

5.1. *Általános megállapítások*

Ebben a fejezetben rövid áttekintést kívánok adni az 1945–1988. közötti időszakról. Lényegében itt azt a folyamatot vizsgálom, hogy az állam és az Egyház, illetve a vallási közösségek kapcsolata hogyan alakult át. Mint majd láthatjuk, 1945. után az állam és a vallási közösségek kapcsolata radikálisan megváltozott. Míg 1945. előtt az Egyház és a vallási közösségek társadalomépítő szerepe megkérdőjelezhetetlen volt, és ehhez a megfelelő intézményhálózat is rendelkezésre állt, addig 1950-től kezdve ez a helyzet szinte egyik napról a másikra gyökeresen megváltozott.

Itt nem csak az intézményhálózat elsorvasztásáról és a gazdasági autonómia megszüntetéséről, hanem a totális ellenőrzés és megfélemlítés kiépítéséről is beszélhetünk.

A totális ellenőrzés módszertana – mint majd látni fogjuk – az idők során finomodott, átalakult. Olyannyira, hogy az 1980-as évekre az állam már az Egyházzal, illetve más vallási közösségekkel is a partneri kapcsolatokat hangsúlyozta. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az állam retorikai szinten a vallások elutasításától a partnerségig jutott. Ugyanakkor – és ez hangsúlyos – mindez csupán retorikai szinten érvényesült.

5.2. *Rövid előzmény (az 1945. és 1950. közötti időszak)*

Nem tárgya a disszertációnak ezen időszak bemutatása, ugyanakkor fontosnak tartom röviden ismertetni az 1948. előtti, majd az 1948. és 1950. közötti korszakot, mert ekkor olyan változások történtek az Egyház és az állam kapcsolatában, illetve az Egyház helyzetében, melynek hatása véleményem szerint a mai napig meghatározza az állam és

az Egyház egymáshoz való viszonyát. (Ezen megállapítás a hazánkban nagy múlttal rendelkező vallási közösségek helyzetére is igaz.)

1948. előtt az egyházak, felekezetek jelentős föld- és ingatlanvagyonnal rendelkeztek. Az „1920-as években az ország földbirtok-állományának körülbelül 24% volt egyházi tulajdonban.”¹³⁰ Emellett „Az államosítást megelőzően Magyarországon az összes oktatási intézmény közel 53 %-a egyházi fenntartású volt, sőt ha leszámítjuk az óvodákat és a felsőoktatási intézményeket, úgy ez az arány megközelítette a 60%-ot !”¹³¹ Látható tehát, hogy az egyházak, felekezetek milyen meghatározó szerepet játszottak a társadalom életében. Ez a helyzet 1945. és 1950. között alapjaiban változott meg. Az egyházakat érintő első megszorítások már 1945-ben elkezdődtek. A földreform, melyet az 1945. VI. törvény szabályozott (lényegében a 600/1945 ME számú törvényerejű rendeletet emelte törvénnyé), állami tulajdonba vett minden 1000 kat. holdnál nagyobb földbirtokot. Az intézkedés az egyházi földbirtokokat is érzékenyen érintette, hiszen „800.000 hold földterületet kárpótlás nélkül vettek el a Katolikus Egyháztól,”¹³² de a református egyházi birtokok több mint felét is sújtotta az államosítás.

Ennek hatása közvetlenül érintette a vallási közösségek intézményeinek fenntartását is, hiszen ezek ellátását jórészt az egyházi, felekezeti földbirtokokon keresztül tudták finanszírozni.

Mégis az igazi fordulópontnak az 1948-as évet tekinthetjük. Ettől kezdve a kommunista párt hatalmi monopóliumhelyzetbe került. Ez a fordulópontra megjelenik az egyházak helyzetének változásában is.

Ennek egyértelmű jele a korábban említett 1948. évi XXXIII. törvény, amely minden kárpótlás nélkül államosította az egyházi iskolákat, tanulóotthonokat, óvodákat, melynek következtében az oktatásban meghatározó szerepet játszó egyházak e tevékenységüket a továbbiakban nem gyakorolhatták.

1949-ben megszüntették az alapítványokat is, és vagyonukat államosították. Ez „*sajátos módon éppen olyan kisebb - pl. nemzetiségi ortodox - egyházak működését*

¹³⁰ Szilágyi Bernadett, *Az egyházak finanszírozásának kérdései*, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori iskola, Debrecen, 2014. 150. old.

¹³¹ Fedor Tibor, *Tájékoztató a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről*, http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatl_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0,634, (Letöltés időpontja: 2016. 08. 11.)

¹³² U.o.

*lehetetlenítette el, amelyek javára jobbmódú patrónusaik a korábbiakban ilyen jellegű alapítványokat létrehoztak.*¹³³

Hasonlóan hátrányosan érintette a Katolikus Egyházat a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950/34. törvényerejű rendelete, melyben az egyházi rendek feloszlását, ingatlanaik elvételét rendelték el. A rendelkezés azonban nem vonatkozott *„a Katolikus Egyházi iskolákban a tanítás ellátásához szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend működési engedélyére.*¹³⁴ A törvényerejű rendelet 3. §-a a Belügyminisztérium hatáskörébe utalta annak megállapítását, hogy mely tanító rendek folytathatják tovább tevékenységüket.

Az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről szóló 1952/4 törvény erejű rendelet *„alapvetően a magán lakásbérleti rendszert számolja fel, érzékenyen érintve ezzel azonban azokat az egyházakat, amelyek intézményeik fenntartására használták fel ezen forrásokat (pl. protestáns egyházak, zsidó felekezet), de több esetben államosítanak egyházi személyek elhelyezésére szolgáló épületeket (szolgálati lakások), illetve egyházi hivatali helyiségeket is.*¹³⁵

Mindezen lépések az egyházak társadalomban betöltött szerepének felszámolására tett állami kísérletnek tekinthetők. Az anyagi és ingatlanvagyonról való megfosztás magával vonta, hogy az egyházak hagyományosan betöltött oktatási és szociális feladataikat egészen a rendszerváltozásig nem, vagy csak nagyon korlátozottan tudták gyakorolni.

5.3. Egyház és állam kapcsolata az 1980-as években – az ÁEH Elnökének beszámolója és a történeti valóság közötti ellentmondás

Az 1980-as évek állam-egyház kapcsolatának alakulását ebben a részben két szemszögből vizsgálom. Egyrészt az Állami Egyházügyi Hivatal Elnökének 1987-es beszámolója, másrészt a történeti áttekintés alapján.

¹³³ Fedor Tibor, *Tájékoztató a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről*, http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatl_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0,634, (Letöltés időpontja: 2016. 08. 11.)

¹³⁴ Magyar Katolikus Lexikon (internetes változat, Rác András, Pásztor Miklós) <http://lexikon.katolikus.hu/S/szerzetesrendek%20f%C3%B6loszlat%C3%A1sa.html> (Letöltés időpontja: 2016. 08.18.)

¹³⁵ Nagy Péter Tibor, *Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején Magyar Pedagógia*, 1995, 3-4. szám 293.

Az első esetben egy konkrét szöveg bemutatására kerül sor, mely megítélésem szerint a szocialista állam valláspolitikai felfogásának hű lenyomata. A szöveg hivatalosan beszámoló jelentés. Ennél azonban többről van szó. Az elhangzott beszéd ugyanis nem csupán az adott évre (1987.), hanem a Hivatal múltjára és tervezett jövőjére is kitér. Így tulajdonképpen az Állami Egyházügyi Hivatal teljes működésére vonatkozó elnöki beszámolót olvashatunk.¹³⁶ A szöveg azért is érdekes, mert az államhatalom szemüvegén keresztül mutatja be azt a fejlődési utat, melyet a szocialista rendszer a különböző vallási csoportokkal bejárt. A beszámoló, mint majd látni fogjuk, ebből a nézőpontból sikertörténet. Meg kell még jegyeznünk, hogy a szöveg általános valláspolitikai beszámoló, így az Egyház ezen keretek között jelenik meg.

A második esetben már a konkrét történeti áttekintés alapján válik láthatóvá az állam és az Egyház tényleges kapcsolata. Talán nem meglepő, hogy itt már kevésbé láthatóak a siker nyomai. Az állam és az Egyház kapcsolata, az érdekérvényesítés lehetősége egészen más módon és hangsúlyok mentén jelentek meg, mint arra a beszámoló alapján következtethetnénk. Előre szeretném bocsájtani, hogy nem részletes és kronologikus történeti leírást szeretnék a korszakról adni, hanem egyfajta történeti kép felvázolását tartom ez esetben fontosnak. Azaz azokat a csomópontokat és általam lényegesnek ítélt elemeket vizsgálom, melyek témánk szempontjából relevánsak.

5.3.1. *Az ÁEH Elnökének 1987-es Országgyűlési beszámolója*

1987. december 17-én az Állami Egyházügyi Hivatal Elnöke a szervezet történetében először, és mint kiderült, utoljára számolhatott be tevékenységéről az Országgyűlés plenáris ülésén.¹³⁷

Mielőtt azonban tovább mennénk, érdemes egy-két szóval Miklós Imrét a Hivatal elnökét bemutatni.

Miklós Imre meghatározó szereplő volt a magyar-vatikáni kapcsolatok, de mondhatni az egész magyar valláspolitikai alakításában a kezdetektől egészen az államszocializmus összeomlásáig. A Magyar Népköztársaság és a Vatikán közötti diplomáciai tárgyalások döntő többségén személyesen jelen volt. Először az Állami Egyházügyi Hivatal

¹³⁶ Az ÁHE 1951–1989 között működött, így a jelentés gyakorlatilag az egész államszocializmus valláspolitikáját felöleli.

¹³⁷ Az ÁEH Elnökének teljes beszámolóját lásd: *Országgyűlés Naplója 1985. II. Kötet 17–33. ülések (1987. IX. 16. – 1988. XI. 26.)* 1717 – 1727. old.

elnökhelyetteseként (1956. május 15.–1971. május 16.), majd elnökeként (1971. május 16.–1989. április 30.).

Pályafutását villamoskalauzként kezdte, majd az ugyancsak kalauzi múlttal rendelkező Kossa István – az ÁEH első elnöke – hívására 1951-ben került a Hivatalhoz. Ettől kezdve egészen 1989-ig dolgozott e szervezet keretein belül.

fr. Kálmán Peregrin így jellemezte az egykori elnököt: *„Kommunista volt, a rendszer embere, a kor politikai döntéseinek végrehajtója egészen az utolsó időkig. Egyszerűen egy szalonképessé vált politikus, aki ideológiai és érdeklarásban állt a békepapokkal, illetve rendelkezett egy olyan kifinomult modorral, amivel tárgyalópartnereit képes volt megnyerni bizonyos ügyeknek, és ugyanezzel a kifinomultsággal ő is megnyerhető volt bizonyos kérések teljesítésére. Ezt a viszonyt mint a közeledés egyetlen lehetőségét mindkét félnek érdekében állt fenntartani, de éppen ezért támadták mindegyiküket a saját táborukon belülről. Miklós Imre abban különbözött munkatársaitól, hogy az egyházpolitikának - bármennyire is diktatórikus volt - próbált emberibb arcot adni: mosolygással, anyagi kérdések rendezésével vagy egy-egy olyan ügy elintézésével, amelynek engedélyezése a többi szocialista országban elképzelhetetlen volt.”*¹³⁸

Miklós személye így teljes mértékben beleillett a kádári politika eszköztárába. Az utasítások pontos és precíz végrehajtója, ugyanakkor a rendszer adta kereteken belül engedményeket elérő hivatalnok volt. „Önszorgalomból” nem konfrontálódott, sőt, igyekezett kisebb-nagyobb gesztusokat tenni az egyházak, felekezetek irányába, emiatt személyét a vallási közösségek vezetői, így az Egyház vezetői is, mintegy reális kompromisszumként elfogadták.

A beszámoló jelentést ezért Miklós Imre ÁEH-ban eltöltött életútjának összegzéseként is tekinthetjük. Egy olyan ember személyes élményeinek, eredményeinek bemutatása, aki majdnem negyven évig meghatározó alakja és formálója volt az állam és az egyházak, felekezetek közötti kapcsolat alakulásának.

Visszatérve tehát a beszámoló jelentés szövegére, az alábbi nagyobb logikai egységekre bontható: Köszöntés, a kapcsolatok alakulásának áttekintése, a jelen helyzetre való reflektálás, az ÁEH működése, feladatai és jövőképe, konklúzió.

a) Köszöntés:

¹³⁸ fr. Kálmán Peregrin: *Nyílt levél Ungváry Krisztiánhoz.* in.: Élet és Irodalom. L. évfolyam 8. szám 2006. február 24.

Miklós beszédét a vallási vezetők köszöntésével kezdte. Ez a köszöntés a kölcsönös jó kapcsolatról, a partnerségről árulkodik, mely mintegy vezérfonala az egész beszámoló jelentésnek: *„a mindennapok együtt-munkálkodásában mindazt, ami eredmény és minden, ami hiányosság – együtt végeztük, és remélem, hogy a jövőben is a továbbfejlődést is közös úton fogjuk végezni együtt.”*¹³⁹ Ebből a megjegyzésből arra következtethetünk, hogy az ÁEH (így az állam is) és a vallási közösségek a '80-as évekre már partnerségi viszonyban álltak egymással. A köszöntésből egyáltalán nem érződik az Egyház vagy a vallási közösségek alárendeltsége, sőt, inkább a társadalomért vállalt közös felelősség hangsúlyozása kerül előtérbe. A felekezeti, egyházi vezetők jelenlétét az Országgyűlés ülésén úgy értelmezhetjük, hogy a közös munka során megvalósult az együttes felelősségvállalás a vallási vezetők és az Elnök között, mellyel a beszámoló tartalmát is hitelessé tették.

b) A kapcsolatok alakulásának áttekintése:

A jó kapcsolat gondolatát tovább folytatva Miklós megállapítja, hogy *„immár hosszú idő óta megnyugtatóan rendezett az állam, valamint az egyházak és vallásfelekezetek kapcsolata. A párbeszéd, az alkotó együttműködés olyan időszakát éljük, amikor a figyelem a nép javára végzett közös munkára és összefogásra irányul.”*¹⁴⁰ Az elnök a jó kapcsolatok kialakulását fejlődés eredményeként mutatja be, melyet így jellemez: *„A (...) kedvező helyzet több évtizedes küzdelmekkel, útkereséssel teli fejlődés eredménye, amely a szembenállástól a szocializmus építésében vállalt felelősségig, a haza javára végzett közös munkáig vezetett.”*¹⁴¹

Az útkeresés időszakára vonatkozóan az Elnök a kezdő dátumot a felszabaduláshoz köti (1945.), míg befejezését konkrétan nem határozza meg, de érdekes, hogy az 1956-os eseményekből vezeti le, mintegy annak tulajdonítja a kapcsolatok konszolidációjának megindulását. *„E súlyos társadalmi megrázkódtatás (mármint az 1956-os események) után a Magyar Szocialista Munkáspárt a társadalom előtt álló feladatok megvalósításához elengedhetetlenül szükséges nemzeti egység érdekében új alapokra helyezte szövetségi politikáját. (...) A szocialista társadalom eredményes építésének feltétele a különböző világnézetű emberek összefogása és politikai szövetsége.”*¹⁴²

¹³⁹ Országgyűlés Naplója II. kötet (1987. IX. 16. – 1988. 11. 26.) 1987. 22. ülés. Budapest. 1998. 1717. old.

¹⁴⁰ Országgyűlés Naplója. 1717-1718. old.

¹⁴¹ Országgyűlés Naplója. 1718 old.

¹⁴² Országgyűlés Naplója. 1718. old.

Az 1945–1956. közötti időszokról megállapítja, hogy sem az állam, sem az egyházak, felekezetek nem voltak felkészülve a gyökeres változásra. Az állam részéről türelmetlenséget, a vallási felekezetek részéről pedig az alkalmazkodás hiányát emelte ki. Ugyanakkor ezen időszak – az Elnök szerint – történelmi eredményekkel is járt, mivel a felszabadulástól kezdődően fokozatosan megvalósult az állam és az egyházak következetes szétválasztása. Ennek következtében a magyar történelemben először valósulhatott meg az állam és az egyházak, felekezetek teljes és valódi egyenjogúsága. Az új alapokon nyugvó kapcsolatok rendezése érdekében az 1948. és 1950. között született megállapodások révén az egyházak, felekezetek vallásszabadsága megvalósulhatott.¹⁴³

A megállapodások és a törvényes garanciák ellenére azonban az '50-es években a kapcsolatok problematikusává váltak. Az okokat Miklós az alábbiakba látta: „*politikai élet dogmatikus torzulásai, az egyházakkal szembeni bizalmatlanság (...) valamint az egyházakon belül fellépő visszahúzó erőknek a népi demokratikus átalakulással szembeni kísérletei.*”¹⁴⁴ Szerinte mindkét oldalon voltak túlkapások, „kilengések”, melyek az '50-es években hátráltatták a kapcsolatok rendezését.

1956. után a kapcsolatok – e beszámoló alapján – fokozatosan pozitív irányban változtak. Az állam részéről ez azt jelentette, hogy a szocializmus építésének lehetőségét világnézeti meggyőződésétől függetlenül mindenki számára nyitottá tették. Ezt Miklós így fogalmazta meg: „*A kormány (...) a társadalom viszonyait számbavevő, szocialista humanizmus eszméinek megfelelő elvekre építette egyházpolitikáját.*”¹⁴⁵ E szocialista humanizmusnak köszönhetően az egymás felé irányuló kölcsönös bizalom egyre jobban kialakult. Ehhez azonban kellett az is, hogy az egyházak, felekezetek megfelelő módon viszonyuljanak az államhoz. Ezen változáshoz elengedhetetlen volt, hogy az egyházak, felekezetek „*széles körű teológiai munkával újraértékelték a társadalomhoz való viszonyukat (...) Elfogadták, hogy lelkiismereti szabadság és vallásszabadság gyakorlása, valamint az állampolgári jogok és kötelezettségek nem*

¹⁴³ Az Elnök itt a református, az evangélikus, az unitárius egyházak, valamint a zsidó felekezettel 1948-ban, majd a Katolikus Egyházzal 1950-ben megkötött (rájuk kényszerített) megállapodásokra utalt. A témához kapcsolódóan lásd például az alábbi tanulmányt: Balogh Margit: „*Isten szabad ege alatt*” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. (in: Felekezetek, egyházpolitika, identitás. szerk.: Balogh Margit – Szarka László) Kossuth Kiadó, Budapest. 2008.) 49-60. old.

¹⁴⁴ Országgyűlés Naplója. 1718. old.

¹⁴⁵ Országgyűlés Naplója. 1718-1719. old.

állíthatók szembe egymással. Ugyanakkor meggyőződtek arról, hogy egyházpolitikánk alkotmányos alapokra épül, megvalósítását törvények garantálják.”¹⁴⁶

Kitért Magyarország és a Vatikán között 1964-ben létrejött részleges megállapodásra, mely tovább erősítette az egyházak közötti jó kapcsolatot is.¹⁴⁷

Ennek gyümölcseként az állam biztosította az egyházak számára a társadalomban való hatékony működés feltételeit, sőt azt *„hasznosnak látja (...), elősegíti, és különbözőképpen elismeri.*”¹⁴⁸

Miklós egy küzdelmekkel teli időszakot vázol fel, melyben mindkét fél kereste a társadalomban betöltendő új helyét, illetve az együttműködés lehetőségeit, színtereit. Az útkeresést – nézete szerint – siker koronázta. Az Elnök szerint – a beszámoló idejére – már a kölcsönös bizalom, tisztelet és együttműködés jellemezte az állam és az egyházak, felekezetek viszonyát.

c) A jelen helyzetre való reflektálás:

Az imént felvázolt út után elérkeztünk a beszámoló jelenéhez.

Az Elnök a beszédnek ebben a részében már konkrétan megemlítette, hogy mit tesz az állam a vallásszabadság zavartalan biztosítása érdekében. Ismét hangsúlyozza, hogy *„Hazánkban a lelkiismereti és vallásszabadság zavartalanul érvényesül.* Majd folytatja a konkrét lehetőségek felsorolását: *(...) Templomaikban, imaházaikban akadálytalanul tarthatnak istentiszteleteket, elvégzik a hívek által igényelt szertartásokat, egyházi összejöveteleket szerveznek. A vallásos szülők gyermekei hitoktatásban részesülhetnek. Az egyházak lelkészképző intézményeket, a katolikus, a református és az izraelita felekezetek középiskolákat tarthatnak fenn, különböző intézményeket működtetnek, rendelkeznek a hitéleti tevékenységhez szükséges sajtó és kommunikációs lehetőségekkel.*”¹⁴⁹

A jelentés szerint a vallásszabadság biztosítása az egyházak, vallási közösségek belső autonómiájára is kiterjed. Ez abban öltött testet, hogy a tisztviselők választása az adott felekezet, egyház belső törvényei alapján történhetett. Ezzel kapcsolatosan azonban megjegyzi: *„Államunk tiszteletben tartja az egyházak autonómiáját, ugyanakkor közös érdekünk, hogy olyan személyek kerüljenek az egyházak vezető tisztségeibe, akik egyben közös hazánk állami törvényeit betartják, és arra való buzdítást is kötelezettségüknek*

¹⁴⁶ Országgyűlés Naplója. 1719. old.

¹⁴⁷ Magáról a megállapodásról részletesebben a történeti áttekintésben fogok szólni

¹⁴⁸ Országgyűlés Naplója. 1719. old.

¹⁴⁹ Országgyűlés Naplója. 1719-1720. old.

tartják. Ezért szükséges egyes egyházi állások betöltéséhez előzetes állami hozzájárulás.”¹⁵⁰

Az előbb felsorolt lehetőségeket ezért úgy is értelmezhetjük, hogy azokat az állam saját kegyként biztosította. Ugyan folyamatosan hivatkozik a törvényi alapokra (így az Alkotmány által biztosított jogokra is), mégis érződik a szövegen, hogy az egyházak, felekezetek részére biztosított lehetőségek nem a törvényi alapokból, hanem pusztán az állam jóindulatából következnek. Ehhez bizalomra volt szükség, melyet a megfelelő egyházi vezetők személyében láttak biztosíthatónak. Ez utóbbi különösen azért vált érdekessé, mert ebben az időszakban egyházi, felekezeti szinten vezetéváltozások történtek. (A szöveg név szerint kiemeli Lékai László Esztergomi érsek, bíboros, Káldy Zoltán elnök-püspök és Salgó László főrabbi halálát, valamint Bartha Tibor nyugdíjba vonulását.)¹⁵¹ Ezzel kapcsolatosan jegyezhetjük meg Miklós – mintegy üzenetként is az egyházak, felekezetek felé –, hogy *„az egyházi vezetők nemzedékváltása, mely az élet természetes velejárója, változatlan feltételeket jelent az egymás megbecsülésén alapuló közös munkához. Mindehhez kellő alapot és garanciát ad az új egyházi vezetők személye, az egyházak valós érdekei, valamint az elmúlt három évtizedfejlődése, egyházpolitikánk bevált elvei és gyakorlata.*”¹⁵² Azaz finoman utalt arra, hogy az irányvonalak és a játékszabályok tekintetében nem várhatók változások, legfeljebb néhány finomhangolásról lehet szó.

Az előbb említett állami kegygyakorlást tovább erősíti a szöveg azon része, ahol viszonzásként a felekezetek, egyházak részéről aktív közreműködést várt el. Ezt kérte a béke ügyének szolgálatához is. A béke kérdésének szolgálata a szocialista országok politikájának sarkalatos propaganda pontja volt.¹⁵³ Ezzel kapcsolatosan Miklós az alábbiakat állapította meg: *„a magyarországi egyházak hitelveik alapján minden hazai és nemzetközi fórumon fellépnek a béke, a leszerelés, a társadalmi igazságosság, a népek közötti bizalom erősítése, a párbeszéd és az együttműködés mellett. (...) S most, amikor a nemzetközi enyhülés új szakaszát reméli a világ, a magyar egyházak joggal*

¹⁵⁰ Országgyűlés Naplója. 1720. old.

¹⁵¹ Lékai László 1976–1986 között Esztergomi érsek; Káldy Zoltán 1958–1987 között evangélikus püspök; Salgó László 1945–1985 között főrabbi, Bartha Tibor 1958–1986 között Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke

¹⁵² Országgyűlés Naplója. 1722-1723. old.

¹⁵³ Ennek részletezésébe nem mennék bel, témánk szempontjából elég annyit megjegyezni, hogy ebben az egyházak, felekezetek részéről is aktív közreműködést vártak el.

érezhetik, hogy erőfeszítéseik nem voltak hiábavalók, a béke megőrzése érdekében kifejtett munkájuk is hozzájárult az állami vezetők tárgyalásain elért eredményekhez.”¹⁵⁴

A beszámoló szövege alapján tehát az egyházak, felekezetek dicséretes módon teljesítették ebbéli küldetésüket.

Az elnöki beszámoló alapján a kialakult jó viszony fenntartásához és elmélyítéséhez szükséges a folyamatos közös munka, az együtt gondolkodás fenntartása. Ez annál is inkább fontos, mert a kapcsolatokban időről-időre felmerültek nehézségek, konfliktusok. Ezek megoldására – ismét a partneri viszonyra alapozva – állapította meg: *„Mindkét fél részéről azonban közös a szándék, hogy a megoldásra váró kérdésekre a kölcsönös érdekek figyelembevételével találjuk meg a választ.”¹⁵⁵*

A szövegben ezek után egy olyan problémát tárgyalt, mely tulajdonképpen az egész korszak államszocializmus-vallás kérdését átjárta. Ahogyan azt korábban láttuk, az '50-es és '60-as évek időszakának szocialista ideológia kontra vallás kérdésében merev frontok alakultak ki. Míg korábban a párt részéről a vallásokkal, illetve a vallási közösségeknek az állammal való kooperációját teljesen elutasították, vagy minimálisra csökkentve képzelték el, addigra a '80-as évekre már puhultak ezek a frontvonalak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy mindkét fél részéről egyre kevésbé szorgalmazták azok fenntartását a továbbiakban. Ezért utal arra Miklós, hogy *„a kapcsolatok elmélyülésétől egyesek a szocializmus, mások az egyházak jövőjét féltik. E nézetek képviselőivel türelmesen vitatkozunk és tényekre épülő meggyőző munkával arra törekszünk, hogy jobban megértsék egyházpolitikánk alapelveit, céljait.”¹⁵⁶*

A jelentés először a felekezetek, vallások oldaláról közelítette meg a problémát, melyet a gyakorlatban Miklós az alábbiak szerint összegzett: *„Egyes személyek, kisebb szakadár csoportok az eddig bejárt úttal nem tudnak és nem is akarnak azonosulni. Azon mesterkednek, hogy a fejlődés irányát megváltoztassák. Miközben a szocialista államot támadják, attól sem riadnak vissza, hogy saját egyházuk vezetőit is lejárassák. Valójában kárt okoznak a magyar nemzetnek, a szocialista társadalmi renddel, szövetségi politikánkkal fordulnak szembe.”¹⁵⁷* Az idézett szövegből érezhető, hogy meddig tart a türelmes meggyőzés, a vita határa. Ebbe az egyházakon, felekezeteken belül szerveződő csoportok, valamint a külön utat választó új közösségek toleranciája

¹⁵⁴ Országgyűlés Naplója. 1721. old.

¹⁵⁵ Országgyűlés Naplója. 1723. old.

¹⁵⁶ Országgyűlés Naplója. 1723. old.

¹⁵⁷ Országgyűlés Naplója. 1723. old.

nem fért bele. Miután két külön probléma összemosásáról van szó, érdemes külön kezelni a két kérdést. Egyrészt a beszéd arra utal, hogy a '80-as években valóban megjelentek új vallási, egyházi közösségek, melyek legitimitációját az ÁEH megkérdőjelezte, sőt működésüket károsnak tartotta.¹⁵⁸Másrészt olyan, az egyházakon, felekezeteken belül mozgó szerveződésekről beszélhetünk, melyek nem akartak kiszakadni az adott vallási közösségből, de mégis másképpen akarták hitüket megélni.¹⁵⁹

A két kategória így más-más alapokon állt, azonban abban volt hasonlóság, hogy az alternatív közösségek, vagy az egyházakon, felekezeteken belül működő – és nem egyszer kritikus hangot megütő, vagy egyszerűen csak „politikamentesen” a hitüket megélni akaró – közösségek a rendszer elképzelésébe nehezen fértek bele. Ezért mondhatjuk azt, hogy a hatalom által folyamatosan hangsúlyozott partneri viszony égisze alatt a kérdés összevontan jelenik meg, így az Elnök az egyházak, felekezetek vezetőit bevonva fogalmazta meg a problémát. Ezzel azt a látszatot keltette, hogy a szektajellegű vallási csoportoknak nevezett új közösségek és az egyházakon, felekezeteken belül mozgó autonóm közösségek térnyerésének jelensége közös gyökerű, melynek visszaszorítása közös feladat.¹⁶⁰ A két kérdés összemosásának gyanúját erősíti az a tény is, hogy a probléma megoldását nem választotta szét, annak megoldását részben az egyházak, felekezetek feladatai közé sorolta. *„Munkánk során kellő figyelmet fordítunk az említett negatív jelenségekre, de a jövőben sem kívánunk részt venni az egyházak belső vitáiban.”*¹⁶¹

Az állam és az egyházak, vallások együttműködésének másik problematikus pontja a társadalom egyes csoportjai felől érkező *„vallási türelmetlenség és a fel-felbukkanó faji előítélet.”* Ezzel kapcsolatosan megjegyzi azt is, hogy ezen negatív eszméket hirdető csoportok az egyházak, felekezetek felől is érkehetnek, de hogy konkrétan itt mely

¹⁵⁸ Lásd például Németh Sándorral kapcsolatos ÁEH feljegyzéseket. Magyar Országos Levéltár, XIX-A-21. D./ állag, 421. dob. (Németh Sándor a Hit Gyülekezetének alapítója.)

¹⁵⁹ Ilyen volt például Bulányi György és a Bokor közösség, vagy a Regnum Marianum ügye.

¹⁶⁰ Az úgynevezett szekták (új vallási közösségek) megjelenése valóban aggasztotta a történelmi egyházakat, felekezeteket. Azonban itt nem a szocializmus miatti aggódásról, hanem tisztán vallási meggyőződésről volt szó. Azaz elsősorban a teológiai, erkölcsi, hitvédelem szempontjai érvényesültek. Az úgynevezett szekták elleni fellépése az egyházak, felekezetek esetében ezért egészen más alapokon állt. Ugyanakkor való igaz, hogy a rendszer ezt az aggódást igyekezett a maga hasznára fordítani.

¹⁶¹ *Országgyűlés Naplója*. 1723. old.

közösségekre gondol, bővebben nem fejt ki. Mindenesetre ezen jelenségek ellen a Hivatal határozott fellépését ígérte.

d) Az ÁEH működése, feladatai és jövőképe:

Az Állami Egyházügyi Hivatal feladatairól szólva az Elnök egy koordináló, közvetítő szerepet játszó szervezetet mutatott be. A szöveg ezen része¹⁶² sem tesz említést az ÁEH egyházak, felekezetek belső életét felügyelő szerepéről, mint arról a szakirodalom beszámol.¹⁶³ Ugyan tesz utalást általánosan – nem említve konkrétan a Hivatalt – arra, hogy „*helyenként tapasztalható még az állami szervezetek és a lelkészeknek egymással szembeni bizalmatlansága, túlzott óvatossága.*”¹⁶⁴ Ezeket azonban helyi jelenségeknek minősíti, melyek feloldásában a Hivatalnak is közre kell működnie.

Az ÁEH nemzetközi kapcsolatait méltatva ismét kiemelte az 1964-es Vatikánnal kötött részleges megállapodást, valamint Kádár János 1977-ben VI. Pál pápánál tett látogatását. Mindkét eseményről a későbbiekben még szólni fogok.

Ezen kívül Miklós kiemeli, hogy a Hivatal a Lutheránus Világszövetséggel, az Egyházak Világtanácsával, az Európai Egyházak Konferenciájával, az Adventista Generál Konferenciával, valamint a Baptista Világszövetséggel is jó viszonyt épített ki, melyek képviselőivel „*folytatott tárgyalásaink során a hazai egyházakat érintő ügyek mellett rendszeres eszmecserét folytatunk a nemzetközi élet időszerű kérdéseiről is.*”¹⁶⁵ Mindezt a Hivatal a kádári politika jegyében folytatta, melynek egyházpolitikája hivatalosan a kölcsönös meghallgatáson és egymás érdekeinek tiszteletén alapult.

A nemzetközi egyházi, felekezeti szervezetekkel való jó kapcsolat mellett a külkapcsolatok másik területe a szocialista országok hasonló szervezeteivel való kooperáció, tapasztalatcsere volt.

A nemzetközi kitekintés után a beszéd visszakanyarodik az aktuális kérdésekhez, még hozzá az egyházak, felekezetek részére nyújtott államsegély témájához. Az államsegély intézménye még a már említett 1948–1950-es években kötött megállapodásokra nyúlik vissza. A megállapodások tartalmazták az úgynevezett államsegély folyósítását 1968-ig. A segélyt ezt követően meghosszabbították, és gyakorlatilag 1990-ig folyósították az egyházak, felekezetek részére. Ennek összege 75

¹⁶² *Országgyűlés Naplója*. Lásd: 1724-1726 old.

¹⁶³ Lásd például: Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

¹⁶⁴ *Országgyűlés Naplója*. 1724. old.

¹⁶⁵ *Országgyűlés Naplója*. 1724-1725. old.

millió forint volt, mely az évek során nem változott. Megjegyezte, hogy a segélyek fölötti diszponálás joga alapvetően az egyházi, felekezeti vezetők hatáskörébe tartozott. Ennek felülvizsgálatára javaslatot tett az Elnök.

Ezt követően ismét a Hivatalról szólva megállapítja, hogy munkájukat szakszerűen, a fokozódó társadalmi elvárások mellett végzik. Utalást tesz egy átfogó, új jogi szabályozás megteremtésére, melynek alapját az eddigi eredmények figyelembevételével szükséges megtenni, azonban konkrétumokat a beszéd nem tartalmaz.

e) Konklúzió:

Az elnöki beszámoló konklúziója az volt, hogy a vallásszabadság és az egyházak, felekezetek szabadsága ezen időszakra biztosított és zavartalan volt Magyarországon. Továbbá minkét fél részéről megvalósult a partnerség, az egymás iránti tisztelet és a közös feladatok iránti elköteleződés.

A Hivatal jövőjével kapcsolatosan megállapítja: *„Kormányunk egyházpolitikájának továbbfejlesztését a jelenlegi bevált alapokra építve az eddig megtett út folytatásában látjuk.”*¹⁶⁶ Ugyanakkor az egyházakat, mint társadalmunk megbecsült intézményeit, a becsületos partneri kapcsolatok továbbépítésére hívjuk a közös munka szélesedő területein.”¹⁶⁷

Ehhez a munkához kéri az Országgyűlés támogatását, iránymutatását.

Miklós Imre szavainak tükrében érdemes különösen az Egyházra fókuszálva áttekinteni a korszak valláspolitikai történetét. Ebben az időszakban ugyanis Miklós Imre beszámolójával ellentétben – mint arra már arra korábban utaltam – az állam és az Egyház kapcsolata nem tűnik olyan harmonikus és partneri viszonynak. A történeti áttekintés számba veszi azt is, hogy ebben az időszakban az Egyháznak milyen valós mozgástere és érdekérvényesítési lehetőségei voltak.

¹⁶⁶ Országgyűlés Naplója. 1726. old.

¹⁶⁷ Országgyűlés Naplója. 1726. old.

5.3.2. Történeti áttekintés

Az 1980 – 1989. közötti időszak két szakaszra bontható. Egyrészt az úgynevezett „puha” diktatúra időszakára 1980 – 1988. között (mely tulajdonképpen a '60-as és '70-es évek folytatásának tekinthető) és az átmeneti időszak első évére 1988 – 1989. között.¹⁶⁸ Ez utóbbi időszokról a rendszerváltozás áttekintésénél fogok szólni. Ennek oka, hogy 1988-ban már olyan képlékennyé vált az állam viszonya az Egyházzal, hogy azt a rendszerváltozással együtt érdemes vizsgálni, hiszen bár működtek a régi mechanizmusok és szervezetek (pl.: Állami Egyházügyi Hivatal, III. Főcsoportfőnökség), de már minden téren az átalakulás, bizonytalanság jelei mutatkoztak.

Az 1980-as évek Miklós Imre beszámolója alapján tehát a békés egymás mellett élés időszaka volt az állam és az Egyház kapcsolatában. Ez azonban csupán a látszat volt. A látszat szót azért hangsúlyoznám, mert a korszakban az Egyház továbbra is az állam gyámsága alatt állt. A dokumentumok és a levéltári anyagok tanúsága szerint az Egyház felett az Állami Egyházügyi Hivatal közvetlen, valamint a Belügyminisztérium III/III Főcsoportfőnökségének közvetett kontrollja folyamatosan működött. *„Valójában az állam jozefinista valláspolitikát folytatva a maga céljaira akarta felhasználni az egyházakat, névleg vallásszabadságot adva azok teljes lojalitását követelte meg. Az egyházak vezetői pedig minimális működési szabadságuk biztosítása érdekében igyekeztek megfelelni az elvárásoknak.”*¹⁶⁹ Ezért ebben az időszakban a magyar egyházi vezetők továbbra is leginkább statiszta szereplői voltak a párt és az állam egyházpolitikájának. Annak alakításába érdemi beleszólásuk egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben volt. Ezért valódi partneri kapcsolatokról és belső érdekérvényesítő képességről nem beszélhetünk. Azonban egyéni szinten – majd látni fogjuk – azért mutatkoztak lehetőségek, melyek eredményekkel is jártak. Ennek ellenére a korszakban

¹⁶⁸ Megjegyzem, hogy az úgynevezett átmeneti évek időszakát Romsics Ignác által meghatározott periódus alapján használom (in: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Rubicon-könyvek 2003.), de ez korántsem jelenti azt, hogy az átmeneti évek meghatározásánál kialakult volna egyfajta konszenzus. Ezzel kapcsolatosan lásd például Mink András: *Hol volt, hol nem volt...* című írását. in.: *Élet és Irodalom* 2003. 12. 5./2

¹⁶⁹ Hegedűs Rita: *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében*. (Doktori értekezés.) Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest 2000. 62. old.

a Magyar Népköztársaság és a Vatikán között megindult a közeledés. Mindez a Magyar Katolikus Egyház helyzetére természetesen hatással volt, azonban magát az Egyházat a folyamatba nem vonták be, ők csak passzív megfigyelői voltak az eseményeknek.

Az állam és az Egyház viszonyát ezért ebben az időszakban két síkon érdemes vizsgálni. Egyrészt a Magyar Népköztársaság és a Vatikán közötti politikai egyeztetések és azok hatása, azaz a diplomácia oldaláról, másrészt a Magyar Népköztársaság és a Magyar Katolikus Egyház közötti kapcsolatok, azaz a belső viszonyok oldaláról.

Mielőtt e két kérdésre rátérnék, szükséges röviden összefoglalni a kommunista államok és a Vatikán közötti '60-as és '70-es évekbeli enyhülés nemzetközi és Magyarországi vetületeit, valamint az ezekből fakadó belső hatásokat. A tágabb kitekintés azért is szükséges, mert '60-as évektől – az enyhülés időszakától kezdődően – alakultak ki a hatalom és az Egyház részéről azok a belső koncepcionális változások, melyek egészen 1989-ig lényegében változatlan formában működtek.

A történeti áttekintést az alábbiak szerint teszem meg:

- a) Nemzetközi enyhülés időszaka,
- b) Magyar Népköztársaság és a Vatikán kapcsolata az 1960-as és 1970-es években,
- c) A látszat partnerségi viszony,
- d) Belső viszonyok.

- a) Nemzetközi enyhülés:

Nemzetközi téren a kommunista országok és a Vatikán között a diplomáciai kapcsolatok enyhülése az 1960-as és 1970-es években fokozatosan kezdődött el.

A Vatikán részéről a külpolitikai változás kezdete a '60-as évek közepére datálható. A fordulathoz jelentősen hozzájárult a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) szellemisége, melynek hatására a kommunista vezetésű országokkal szemben tanúsított magatartás gyökeresen megváltozott. Az addigi merev elutasítás politikáját egy sokkal békülékenyebb hozzáállás váltotta fel. Ez azt jelentette, hogy a kommunizmus teljes elutasításának politikáját felváltotta a békés egymás mellett élés és a kölcsönös tisztelet hangsúlyozása. A Vatikán politikájának megváltozásához nagyban hozzájárult az a

felismerés, hogy a kommunista államok jelenlétével hosszú távon számolni kellett, ezért szükségesnek látszott egyfajta együttműködés, párbeszéd kialakítása.¹⁷⁰

Az enyhülés folyamatát az 1975-ös Helsinki egyezmény is elősegítette, mely az európai kommunista államok és a nyugati államok között született meg. A megállapodás fontos részét képezték az emberi jogokkal kapcsolatos megállapítások, melyeket összefoglaló alapelveként a tíz Helsinki alapelv közül a hetedik tartalmazza. E szerint „Az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartása, beleértve a gondolat, a vallás és lelkiismereti szabadságot”¹⁷¹ Ez különösen azért volt fontos, mert a kommunista államok politikai kötelezettséget vállaltak – a dokumentum csupán politikai nyilatkozatnak tekinthető –, melyek ettől kezdve számon kérhetővé váltak.

A Vatikán részéről az enyhülés politikájának folytatása mögött egy másik praktikus ok is meghúzódott. Ettől ugyanis a kommunista államokban élő katolikus hívek, illetve a helyi hierarchia egyfajta védelmét várták.

A kommunista államok részéről történő változáshoz hozzájárult az a felismerés is, hogy a vallásokkal, így a Katolikus Egyházzal is hosszabb távon számolni kell, annak felszámolására, megszüntetésére rövid távon nem volt mód. (Erre egyetlen kísérlet történt Albániában, ahol az ország vezetése kimondta ateista voltát. Török Péter ezzel kapcsolatosan jegyezte meg, hogy a többi kommunista országgal szemben Albánia folytatta és még fokozta is a vallás iránti intoleranciát. Ennek eredményeként 1967-ben Albánia lett az első olyan hatalom, melynek az alkotmánya felhatalmazta az ország vezetését a vallásokkal kapcsolatos elnyomásra.¹⁷² Ugyanakkor tudjuk jól, hogy a földalatti Egyházat ott sem sikerült felszámolni.¹⁷³)

A kommunista államok számára az enyhülés politikája lehetővé tette, hogy egyházpolitikájukat fokozatosan átértékeljék. Ennek következtében valóban az addig folytatott direkt és merev egyházellenes magatartást lassan felváltották a sokkal

¹⁷⁰Lásd: Magyarország a XX. században (szerk.: Kollega Tarsoly István) II. kötet VI. Egyházak a Szovjet rendszerben, a Katolikus Egyház (1945 – 1989.), Félelem és lojalitás konfliktusában (1964 – 1989.) in: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/263.html#265> (Letöltés időpontja: 2015. 03. 10.)

¹⁷¹ Lásd: *Helsinki alapelvek.* in.: http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/AT_EBESZ/hu/az+EBESZ+tortenete/EBESZ+tortenete.htm (Letöltés időpontja: 2015. 03. 03.)

¹⁷² Lásd: Török Péter: *Hungarian Church-State Relationships a socio-historical analysis.* Toronto, 2000. 151. old.

¹⁷³ Ezzel kapcsolatosan lásd: Andrea Riccard: *Albánia: a világ első ateista állama* (in: *Keresztények a vértanúság századában.*) Új Ember Kiadó, Budapest. 2002. 172.old

kifinomultabb ellenőrzéseken alapuló mechanizmusok. Ez a folyamat természetesen időben és módszereiben nem volt egységes a kommunista országok között. Általánosan azonban – Albániát kivéve – a merev elzárkózás politikáját mindenütt egyfajta ellenőrző, manipulatív, látszat kooperáció váltotta fel.¹⁷⁴ Mivel ezen államok többségének Alkotmánya biztosította a lelkiismereti és vallásszabadságot, így a nyugati államok felé is bizonyítani tudták, hogy ezen kötelezettségüknek eleget tesznek. Így az enyhülés politikáját a kommunista államok elsősorban diplomáciai téren hangsúlyozták. A belső egyházpolitika azonban továbbra is a már korábban említett szigorú kontroll alatt állt, ezért a nyugat felé folytatott látszatpolitikából az Egyházak a gyakorlatban vajmi keveset érezhettek.¹⁷⁵

A nemzetközi enyhülés természetesen Magyarországra is kihatással volt. Ennek jegyében például az állam a Helsinkii egyezménynek is részese volt, és magát a záródokumentumot is aláírta. Ezzel mintegy kötelezettséget vállalt az emberi jogok, így a vallásszabadság biztosítására.

b) Magyar Népköztársaság és a Vatikán kapcsolata az 1960-as és 1970-es években: A Magyar Népköztársaság és a Vatikán kapcsolatának enyhülése szintén a '60-as évekre tehető.¹⁷⁶ Ennek első mozzanataként a két fél között 1963-ban tárgyalások kezdődtek, melynek eredményeként Budapesten 1964. szeptember 15-én aláírásra került a Szentszék és a Magyar állam közötti részleges megállapodás.¹⁷⁷

A tárgyalások sikerét és a Vatikán pozitív hozzáállását – ugyan nem bizonyított, de valószínűsíthető – az 1963. március 22-én kihirdetett Elnöki Tanács közkegyelmi rendelete is erősen befolyásolta. Ennek nyomán 25 pap és szerzetes szabadult börtönéből.

A magyar kapcsolatfelvételt és a megállapodást a szovjet vezetés szoroson felügyelte. A megállapodás lehetőségét a kommunista vezetésű magyar állam azonban maximálisan

¹⁷⁴ Az alapvető módszertanáról és az egyes országokban eltérő különbségekkel kapcsolatosan lásd: Gárdonyi Máté: *Túlélés – együttműködés – ellenállás.* (in: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás.* szerk.: Balogh Margit – Szarka László) Kossuth Kiadó, Budapest, 2008.

¹⁷⁵ A kommunista országok mindegyikében találunk az ÁEH-hoz hasonló szervezeteket, melyek ugyanolyan feladatot láttak el, mint a Magyar szervezet.

¹⁷⁶ A témában lásd: Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években a legújabb kutatások tükrében.* Budapest: Szent István Társulat, 2006.

¹⁷⁷ A megállapodás szövegét teljes egészében nem hozták nyilvánosságra.

ki akarta használni, hogy nemzetközi megítélésén tovább javítson.¹⁷⁸ Ezzel kapcsolatosan Kádár János levele a szovjet vezetés felé igen árulkodó. Ebben ugyan elismeri, hogy az Egyház felé szükséges bizonyos engedményeket tenni, de az igazi nyertese a megállapodásnak a kommunista állam lesz.¹⁷⁹

Középtávon Kádár meglátása helyesnek bizonyult, és úgy tűnik, hogy a kommunista hatalom számára a lehető legkedvezőbb megállapodás született. Ennek bizonyítékeként két mozzanatot érdemes megemlíteni:

- A megállapodás nem állította helyre a diplomáciai kapcsolatokat, melyek 1945-ben megszakadtak;
- Sikerült elérnie a kommunista vezetésnek, hogy a főpapok kinevezése az állam előzetes hozzájárulásával történjen.

Az első esetben arról beszélhetünk, hogy a megállapodásban foglaltak huszonhat évig az állam és a Vatikán kapcsolatait alapvetően befolyásolták. Így e megállapodás határozta meg egészen a kommunizmus magyarországi összeomlásáig a hazai Katolikus Egyház helyzetét is. Másrészről a megszületett megállapodás alapján a Vatikán akarva-akaratlanul biztosította Kádár rendszerének legitimitációját a nyugati világ felé. Mindezt anélkül, hogy diplomáciai kapcsolatokat kellett volna létesítenie Magyarországnak a Vatikánnal, melyet a szovjet vezetés, de a többi kommunista állam sem nézett volna jó szemmel.

A második kérdésben sikerült elérni, hogy a Magyar Katolikus Egyház teljes vezetésének kinevezése állami ellenőrzés alá kerüljön. Ezt a gyakorlatot ugyan az '50-es évektől folyamatosan folytatta a magyar vezetés, mely szerint az államnak előzetesen hozzá kellett járulnia a főpapok kinevezéséhez, de a szerződés megkötéséig ez a Vatikán részéről éles ellenállást váltott ki. Emiatt a megüresedett püspöki székek betöltése a szerződés megkötéséig szinte egyáltalán nem volt lehetséges. Ez a probléma a szerződés megkötésével megszűnt.

A Vatikán részéről megelégedtek azzal, hogy a szerződés alapján Magyarországon az Egyház a püspöki székeket betölthesse, valamint a templomok falain belül vállalta a kommunista vezetés a liturgikus szabadság biztosítását. A liturgikus szabadság és ebben a prédikáció (szentbeszéd) szabadsága azonban korlátozott volt. A liturgikus

¹⁷⁸ Az 1956-os események miatt Magyarország nyugaton elszigetelté vált. (pl.: ENSZ tagság felfüggesztése) Az enyhülése folyamata ezen a téren is a '60-as évekre tehető. Ezért volt Kádár részéről is fontos a Vatikánnal történt részleges megállapodás megkötése.

¹⁷⁹ Lásd: T. Varga György: *Nemzetközi enyhülés és egyházpolitika*. História, 1991/5–6., 27–30. o.

szabadság pusztán a templom falain belül valósulhatott meg, de az Egyház az utcán nem jelenhetett meg, így például körmenetek megtartására nem volt mód. A szentbeszédek tekintetében azonban még a '80-as években is komoly bajba kerülhetett az a pap, aki „nem megfelelő” prédikációt mondott. A templomokban még ebben az időszakban is megfigyelők ültek, akik jelentéseket készítettek a Belügyminisztérium alá tartozó III. Főcsoportfőnökségnek (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség),¹⁸⁰ akik e téren szoros együttműködésben álltak az ÁEH-val. A Belügyminisztérium által renitensnek, elhajlónak bélyegzett papokkal az ÁEH „kérésére” az illető püspöknek kellett elbeszélgetnie, illetve, amennyiben szükségesnek látszott, elmozdítania addigi szolgálati helyéről.

A mai napig éles viták keresztüzében áll ez a megállapodás, illetve a Vatikán „keleti” politikája. Látni kell azonban, hogy ezen politika kialakulása fokozatosan történt meg. Míg XII. Piusz pápa élesen elítélte a kommunista rezsimeket¹⁸¹ és egy merev álláspontot alakított ki, addig utódai reálisabb politikát folytattak, ami természetesen nem azt jelenti, hogy elfogadták volna a kommunista rendszert, hanem tudomásul vették annak létezését, és ehhez igyekeztek igazítani lépéseiket. Erre utal VI. Pál pápa a II. Vatikáni Zsinat negyedik ülészakájának kezdetén elmondott beszédében: „*Nem kevesen azok közül, akiknek itt kellene veletek együtt helyet foglalniuk, nem tudtak eleget tenni meghívásunknak, mert igazságtalanul akadályoztatva vannak. Ez annak a jele, hogy még mindig súlyos és fájdalmas az elnyomás, amellyel nem kevés ország sújtja a katolikus egyházat és azt előre megfontolt szándékkal meg akarja fojtani és teljesen fel akarja számolni.*”¹⁸² Ezzel a pápa egyértelműen kifejezte, nem feledkezett el arról, hogy a kommunista diktatúrákban az Egyház szabadsága továbbra is korlátozott. A Vatikán részéről ugyanakkor pragmatikus okai voltak a „keleti” blokk felé való nyitásnak és a Magyarországgal kötött részleges megállapodásnak, hiszen – bár valóban kevés engedményt értek el – mégis elkezdődhetett egy lassú enyhülési folyamat, mely során az Egyház működése korlátozottan garantálttá válhatott, és direkt üldözése is

¹⁸⁰Lásd: Vörös Géza: *Állambiztonság és egyházak*. in.: Egyháztörténeti Szemle 2009.10. évf. 4. szám.

¹⁸¹ Lásd: XII. Pius pápa: *Provida Mater Ecclesia*. in: http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/apost_constitutions/documents/hf_p-xii_apc_19470202_provida-mater-ecclesia.html (Letöltés időpontja: 2018. 10.12.)

¹⁸² VI. Pál pápa beszéde a II. Vatikáni Zsinat negyedik ülészakájának kezdetén 1965. 09. 14. in.: http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/speeches/1965/documents/hf_p-vi_spe_19650914_concilio-iv-sessione.html (Letöltés időpontja: 2018. 10.12.)

befejeződhetett. Ahogyan Agostino Casaroli a részleges megállapodás megkötésekor fogalmazott: „A megegyezés valójában egy hosszú, átgondolt, közös megállapodáson nyugvó munkának az eredménye. A Szentszék a létrejött egyezményben elsősorban a további fejlődés alapját szeretné látni, mintsem egy egyszerű végcélt. De ugyanakkor távol áll attól, hogy ne lássa vagy ne értékelje megfelelően azokat a konkrét eredményeket, amelyekhez eljutottunk. A Magyar Népköztársaság kormánya és a Szentszék között a mai napon vállalt kötelezettségek betű szerinti és eszmeileg hűséges teljesítésétől függ majd annak tényleges lehetősége, hogy a megkezdett munka a jövőben eredményesen folytatódjék (...).”¹⁸³Ebből következően a Szentszék ezen megállapodást kezdeti lépésnek tekintette, illetve mintegy mintának szánta a többi kommunista ország részére, és valóban a megállapodást követően a vatikáni-magyar kapcsolatok fejlődésnek indultak. A következő időszakban a vatikáni-magyar kapcsolatokat viszonylag sűrű diplomáciai tárgyalások és látogatások jellemezték. Ebben az intenzív kapcsolattartásban az Állami Egyházügyi Hivatal kulcsszerepet vállalt. Soós Viktor Attila 2014-es doktori disszertációjában 1963. és 1988. között az ÁEH közreműködésével 62 tárgyalásról írt. „A magyar-vatikáni tárgyalások az ÁEH talán egyik legsikeresebb, legérdekesebb és legtöbb eddig még nem ismert információt adó egyeztetési fóruma volt.”¹⁸⁴

A '70-es évekből szükséges még kiemelni két tárgyalást.

- Mindszenty József hercegprímás ügye
- Kádár János VI. Pál pápánál tett látogatása

Mindszenty ügye 1956-óta volt megoldatlan és - ahogyan azt Török Péter is megjegyezte - talán a legérzékenyebb kérdés is.¹⁸⁵ A bíboros Magyarországon az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségén élt, jelenléte azonban nem csak a kommunista állam számára, de az Egyesült Államok számára is egyre terhesebbé vált, ezért helyzetét mindenképpen rendezni kellett. Az 1971-ben megszületett megállapodás

¹⁸³ Lásd.: Osservatore Romano 1964. 09. 19.

¹⁸⁴ Soós Viktor: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája.* (Doktori disszertáció) Budapest, 2014. 176. old.

¹⁸⁵ „the status of Cardinal Mindszenty was probably the most sensitive question.” in: Török Péter: *Hungarian Church-State Relationships a socio-historical analysis* Toronto, 2000. 137. old.

értelmében, melyet hivatalosan Miklós Imre és Giovanni Cheli írtak alá, a bíboros elhagyhatta a nagykövetséget és Magyarországot. Ezzel kapcsolatosan VI. Pál pápa a következőképpen nyilatkozott: „*Mindszenty bíboros a magyar egyház és az Apostoli Szentszék ezer éves egységének dicsőséges tanúja, az akadályoztatott testvérekkel való egység jelképe, a hitben való rendíthetetlen szilárdság példaképe.*”¹⁸⁶ Bár Mindszenty szabadon távozhatott, ennek az ügynek ismét a kommunista állam vált a leginkább a haszonélvezőjévé, ugyanis a szabad távozásért cserébe a bíboros esztergomi érseki székről való lemondását kérték. Mivel Mindszenty erre nem volt hajlandó – melyről hosszas levelezést folytatott a pápával – 1974. február 5-én VI. Pál pápa megüresedettnek nyilvánított az esztergomi érseki széket.¹⁸⁷ Az új Egyházi vezető Lékai László lett (tényleges kinevezésére 1976-ban került sor), akinek kinevezéséhez a magyar kormánynak is hozzá kellett járulnia. A hozzájárulás garanciát jelentett arra, hogy olyan főpap kerül Esztergomba, az ország elsőszámú katolikus főpapi székébe, akivel lényegesen könnyebb együttműködés vált lehetővé.

Kádár János 1977. június 9-én tett látogatást VI. Pál pápánál. Kádár Olaszország meghívására érkezett Rómába és azt mintegy kiegészítve, de önálló tárgyalási aktusként került sor a vatikáni látogatásra. Ennek a találkozásonak a konkrét hozadéka volt Lénárd Ödön piarista szerzetes szabadon bocsátása. Ezzel Magyarországon az utolsó bebörtönzött katolikus pap is szabadlábra került. Az ügy érdekessége – egyúttal mutatja a diplomáciai és a belső viszonyok közötti ellentétet is –, hogy Lénárd szabadulása után az állam mindent megtett azért, hogy megszabaduljon tőle, és emigrálásra kényszerítse.¹⁸⁸

c) A látszat partnerségi viszony:

1978-ban meghalt VI. Pál pápa, majd 30 napos regnálást követően váratlanul meghalt I. János Pál pápa. Ezt követően 1978. október 16-án II. János Pál néven a korábbi krakkói érseket, Karol József Wojtylát választották pápává. Az ő személye szálka volt a

¹⁸⁶ Lásd.: *Osservatore Romano* 1971. 09. 28

¹⁸⁷ A témában lásd: Somorjai Ádám: „*His Eminence Files*” METEM kiadó, Budapest. 2008; Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008.

¹⁸⁸ Lásd: *Római Magyar Nagykövetség távirata Miklós Imréhez (in.: MOL XIX-J-1-j 1978. Vatikán 160-2 001323 138. d.)*; *Albert István piarista tartományfőnök levele Straub István ÁEH elnökhelyettes részére (in.: MOL XIX-A-21-b 18. tétel 12988/1977. 234. d.)*

kommunista diktatúrák szemében. Ezt erősíti az 1981. május 13-i merényletkísérlet, melyet a török származású Mehmet Ali Agca hajtott végre a pápa ellen. A pápa, bár súlyos sérüléseket szenvedett, de csodával határos módon életben maradt. Magával a merénylet háttérével, a tényleges megbízókkal kapcsolatban nincs egyértelmű bizonyíték, de mindenesetre a pápa esetleges halála a kommunista országok vezetői számára megnyugvást jelentett volna.

A merénylet ugyanakkor nem tántorította el a pápát attól a szándékától, hogy tovább folytassa a VI. Pál pápa által megkezdett utat, és a „vasfüggönyön” túli Egyházakat a pasztorális küldetésükben megerősítse. II. János Pál a kis lépések politikája mellett látványos gesztusokat is tett. Ilyen volt például Lech Walesának, a Lengyel Szolidaritás vezetőjének fogadása is.

A '80-as években a Magyar Népköztársaság és a Vatikán közti kapcsolatot ugyanakkor a békés egymás mellett élés politikája jellemezte. Annak ellenére, hogy a diplomáciai kapcsolatokat a két fél nem állította helyre, egymáshoz fűződő viszonyuk kiegyensúlyozottnak volt mondható. Ezt támasztják alá a már említett viszonylag sűrű kölcsönös diplomáciai látogatások is.

A '80-as évek diplomáciai tárgyalásai Agostino Casaroli bíboros államtitkár 1980-as magyarországi látogatásával vette kezdetét. A bíboros államtitkárt fogadta Kádár János, Losonczi Pál és Miklós Imre is.

1982-ben az enyhülés jegyében és annak mintegy csúcspontjaként a teljes huszonkét tagú Magyar Katolikus Püspöki Kar ad limina látogatást tehetett II. János Pál pápánál. Ez a látogatás – bár elsősorban katolikus belügy volt – jelentős gesztus volt a kommunista vezetés részéről. Azonban itt is érdemes megjegyezni, hogy a kifelé irányuló gesztus és a püspökökkel szembeni belső magatartás különvált. Ugyanis „*a főpapi delegáció hazaérkezését követően az Állami Egyházügyi Hivatal megyei megbízottai azonnal felkeresték a püspököket és beszámoltatták őket a látogatásról.*”¹⁸⁹ Azaz a látszat ellenére továbbra is szigorú beszámolási kötelezettség terhelte a püspököket az ÁEH felé.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Szabó Csaba: *Egyházpolitika Helsinki szellemében (1982)*. in.:

http://www.archivnet.hu/politika/egyhazpolitika_helsinki_szellemeben_1982.html (Letöltés időpontja: 2015. 03. 02.)

¹⁹⁰Lásd például: *dr. Bánk József érsek-püspökkel folytatott megbeszélésről* (in.: *MOL XIX-A-21-b. 16. t. 37590/1982. Magyar Országos Levéltár - állami Egyházügyi Hivatal általános iratok. Feljegyzések, jelentések, tájékoztatók.*)

Itt most csak címszavakban utalok a következő időszak fontosabb eseményeire, melyek jól mutatják a két fél közötti diplomáciai kapcsolatok intenzitását.

1982-ben külügyminiszteri látogatásra került sor a Vatikánban, ahol II. János Pál fogadta Puja Frigyes minisztert.

1984-ben Luigi Poddi érsek tárgyalt Magyarországon az állami vezetőkkel.

Az ÁEH elnökét, Miklós Imrét kétszer – 1984-ben és 1986-ban – is fogadta II. János Pál pápa.

1987 februárjában Lázár György miniszterelnököt fogadta a pápa a Vatikánban.

Ezek a gesztusok, kölcsönös látogatások azt a látszatot keltették, hogy Magyarországon az Egyház és az állam között - még ha kisebb-nagyobb problémák elő is fordultak - alapvetően kiegyensúlyozott kapcsolat alakult ki.

d) Belső viszonyok:

A kiegyensúlyozott viszony – mint azt korábban jeleztem – a belső folyamatok esetében már nem igazolható. Egyrészt a Katolikus Egyházon belül is erős megosztottságot váltott ki az Egyház és az állam kooperációja, de az állam részéről is folyamatosan jelen volt a bizalmatlanság az Egyház felé. Ez fokozottan igaz volt II. János Pál pápa személyét illetően, hiszen személyében Közép-Kelet európai egyházfő került a Vatikán élére. Az új pápa már 1978. december 2-án Lékai László bíboroson keresztül levélben szólt a magyar főpapokhoz. Ebben utalt a lengyel-magyar történelmi gyökerekre, valamint világosan kifejtette, hogy mit vár a főpásztoroktól: *(...) tudomásotokra akarjuk hozni azt a meggyőződésünket, hogy a Katolikus Egyház, melynek olyan jelentős szerepe volt Magyarorszag történelmében, most is át tudja hatni országotok szellemi arculatát, és ragyogtatni tudja fiaitok és leányaitok számára Jézus Krisztus evangéliumának világosságát, amely annyi századokon át adott fényt a magyar nép fiainak. Nagyon óhajtjuk, hogy – püspöki működéseitek, papjaitok lelkipásztori munkája, szerzeteseitek és híveitek fáradozása nyomán – ez a fény erőt önthessen az emberek lelkébe, szívébe és lelkiismeretébe; adjon nekik érzéket a szeretet törvénye iránt, tanítsa meg őket arra, hogy minden ember méltóságát tiszteletben tartsák, ismertesse meg velük a nemes szabadság érzületét, és azt a munkaszeretetet, amellyel ki-ki ereje szerint dolgozik a közjóért; az egyének, a családok és az egész társadalom javáért, amelyek mind nélkülözhetetlenek a közjó megteremtéséhez. Törekedjete rá, Tisztelendő és Szeretett*

Testvérek, hogy haszonnal és gyümölcsözően fáradozzatok ezen célok érdekében apostoli tanúságtételekkel és a lelkek üdvösségének keresésével, nemzeti hagyományaitok szeretetével és az Egyházon belül Szent Péter utódával és a Püspökök Kollégiumával való egységben.”¹⁹¹ II. János Pál tehát egyértelműen a hívek lelki megerősítését, a róluk való pásztori gondoskodást várta el, passzivitás helyett tevékeny szolgálatot kért.

Ez az állam részéről érthetően gyanakvást váltott ki. Tomka Miklós szociológus szavaival élve: *„Az állampárti hatalom valóban el tudta érni, hogy döntő szava legyen az egyházi vezetők kinevezésében. Az egyházak élére a politikai rendszert elfogadó, azzal tárgyalni akaró személyek kerültek. Ezek a személyek ellenben nem adták fel az egyházuk iránti elkötelezettségüket. Társadalmi lehetőségeiket általában egyházaik fejlesztésére és védelmére igyekeztek fordítani. (Kérdéses legfeljebb az lehet, hogy milyen lehetőségeik voltak és hogy ki mennyire volt ügyes azok kihasználásában.) Bizonyos, hogy ez a "kiegyezés" - amit egyebek között a Magyar Népköztársaság és a Vatikán között 1964-ben kötött szerződés is erősített - korlátozta a vallásellenességet, nehezítette a "helyi túlkapásokat" s bizonyos legitimitást adott a vallás nyilvános megjelenésének. Az így biztosított terepen zavartalanabbá vált a személyes vallásgyakorlat, a papnevelés és a gyülekezeti-egyházközségi élet. A fiatalokkal való vallási foglalkozás és a vallási kisközösségek kibontakozása is könnyebbé vált. Amit a hivatalosan jóváhagyott rendszerben az állam nem engedélyezett, azt meg lehetett tenni nem hivatalos, "illegális" akcióként. (Bár megjegyzendő, hogy a BM a nyolcvanas évek legvégéig a vallási csoportok tevékenységét legalább olyan erőteljesen figyelte és üldözte, mint a politikai ellenzékiiséget.) Az egyházon belüli szerepmegosztás biztosította a vallásosság megőrzését és továbbadását.*”¹⁹²

Ezen megállapításból is kitűnik, hogy az Egyház és az állam kapcsolata a '80-as években koránt sem volt partneri. A már említett püspöki beszámoltatási kötelezettség, a folyamatos titkosszolgálati megfigyelések mellett az Egyház a Kádári rendszer tipikus „oszd meg és uralkodj” politikájának szenvedő alanya volt. Az állam igyekezett az Egyház társadalmi szerepét minél inkább visszaszorítani, és a kooperációra való kényszert kihasználva erkölcsi értelemben is megtörni a katolikus hierarchiát. Ennek

¹⁹¹ II. János Pál levele Lékai László bíboros prímás, esztergomi érsekhez. in: <https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=256> (Letöltés időpontja: 2018. 10.10.)

¹⁹² Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő.* in: Társadalmi Szemle 1998/8-9 lapszám. 19-34. old.

legjobb eszközét abban látták, hogy a híveket szembeállítsák a püspökökkel, illetve a papságot a hierarchiával. Ennek a módszernek – ahogyan azt korábban említettem – lényeges elemét képezte, hogy a papság politikai „fegyelmezését” a püspökökre bízták. Ugyanakkor annak ellenére, hogy ebben az időszakban a püspöki, érseki székekbe az állam részéről olyan személyek kerültek kiválasztásra, akik a rendszerrel szemben elfogadóbbak, toleránsabbak voltak, ez nem jelentette azt, hogy feltétlen hívei lettek volna az államhatalomnak. Sőt! Az állam és a Magyar Katolikus Egyház érdekérvényesítése terén ezen időszakban az egyéni ügyesség és a kapcsolatrendszer kulcsszerepet játszott. Ezeken keresztül konkrét eredményeket is el lehetett érni. Gondolhatunk például Lékai bíboros személyes közbenjárására, melynek eredményeképpen a hatalom engedélyezte, hogy Budapesten „*épülhetett egy új, jogelőd nélküli templom a Békásmegyer-püünkösdfürdői lakótelepen élők számára.*”¹⁹³ Jogelőd nélküli templom építésére és ezzel együtt új plébánia kialakítására a II. világháborút követően idáig nem került sor.¹⁹⁴ Ahogyan Lékai bíboros fogalmazott: „*Történelmi múltunk értékeit megbecsülve, főpásztori küldetésemet a Zsinat szellemében gyakorolva elhatároztam, hogy az egyházi és állami törvények szem előtt tartásával, a lelkipásztori gondjaimra bízott hívek iránt érzett főpásztori felelősségem tudatában*”¹⁹⁵ alapította meg az új plébániát. Ugyancsak Lékai bíboros időszakában került sor egy új szerzetesrend alapítására is. A Magyarok Nagyasszonya Társaságot (Soc. Magna Domina Hungarorum) a bíboros 1986. április 15-én alapította,¹⁹⁶ melyet az Állami Egyházügyi Hivatal is jóváhagyott. Ilyenre a korszakban korábban nem volt precedens. Ezért azt mondhatjuk, hogy az egyéni életutak – melyek jó része még feldolgozásra vár – a hit, az egyéni ambíciók, a rendszerrel való együttműködés és ennek mértéke az állandó lelkiismereti konfliktus forrásaivá váltak.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy – mint arról korábban szoltam – az állam részéről tapasztalt kegy, mely a templomok falain belüli autonómiában testesült meg,

¹⁹³ Csaba László: *Boldog Özséb-templom, Békásmegyer.* in: Magyar Építőművészet LXXXII. évf. 1991. 4. sz. 20. old.

¹⁹⁴ A Békásmegyeren létesült Boldog Özséb templom alapkövetételére 1984-ben került sor, az ideiglenes miséző hely még abban az évben elkészült. Az új templom felszentelése 1987. szeptember 13-án történt.

¹⁹⁵ Püünkösdfürdői Boldog Özséb Plébánia alapító okirata. in: Püünkösdfürdői Boldog Özséb Plébánia Levéltára. 208-A-3/1985.

¹⁹⁶ MNL OL XIX–A–21–a–K–13a–4–1986. A Magyarok Nagyasszonya Társaság alapítása.

kényes alapokon állt, hiszen a rendszer azt bármikor felboríthatta volna. Erre utal Szendi József veszprémi püspök Grósz Károly miniszterelnöknek írt levelében:

*„Ahhoz azonban, hogy soha vissza ne térhessenek a most már mindenki által sajnálatosnak tartott múltbeli események, tisztelettel kérném egy olyan új megegyezésnek az Alkotmányba vételét és törvényerőre emelését az egyház és az állam viszonyáról, amit a katolikus egyház részéről nem egy megfélemlített kalocsai érsek ír alá, hanem ami méltó egy huszadik századi demokratikus államhoz, amely az Egyesült Nemzetek tagja. Szeretném kihangsúlyozni, hogy ezzel az egyház nem kiváltságokat kér, hanem olyan emberi jogok törvényerőre emelését, amelyek biztosítják biztonságát és békéjét ahhoz, hogy minden akadálytól mentesen hatékony partnere lehessen az állami szerveknek hazánk és magyar népünk felemelkedésének és gyarapodásának szolgálatában.”*¹⁹⁷ Tehát az '50-es években az Egyház felé irányuló elnyomás rémképe folyamatosan ott lebegett az egyházi vezetés feje felett, melyet mindenképpen el akartak kerülni. (Itt ismét utalhatunk a folyamatos megfigyelésekre és kontrollokra.) Ezen tapasztalatok alapján a papsággal és a hívekkel szemben valóban fékként is működtek a püspökök, akiknek többsége elfogadta az adott keretek között folytatható játékszabályokat, mivel az állammal nem akartak konfrontálódni.

A játékszabályok és a keretek azonban nem mindig voltak egyértelműek. Ahogyan arra Tomka is utalt, amit az állam nem engedélyezett, azt gyakran nem hivatalos formában egy-egy kisebb közösségnek meg lehetett tenni. Ezek a kiskapuk a papság és a hívek számára – vérmérséklettől, ügyességtől függően – a '80-as évektől nyitva álltak. Így a fél-illegális kereteket – aki akarta – ki tudta használni, és önállóan tudott cselekedni. A *„hívek közösségében már megindult a pezsgés, az eddigi földalatti kezdeményezések helyett sok-sok szigetecskeként, egymással csak laza kapcsolatban álló csoport tömege működött. Ezek a legkülönbözőfélébb területeken fejtették ki aktivitásukat, (...) Így most nem kétvágányúnak, hanem széttöredezettnek volt nevezhető az egyház.”*¹⁹⁸ Ezen alulról jövő kezdeményezéseket a hatalom egy bizonyos szintig maga is tolerálta. Azonban a jól működő és vonzóvá váló csoportok egy idő után a Belügyminisztérium szorosabb látókörébe kerülhettek. A Belügyminisztérium ezeket a csoportokat

¹⁹⁷ Szendi József veszprémi püspök levele Grósz Károly miniszterelnöknek. 1988. március 14. in: Beszélő szamizdat. 1988/2 25. szám

¹⁹⁸Hegedűs Rita: *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében.* (Doktori értekezés.) Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest 2000. 62. old. 62. old.

folyamatosan megfigyelte, és amennyiben az adott szervezkedés a rendszer számára elérte a kritikus szintet – mely egzakt módon nem meghatározható kritériumokat jelentett –, a rendszer fellépett ellene.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Lásd például: Mezey András: *Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 közt, a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozási keretében.* in.: http://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Mezey%20Andr%C3%A1s_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (Letöltés időpontja: 2015. 03. 12.)

„Bonyolult, ellentmondásos
viszonyok örököséként,
új fejezetet kezdhetünk a kormány
és az egyházak együttműködésében”
(Németh Miklós miniszterelnök)

Az átmeneti időszak

6.1. A kapcsolatok átalakulása

Miklós Imre 1987-es Országgyűlési beszámolóját követően úgy látszott, hogy a '80-as évekre megvalósult az állam és az egyházak, felekezetek közötti harmonikus és rendezett viszony. Az elnöki beszámoló ugyan utalt apróbb problémákra, nehézségekre, de ezek kezelését az egyházakkal, felekezetekkel közösen megoldhatónak tartotta.

A harmonikusnak jellemzett kapcsolat azonban – mint láttuk – a valóságban igen távol állt a valóságtól. Ez a kettős – már-már skizofrén – viszony, mely a Kádár rendszert a '60-as évektől egészen '88-ig jellemezte (és a társadalom, valamint a politika színterén egyaránt egyre elfogadottabbá vált), szinte egyik napról a másikra megváltozott.

Ez alól az egyházak, felekezetek sem voltak kivételek, hiszen a vallási közösségekkel kiépített és meglévő látszat egyetértésről is kiderült, hogy nem volt más, mint homokra épült vár, melyet pillanatok alatt elsöpört a változás szele.

Mint minden változás esetén itt is megfigyelhető, hogy a szereplők az eseményekre való reflektálásuk során nem egyformán és nem ugyanolyan módon reagáltak. Az Egyház esetében is igaz ez az állítás. Éppen ezért figyelhető meg, hogy az Egyház vezetésének a változásokra való reagálása sokkal visszafogottabb volt, mint azt a hívek elvárták volna. A korszak kezdete 1988. május 20-22-re tehető, amikor az MSZMP országos pártértekezletén Kádár Jánost „felfelé” buktatva pártelnökké nevezték ki, és a tényleges vezetői pozíciót Grósz Károly vette át. Kádár „menesztésével, minden respektusa ellenére egyetértett Gorbacsov is, miután az elé került jelentések és javaslatok sürgették az azonnali váltást. Moszkva is támogatta Grósz élre állítását.”²⁰⁰ Az alapvető

²⁰⁰ Ripp Zoltán: *Kádár a bukott.* in.: Múlt-kor 2012. május 16. https://mult-kor.hu/20120418_kadar_a_bukott?pIdx=2 (Letöltés időpontja: 2018. 10. 11.)

változásokat azonban ez a mozzanat már nem tudta megállítani, aminek egyértelmű jele volt, hogy a párt helyett egyre inkább a Kormány és a Parlament kezébe helyeződött át a kezdeményezés és a döntések súlypontja. Így lényegében parlamentáris eszközökkel elindult a rendszer lebontása és az úgynevezett rendszerváltozást megalapozó közjogi törvénykezés, valamint a szabad választásokra való felkészülés. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezen időszak alatt (1989. január 10. és 1990. március 16. között)²⁰¹ az átalakulás jogszabályi háttérének kialakítására került sor, melynek során a Nemzeti Kerekasztal, a Kormány és az Országgyűlés – mint legfőbb jogalkotó szerv – hármas egysége vált meghatározó tényezővé. A Kormány és a Nemzeti Kerekasztal a jogszabály-előkészítő, míg az Országgyűlés a jogszabályok szentesítőjeként gyakorlatilag az új demokratikus rendszert megalapozó parlament szerepét játszotta.²⁰² Ebbe az átalakulásba illeszkedett az egyházakkal, felekezetekkel való jogszabályi keret átalakítása is, melyet megelőzött az állam részéről egy markáns egyházpolitikai fordulat. Ennek során az egyházakkal, felekezetekkel egy új jogszabályi keret mentén partnerségi viszony kialakításra került sor. Az új jogszabályi keretben az állam igyekezett valódi partnerséget biztosítani az egyházak, felekezetek részére. Ugyanakkor ennek a jogszabályi keret változásának rövid áttekintése azért is fontos, mert bizonyos elemei – bár a jogalkotók ideiglenes jellegűnek tekintették – két évtizedig meghatározták az állam és a vallási közösségek kapcsolatának keretrendszerét. (Magáról a jogszabályokról a későbbiekben részletesen szólok.)

Az Egyházat a változó idősakra való reagálása miatt több kritika is érte a rendszerváltozást követően. Az Egyházon belülről és kívülről is sokan támadták lassúságáért, sok esetben a változások ellenállójaként tekintettek rá. Meglátásom szerint ennél árnyaltabb a kép, melyről a későbbiekben fogok szólni. Mindenesetre az állam oldaláról bekövetkezett fordulat, és a vele való új kapcsolat kialakítása a vallási közösségek részére új lehetőséget teremtett, eljött a szabad működés időszaka. Az azonban, hogy a vallási közösségek ezzel a lehetőséggel mennyire éltek vagy nem éltek, már önmagában is vita tárgyát képezi. Mindenesetre, ahogyan azt Seregély István

²⁰¹ Az időszak elejét többféle képen határozhatjuk meg, azonban a korszak vége egyértelműen az utolsó nem szabadon választott Országgyűlés feloszlásának dátumához lehet kötni.

²⁰² Ezzel kapcsolatosan lásd például: Körösenyi András – Tóth Csaba – Török Gábor: *Magyar politikai rendszer*. Osiris Kiadó, Budapest. 2003.

nyugalmazott egri érsek és Lukács Tamás KDNP-s politikus is megfogalmazta, az Egyház tudott élni az állam által biztosított szabadság lehetőségével.²⁰³

6.1.1. A rendszerváltozás belső és külső okainak rövid áttekintése

Mielőtt az Egyház és az állam kapcsolatában bekövetkezett változásokról beszélnénk, röviden szólni kell a rendszerváltozás társadalmi, gazdasági és politikai vetületeiről.

Ugyan Magyarországon az átalakulás folyamata a mai napig éles viták kereszttüzeiben áll – melynek megítélése, vagy az ezzel kapcsolatos állásfoglalás nem e dolgozat feladata –, ettől függetlenül nem lehet vita tárgya a rendszerváltozás ténye. Belső – állampárton belüli és a megjelenő ellenzéki szervezetekkel kialakuló konfliktusok, melyek a '80-as években egyre nyíltabbá váltak –, és külső – a Szovjetunió meggyöngyülése – okok együttesen segítették elő, hogy a változások nem várt gyorsasággal és ütemben zajlottak le Magyarországon. Lényegében szűk három év leforgása alatt (1988–1990. között) megtörtént a rendszer bukása és az új demokratikus berendezkedés kialakítása, melyre jelen keretek között csak vázlatosan térek ki.

A változás három lényeges tényezőre vezethető vissza:

- a) Az '80-as évek közepétől egyre szervezettebbé vált ellenzéki csoportok, mozgalmak²⁰⁴ megjelenése,
- b) az állampárt – MSZMP — belső válsága,
- c) a külpolitikai helyzet változása.

a) Az ellenzéki mozgalmak megjelenése

Ugyan Kádár Gorbacsovnak 1985-ben még lekicsinylően azt mondta: *„Országunkban létezik ellenzék: néhány társadalomtudós, szociológus, az értelmiség képviselői, írók. Nincsenek sokan. Szerveződő csoportoknak is lehet őket nevezni abban az értelemben, hogy 50–60 ember időnként találkozik. A nyugatiak megkeresik, támogatják őket. (...) Felmerül a kérdés, mit tegyünk velük. Adminisztratív intézkedéseket csak végső esetben foganatosíthatunk velük szemben, mivel nem kívánunk ingyen reklámot csinálni ezeknek*

²⁰³ Seregély Istvánnal és Lukács Tamással készített személyes interjúk. (Seregély Istvánnal az interjú 2015. 09. 01. Nyíregyházán, Lukács Tamással az interjú 2015. 07. 22. Budapesten készült.)

²⁰⁴ Például: 1987-ben alakult Magyar Demokrata Fórum, Szabad Kezdeményezések Hálózata, 1988-ban alakult Fiatal Demokraták Szövetsége

az embereknek. Időnként ellenőrizzük az ellenzéki elemeket, elkobozzuk sokszorosító gépeiket, de ha kell, tudunk gorombábbak is lenni.”²⁰⁵

A '80-as évek közepén lezajlott, mintegy a rendszerváltás előzményének tekinthető ellenzéki értelmiségi találkozók (Monoron 1985. június 14-16-án, Lakiteleken 1987. szeptember 27-én került sor ilyen találkozóra) valóban igen szűk körnek rendezték. 1988-ban azonban ezen folyamatokat már nem lehetett relativizálni. Ekkora már ezek a mozgalmak a széles nyilvánosság előtt is egyre inkább meg tudtak jelenni, melynek hatására több tízezres tömeget voltak képesek mozgósítani, melyet az állam már nem hagyhatott figyelmen kívül.²⁰⁶

Az ellenzéki mozgalmak különféleképpen képzeltek el az ország jövőjét, abban azonban egységes vélemény alakult ki, hogy a szocialista rendszert meg kell változtatni, és egy új, demokratikus Magyarországot szükséges építeni.

A Független Jogász Fórum éppen ezért hívta életre és koordinálta az 1989. március 22-én megalakult Ellenzéki Kerekasztalt,²⁰⁷ melynek célja az volt, hogy összehangolja a különböző szervezetek által képviselt programokat és felkészüljön az MSZMP-vel történő tárgyalásokra a békés átmenet biztosítása érdekében.

b) Az MSZMP válsága:

A változások az állampártot sem kerülték el. Az MSZMP-n belül megjelent törésvonalak és ezek felerősödése az 1980-as évek közepétől egyre erősebben

²⁰⁵ Kádár János és Mihali Gorbacsov 1985. szeptember 25-én Moszkvában folytattak megbeszéléseket. Az erről szóló jegyzőkönyv megjelent: *Kádár János és M. Sz. Gorbacsov találkozója Moszkvában 1985. szeptember 25.* In.: Történelmi szemle 1992. 1-2 száma

²⁰⁶ A '80-as évek március 15-i hivatalos rendezvényei mellett egyre komolyabb szerepet játszottak az ellenzéki csoportosulások által szervezett megemlékezések. Bár ezeknek a hatalom igyekezett elejét venni, egyre többen vettek rajtuk részt. Ennek csúcspontja 1986-ban a „Lánchídi csataként” elhíresült brutális rendőri attakkal végződő eset volt. A rákövetkező években azonban a hatalom már nem mert fellépni az egyre nagyobb tömeggel szemben. Így például az 1988. március 15-én rendezett ellenzéki megemlékezésen már százezren vettek részt.

²⁰⁷ Az Ellenzéki Kerekasztal tagjai: a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Fiatal Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazda- Földmunkás és Polgári Párt, a Magyar Demokrata Fórum, a Magyar Néppárt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Szabad Demokraták Szövetsége és a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája. (1989 júniusában a szervezethez csatlakozott a Keresztény Demokrata Néppárt).

befolyásolták a párt és a hatalom tényleges cselekvőképességét. Ezt számos külső és belső okra vezethetjük vissza, ezek közül most csupán három tényezőt említenék.

- Kádár idős korát,
- a párt legitimációs válságát,
- az egyre nyilvánvalóbb gazdasági-társadalmi feszültségek kezelését.

1987-ben Kádár már 75 éves volt, így óhatatlanul megindult és egyre nyíltabbá vált az utódlás kérdésének problémája. Ebben az utódlási harcban – az egyre nyilvánvalóbban érzékelhető társadalmi-gazdasági feszültségek miatt – Kádár egyre jobban háttérbe szorult, így utódjának megnevezésébe sem tudott érdemben beleszólni. Ennek látványos eleme volt, hogy 1988-ban Kádár János részére létrehozták az MSZMP elnöki tisztségét, mely azonban a korábban gyakorolt hatalommal nem járt.

A másik ok a párt egyre nyilvánvalóbb legitimációs válsága volt.

A legitimációs válság lényegében visszavezethető a Kádár-rendszer születéséhez. Kádár 1956-ban játszott szerepe és az MSZMP, mint állampárt létrejötte, sőt, maguk az 1956-os események megítélése is a '80-as évekig tabunak számítottak. A párt részéről Pozsgay Imre törte meg a csöndet, amikor az 1956-os eseményeket népfelkelésnek minősítette.²⁰⁸A kijelentés kényes szituációban, Nagy Imre és társai újratemetésének engedélyezésével kapcsolatosan került elő. Nagy Imre és a többi 1956-os mártír kivégzése szintén tabu téma volt a pártban, ezért ezen kérdés elővétele újabb csapást jelentett az amúgy is megtépzott MSZMP renoméjának. Ráadásul Nagy Imre és társainak újratemetése²⁰⁹ nemzeti üggyé vált.²¹⁰ Az ezt követő jogi rehabilitálásra – mely a történelem furcsa fintora révén egybeesett Kádár János halálával – 1989. július 06-án került sor.

A harmadik ok a társadalmi-gazdasági feszültségek kezelésének kérdése volt.

Az erősödő gazdasági és társadalmi bajok kezelése terén ugyanis nem járt sikerrel a párt vezetése. Míg kezdetben Grósz Károly miniszterelnökként és a párt új főtitkáráként a

²⁰⁸ Pozsgay Imre 1989. január 28-án adott rádióinterjú során beszélt erről. Az interjú átíratát lásd: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=266%3Akossuth-1989-január-28&catid=60%3Acat-a-kossuth-radio-adasainak-atirata&Itemid=359&lang=hu&lang=en 1917-1919; 1955-1959. old. (Letöltés időpontja: 2015. 04. 29.)

²⁰⁹A temetésre 1989. június 16-án került sor

²¹⁰ Ezen a téren is tetten érhető a párt meggyengülése. Bár a párt részéről kezdetben Grósz azt hangsúlyozta, hogy csak családi temetésről lehet szó, maga a temetés napja hivatalosan mégis nemzeti gyásznaprá vált.

szocializmus intézményrendszerének érdemi változtatása mellett óvatos reformokkal szándékozott a problémákat orvosolni, addig 1989-re egyértelművé vált, hogy ez az irány nem tartható. Ezt a párton belül megjelent reformerek – pl.: Pozsgay Imre, Nyers Rezső, Szűrös Mátyás, Németh Miklós – is egyre inkább felismerték és a gyökeres átalakulás mellett álltak ki. A párton belül megindult hatalmi harc eredményeként szétvált a miniszterelnöki és a pártfőtitkári poszt. A miniszterelnök Németh Miklós lett, míg a párt főtitkára továbbra is Grósz Károly maradt.²¹¹ A problémák kezelésének módja körüli vita szintén erősítette az ellenzéki mozgalmakat, melyek konkrét követeléseket és elképzeléseket fogalmaztak meg az ország gondjainak megoldására.

c) A Szovjetunió válsága:

A belső társadalmi-gazdasági problémák és a rendszer válsága azonban önmagában kevés lett volna a gyors változásokhoz. Mindehhez kellett a Szovjetunió látványos megroppanása, valamint döntő momentum volt Gorbacsov hatalomra kerülése.²¹² *„Az új főtitkár által meghirdetett átalakítási politika elsődleges célja kezdetben a gazdasági rendszer hatékonyabbá tétele és a politikai intézményrendszer korlátozott mértékű demokratizálása volt, vagyis az, hogy korszerűsítse a sztálini időkből örökölt szocialista modellt.*²¹³

Ez azonban már kevésnek bizonyult. A közép-európai államok ellenzéki csoportjai megéreztek a lehetőséget, hogy országaik önállósodhassanak és megkísérelhessék a szovjet blokktól való elszakadást. A térségben lezajlott folyamatok tehát nem függetleníthetők a Szovjetunió válságától. Ezzel kapcsolatosan jegyezte meg Rainer M. János: *„Ha a szovjet birodalom nem dől össze, vagy nem roppan meg, nem ilyen gyors az eróziója stb., akkor a magyarországi szocializmus-változat válsága feltehetően más kimenetelhez vezetett volna; vagyis: a magyarországi szocializmus bukását és a*

²¹¹ Grósz Károly 1987. június 25 – 1988. november 24. között töltötte be a Minisztertanács elnöki (kormányfői) posztot és az MSZMP párt főtitkári posztját. Németh Miklós 1988. november 24. – 1990. május 23. volt kormányfő.

²¹² Mihail Gorbacsov az SZKP utolsó főtitkára, valamint a Szovjetunió első elnöke (1985. március 11. – 1991. december 25.)

²¹³ Békés Csaba: *Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában 1953–1991.* In.: http://real-d.mtak.hu/653/7/dc_499_12_doktori_mu.pdf 308. old. (Letöltés időpontja: 2015. 04. 28.)

rákövetkező rendszerváltozást jórészt nem a lokális válság, hanem a moszkvai birodalom megrendülése, majd szétesése okozta.”²¹⁴

A külpolitikai helyzet, valamint az állampárton belül lezajlott változások és az erősödő ellenzéki csoportosulások által megfogalmazott új politikai irányok tehát egymást felerősítve járultak hozzá a változások gyors lefolyásához.

6.1.2. *A Nemzeti Kerekasztal tárgyalások eredménye*

A Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokról itt és most csupán említés szintjén szólok. Jelentőségét a rendszerváltozás békés úton történő lebonyolításában nem szükséges részleteznem. Az Ellenzéki Kerekasztal szervezetébe tömörült ellenzéki mozgalmak fokozatosan felkészültek az MSZMP-vel való tárgyalásokra, melyek 1989. június 13-án kezdődtek meg. E tárgyalások, melyek keretét a Nemzeti Kerekasztal biztosította, a rendszerváltozás megalapozásáról szóltak. A két fél mellett – kompromisszumos megoldásként – az úgynevezett harmadik oldal képviselői²¹⁵ részt vettek. A tárgyalások valóban biztosítani tudták a társadalmi-politikai átalakulás békés megvalósulását.

A Nemzeti Kerekasztal tárgyalások sarkalatos pontja volt a demokratikus átmenet jogszabályi hátterének kialakítása. Ennek keretében került sor az Alkotmány átfogó módosítására, majd ezt követően a korábbi rendszerstruktúrák lebontására és az új demokratikus struktúrák kialakítására. Az új korszak határpontjaként – és mintegy szimbolikus aktusaként – 1989. október 23-án Szűrös Máttyás, az Országgyűlés elnöke kikiáltotta a Magyar Köztársaságot.²¹⁶

²¹⁴Rainer M. János: *A Kádár-rendszer válsága*.

in: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyok/kadarrendszer/rainer_valsag (Letöltés időpontja: 2015. 04. 28.)

²¹⁵Baloldali Alternatíva Egyesülés, a Hazafias Népfrent, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége, a Magyar Nők Országos Tanácsa, a Münnich Ferenc Társaság és a Szakszervezetek Országos Tanácsa

²¹⁶ Az eseményre a Kossuth téren és környékén több tízezer ember gyűlt össze. Szűrös Máttyás, aki az ideiglenes köztársasági elnöki teendőket is ellátta, az Országgyűlés épületének erkélyéről kiáltotta ki a Köztársaságot.

6.1.3. Az MSZMP és az állam egyházpolitikai fordulataról

Az MSZMP és az állam részéről egyre szembetűnőbb fáziskésés alakult ki az egyházakkal, felekezetekkel kapcsolatos politikájuk vonatkozásában, melyről érdemes külön is szólni.

A párt részéről a korábbiakban mutatott merev elutasítás az 1980-as évek közepétől megváltozott. „Az MSZMP Központi Bizottsága 1989-ben foglalkozott a párt egyházpolitikájával, amely számos ponton radikális váltást jelentett. Határozatban megszüntette a vallásos világnézet elleni harcot. Elismerte a vallásosság kulturális és nemzeti értékét. Felismerte, hogy a kislépések politikája nem elegendő a problémák megoldására, ezért új vallási törvények megalkotását határozta el, és valóságos partnerként kívánt az egyházakra tekinteni. A párton belül pedig a vallást magánügynek tekintette. Az MSZMP tagjai és vezetői olyan személyek is lehettek, akik nyíltan gyakorolták hitüket. A társadalmi életben szintén a vallásos egyéneket sújtó diszkrimináció megszüntetését tervezték.”²¹⁷ Ugyanakkor az MSZMP – hasonlóan, mint a társadalmi-gazdasági téren – az egyházpolitikában is a lassú, kis lépések mentén történő átalakulás mellett foglalt állást. Az egyházakkal kapcsolatosan az MSZMP-nek végig megmaradt az a retorikája – és erről pártdokumentumok is rendelkezésre állnak –, hogy a párt mindent megtett a jó kapcsolatok kialakítása és működtetése érdekében. Azt azonban elismerték, hogy „Az egyházpolitikában elért eredményeink ellenére nem sikerült mindenben meghaladni a múlt hibáit. Az egyházak önállóságát és mozgásterét különböző bürokratikus rendelkezések és jogszabályok korlátozták. Nem tagadhatók a vallásos meggyőződés miatti, politikai indítékú hátrányos megkülönböztetés egyes esetei sem, amelyek gyakran súlyos lelkiismereti konfliktushoz vezettek.”²¹⁸

A párt – ekkor még összhangban az állammal – 1987. és 1989 januárja között tehát óvatos egyházpolitikai változtatási kísérletet tett. Ennek jele volt a korábban említett új egyházi törvény megalkotásának ígérete.

1989. januártól azonban a Németh Miklós vezette kormány e területen is igyekezett a párttól függetleníteni magát. Ennek eredményeként gyökeresen új szemléletű egyházpolitika vette kezdetét. Az első fontos és látványos eleme az új

²¹⁷ Rajki Zoltán: *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*. In.: *Egyháztörténeti Szemle*. 3. évfolyam. 2. szám. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm> (Letöltés időpontja: 2018. 02. 12.)

²¹⁸ MOL M–KS 288. f. 4. cs. 266–267. ő. e.

egyházpolitikának az ÁEH megszüntetése volt, melyet Miklós Imre elnök megdöbbenéssel fogadott. Az ÁEH-ban eltöltött majd negyven év után (1951–1989.) Miklóst személyesen érintette a döntés. Az Országgyűlés előtt két évvel korábban elmondott, a Hivatalról szóló beszámoló jelentése és annak elfogadása megerősítette őt abban a hitben, hogy az egyházpolitika helyes irányban halad. Azt érzékelte, hogy az egyházakkal, felekezetekkel kapcsolatosan szükséges lazítani bizonyos álláspontokon, és ezért szükséges az új egyházi törvény elfogadása, a folyamatban azonban továbbra is látta az ÁEH szerepét és feladatát, még ha átalakítva is. A Hivatal megszüntetésének lehetősége fel sem merült benne, ezért értetlenül fogadta Kulcsár Kálmán 1989. február 8-án Londonban tett kijelentését, amikor az igazságügyi miniszter először beszélt az ÁEH megszüntetésének tervéről.²¹⁹ Mivel a hír teljesen váratlanul érte, levélben kért magyarázatot Németh Miklós miniszterelnöktől.²²⁰ Ezzel egyidejűleg - Kulcsár nyilatkozatát figyelmen kívül hagyva - az ÁEH átalakításával kapcsolatos elképzeléseit elküldte Andics Jenőnek, a MSZMP KB Társadalompolitikai Osztálya vezetőjének.²²¹ A miniszterelnök nem válaszolt a számonkérő levélre, ezzel Miklós Imre számára gyakorlatilag egyértelművé vált, hogy az ÁEH napjai meg vannak számlálva, ezért 1989. április 17-én Németh Miklósnak és Grósz Károlynak írt levelében kérte nyugdíjazását.²²² Ezt 1989. április 27-én jóváhagyták, majd az egész Hivatalt megszüntették.

Iványi Gábor egy publicisztikai írásában sommásan az alábbiakat állapította meg az ÁEH megszüntetésének okaival kapcsolatosan: *„Hirtelen mindenki rájött, hogy az Ebtényesztők Egyesülete több jogi személyiséggel bír, mint az egyházak, azaz utóbbiak egyáltalán nem rendelkeznek e nélkülözhetetlen méltósággal. Ha egyszerű fejléces papírt akart Magyarország primása vagy bármely egyház vezetője a nyomdánál megrendelni, s minden húszezer forintot meghaladó anyagi ügyhöz, de egyszerű pásztori körlevelekhez is az ÁEH előzetes hozzájárulása szükségeltetett. Egyre-másra kerülnek nyilvánosságra történetek hatósági zaklatásokról, rendőri, bírói intézkedésekről, házkutatásokról, hivatali jogsértésekről. Az ÁEH minden esetben megtalálta a módját, hogy miként védheti meg (hiszen feladata az egyházak zavartalan*

²¹⁹Lásd: MOL XIX-A-21-d-002/4/1989 (161. d.)

²²⁰Lásd: MOL XIX-A-21-d-002/4/1989 (161. d.)

²²¹Lásd: MOL XIX-A-21-d-001/3/1989. (161. d.)

²²²Lásd: MOL XIX-A-21-d 001/2/1989 (161. d.)

működésének biztosítása is) az egyházakat saját kritikus papjaikkal, híveikkel szemben.”²²³

Az MSZMP nem tudta és már nem is akarta ezeket a változásokat megakadályozni, így az egyházpolitikai események alakítása egyértelműen a kormány kezébe került. Az állam egyházpolitikai fordulata pedig a jogszabályok szintjén gyors ütemben valósult meg.

6.1.4. *Az Egyház a változások tükrében*

A rendszerváltozás időszaka – mint ahogyan arra utaltam korábban – természetes módon érintette az állami és az egyházi kapcsolatokat is.

Egy közbevető megjegyzést szükséges tennem. Ahogyan azt a szociológia felmérések elemzésénél láthattuk, az 1970-es évek végén tapasztalható mélypont után az 1980-as években Magyarországon emelkedett az istenhívők száma.²²⁴ Ott is hangsúlyoztam, hogy e társadalmi jelenség mögött nem feltétlenül egy adott hitrendszer elfogadásának erősödését kell látnunk, hanem az egyre jobban kibontakozó társadalmi-politikai válság szociológiai vetületeként értelmezhetjük. Annál is inkább, mert Magyarországon egyre-másra jelentek meg az új vallási közösségek, melyek nem a történelmi egyházak keretrendszerében, hanem teljesen önálló hitelvekkel és szervezettel rendelkeztek. Ezen új közösségek is vonzó alternatívaként voltak jelen (gondoljunk például a Hit Gyülekezetre). Tény azonban, hogy az 1980-as években a vallások iránt megnőtt a társadalmi érdeklődés.

Ez az érdeklődés a történelmi egyházakra, vallási közösségekre is hatással volt, egyre inkább reflektorfénybe kerültek. Ez a társadalom előtti újbóli megjelenés bátorítást adhatott az elkötelezett hívek és a földalatti egyházi mozgalmak részére, akik ebben az időszakban egyre szervezettebbé váltak, és a társadalom felé is egyre nyíltabban fejtették ki tevékenységüket.²²⁵

Érdeemes a rendszerváltozás adta lehetőségről az 1999-es Európai Püspöki Szinódus reflexiója nyomán II. János Pál szavait idézni:

²²³ Iványi Gábor: *Nekrológ a „megszűnő” Állami Egyházügyi Hivatal felett.* in: Beszélő 27. szám, 1989/2

²²⁴ A témával kapcsolatosan lásd: Tomka Mikós vagy Horváth Zsuzsanna szociológiai kutatásait.

²²⁵ Ilyen – bár nem szorosan Egyházhoz köthető, de az ifjúság vallásos alapon történő nevelését célul kitűző – szervezet volt a Magyar Cserkészszövetség újjáalakulása 1988. október 12-én. (A Fővárosi Bíróság 1989. február 11-én vette nyilvántartásba.)

„(...) az Egyház szabadságának visszanyerése Kelet-Európában, sok lelkipásztori lehetőséggel együtt, melyektől korábban el volt zárva; az Egyház figyelmének koncentrálása lelki küldetésére és elkötelezettsége arra, hogy az evangelizálásnak elsőbbséget ad a társadalmi és politikai dolgokkal kapcsolatban is; annak erősödő tudata, hogy az összes megkereszteltnek megvan a maguk küldetése, feladataik és adottságaik egymást kiegészítő változatosságában; (...).”²²⁶ Az európai püspökök és a pápa is a közép-kelet európai rendszerváltozás utáni időkre tehát úgy tekintettek, mint lehetőségre, mely a régió társadalmi számára az evangélium és az Egyház hitének újbóli felismerését, mélyítését és ez által annak erkölcsi megújulását eredményezheti.

A kádári egyházpolitika ugyanakkor meghozta kétes gyümölcsét. Az Egyház (és a többi történelmi vallási közösség) vezetése az eseményekre sokkal óvatosabban reagált, mint azt a hívek többsége elvárta volna. Az államhoz bizonyos értelemben lojálisabbak voltak az Egyház vezetői, mely az új helyzetből adódó bizonytalanságból és félelemből fakadt. Túl egyszerű lenne az Egyház vezetésének lassúságát, késlekedését azzal magyarázni, hogy a püspökök jó részét az állambiztonsági szervek beszervezték, ők is a rendszer ügynökei voltak,²²⁷ és emiatt a változásokhoz ellenségesen viszonyultak. Mint arra korábban utaltam, a '80-as évekre kialakult egy olyan játéktér az Egyház számára, mely ugyan nem volt túl nagy, de mégis egyfajta biztonságot nyújtott a korábbi időszakhoz képest. Ezt a szűk játékteret az Egyház vezetése nem óhajtotta kockára tenni egy teljesen képlékeny helyzetben. Az Egyház vezetése továbbra is az államtól várta az új játékszabályok és mozgástér kialakítását, abba nem akart beleszólni, ezáltal az eseményeknek továbbra is passzív szemlélője és „elszenvedője” kívánt lenni. Hogy mennyire játszott ebben szerepet a beszervezettség ténye – mint arra Szabó Gyula katolikus plébános utalt egy konferencián²²⁸ –, vita tárgya. A Seregély István nyugalmazott egri érsekkel és Várszegi Asztrik pannonhalmi főapáttal készült interjúk is ezt erősítik, bár a püspököket a szoros állami megfigyelés és kontroll kijátszása

²²⁶Az Egyház Európában. II. János Pál apostoli buzdítása. (EiE 11) in: <https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=34#N2> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 12.)

²²⁷ Az ezzel kapcsolatosan lásd például: Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *A Katolikus Egyházi hierarchia megtörése a Kádár-rendszerben.* (in: *Elhallgatott múlt, a pártálm és a belügy, a politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* 1956-os Intézet, Corvina Kiadó) 285-312.

²²⁸*Kerekasztal beszélgetés Szabó Gyula plébánossal.* In.: <http://egyhaziforum.hu/index.php/folyoirat/korabbi-szamok/10-aktualis/185-katolikus-egyhazi-multfeldolgozas-kerekasztal-beszelgetes> (Letöltés időpontja:: 2015. 04 13.)

jobban jellemezte. Így az ÁEH-s vagy titkosszolgálati „elbeszélgetéseken” jellemzően semmitmondó információk kerültek átadásra, melyekről az állam részéről már úgy is tudtak.²²⁹

Érdeemes idézni a Magyar Püspöki Konferencia 2005. március 1-jén kelt nyilatkozatát is, mely világosan és egyértelműen fogalmazza meg az Egyház ezen időszakban megélt helyzetét: *„A szocializmus évtizedeiben a társadalom minden területén végeztek megfigyeléseket. Még a kisebb vezető beosztású embereknek is kötelességük volt hangulatjelentést készíteni 'a népköztársaság biztonságának megőrzése érdekében.' Ezt a megfigyelő rendszert hozta létre a kommunista párt a papok és szerzetesek körében is, mivel bennük a legnagyobb ideológiai ellenfelet látta. Ennek felállításához a lelki és a fizikai terror minden eszközt bevetették. Voltak sokan, akik rendkívül hősiiesen viselték a próbatételeket, néha életük feláldozása árán is ellenálltak. Köztük sokan voltak világi hívek, szerzetesek és papok egyaránt. Az Egyház nagy tisztelettel adózik nekik helytállásukért. Mások vagy elhagyták az országot, vagy vidéki plébánián meghúzódva végezték tovább lelkipásztori munkájukat. Ismét mások összeroppantak a zaklatások súlya alatt, vagy éppen valamilyen emberi gyengeségük folytán zsarolhatóvá váltak, ezért vállalkoztak az együttműködésre. Ők tehát mindenképpen áldozatai lettek egy olyan embertelen rendszernek, amelynek létrehozói és fenntartói lehet, hogy ma is politikai közhatalmat gyakorolnak. Ezeknek a politikusoknak nincs erkölcsi alapjuk arra, hogy a beszervezetteket elítéljék. A beszervezettek között bizonyára voltak olyan papok, szerzetesek és világiak, akik sajnós, ártó szándékkal, súlyosan vétettek embertársaik ellen. Tetteikért kérjük a sértettek és Isten bocsánatát. A volt ügynökök közül sokan már tevékenységük ideje alatt felfedték magukat paptársaik előtt, így is könnyítve lelkiismeretük terhén. Mások a politikai változások után kértek bocsánatot azoktól, akikről jelentettek. Jóllehet, vannak még ma is olyanok, akik adósak ezzel a bocsánatkéréssel, de a krisztusi szeretet szellemében mégsem vonhatjuk őket felelősségre. (...) Akadnak olyanok, akik ezen egyházi személyeket azokkal a politikusokkal állítják párhuzamba, akik nem akarják vállalni ügynökmúltjuk következményeit. Az így vélekedők talán elfelejtik, hogy az egyházi személyek beszerzésükkor éppen a politikusok áldozatai lettek, és mai is azzá válnának, ha nevük nyilvánosságra kerülne. Ugyanakkor ezek az egyházi személyek nem viselnek közjogi*

²²⁹ Várszegi Asztrikkal készített személyes interjú. (Az interjú 2014. 08. 08. Pannonhalmán készült); Seregély Istvánnal készített személyes interjú. (Az interjú 2015. 09. 01. Nyíregyházán készült)

tisztségeket, nem úgy mint a politikusok. Befejezésül megismételjük, a fent említett okok miatt az ügynökmúlt ma már nem ismerhető meg a maga teljes valóságában. A törvénytervezet körül keltett hangulat politikai indíttatású, nem szolgál másra, mint az Egyház elleni támadásra és az egyházi személyek lejáratására. A bizonytalan eredetű és hamis listák kampányszerű közlése is része az Egyház elleni támadásnak.”²³⁰

A helyzet bizonytalanságát erősíti Seregély István nyugalmazott egri érsek beszámolója mely szerint tudták, hogy a püspöki dolgozószoza és a tárgyalóhelyiségek be voltak „poloskázva.” Véleménye szerint az egyházi vezetők lehallgatása, megfigyelése még 1988-1989. között is tartott. A lehallgató eszközök leszerelése - emlékei szerint - csak az ÁEH megszűnésével együtt következett be. Ebben a helyzetben pedig a püspökök mozgásteret jóval szűkebb volt.²³¹

A kialakult helyzet 1989-ben valóban nem volt egyértelmű. Az Egyház vezetésének zavarodottsága is érthető, hiszen hirtelen megszűntek azok a korlátok, melyek addig béklyóba kötötték működésüket, viszont még nem látszott a hogyan tovább. A zavarodottságot jól jellemzi a Miklós Imre nyugdíjazását követő köszönő levelek sora. Nem csak a magyar egyházi vezetők méltatták, hanem több külföldi egyházi vezető is levélben köszönte meg Miklós munkáját. Hogy csak párat említsek: Gunnar Staalset (a Lutheránus Világszövetség főtitkára), Paul Poupard bíboros, Hans Kolvenbach (Jézus Társaság Generális Főnöke), Glen Garfield Williams (lelkész Genf).²³² Ezek a személyek nem udvariasságból írtak Miklósnak, hanem azért, mert az ÁEH élén az egyházaknak nyújtotta „védelmét” akarták ezzel elismerni. Ebből is látszik, hogy valóban milyen kétarcú volt a kádári egyházpolitika.

Mindenesetre tény, hogy az Egyház helyzetének nem tett jót ez a passzív, túlonúl óvatos, nem egyszer a rendszerhez lojális magatartás.²³³ Az Egyház vezetése azonban továbbra is igényt tartott a kontroll funkció gyakorlására, mely komoly feszültségeket

²³⁰ Magyar Püspöki Konferencia nyilatkozata az ügynöktörvény tervezett módosításáról. in.: <https://katolikus.hu/dokumentumtar/2639> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 28.)

²³¹ Seregély Istvánnal készített személyes interjú. (Az interjú 2015. 09. 01. Nyíregyházán készült)

²³² Fazekas Csaba: *Dokumentumok Miklós Imre lemondásának történetéhez (1989 – 1990)* in: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/miklosimre.htm> (Letöltés időpontja: 2015. 04 13.)

²³³ Meg kell jegyezni, hogy az egyház személyek állambiztonsági szervekkel való együttműködése – azaz az Egyház vezetőinek erkölcsi típusú kérdései – ekkor még nem voltak napirenden. Ezen erkölcsi típusú problémával csak a rendszerváltozást követően kellett foglalkozni. Az is tény, hogy ezzel a problémával az Egyház rosszul számolt el, ami szintén nem tett jót társadalmi megítélésének.

eredményezett a laikus mozgalmak és a vezetés között. Ugyanakkor megint csak azt láthatjuk, hogy a hívek vagy a papság által vezetett mozgalmak, az Egyház vezetésétől függetlenül próbáltak érvényesülni. Szinte egyik napról a másikra megjelentek a templomokhoz köthető kezdeményezések, melyek a helyi közösségek szervezését tekintették céljuknak.²³⁴ De erre is jó példa az 1990. évi IV. törvény vitája, ahol a már említett felszólalók közül Roszik Gábor utalt a hívek és szervezeteik szakértői csoportjaira, akik saját - az Egyház vezetőinek véleményével nem egyező - állásfoglalást alakítottak ki a törvénnyel kapcsolatosan.²³⁵

6.1.5. *Az Egyház és az állam közötti kapcsolatok változásának vizsgálata*

A kormány az ÁEH megszüntetésével és az új jogi keretrendszer kialakításával az egyházakat, felekezeteket mintegy „felszabadította”, és „nagykorúvá” tette. Az új helyzetben azonban az Egyház nem találta a helyét. A megszokott, bejáratott rendszerek, az állami „gyámkodás” megszűnt, melyhez az Egyház – túlzott óvatossága miatt – nem tudott megfelelően viszonyulni. Az ÁEH megszűnése után hiába jött létre konzultatív testületként az Országos Vallásügyi Tanács,²³⁶ melyben az Egyház képviselői is részt vettek, ott érdemben befolyásoló szerepet nem tudtak betölteni. (Jóllehet maga a Tanács konzultatív és nem döntéshozó testület volt, de mégis a legfontosabb kapocsként funkcionált az állam és az egyházak, felekezetek között.) Azaz, mint azt korábban jeleztem, elsősorban az állam akarata érvényesült.

Jellemző, hogy az új egyházi törvény megalkotását az Egyház vezetése leginkább azért támogatta, mert abban az Alkotmány által biztosított jogok mellett további garanciális elemeket remélt.²³⁷ A törvény végül paradox módon – elsősorban a nagy felekezeteknek, így az Egyháznak is – túl nagy szabadságot biztosított. Erre itt csak egy példát mondanék. Ahogyan arra korábban utaltam, a finanszírozás kérdésében az állam elengedte a vallási közösségek kezét, így az Egyházét is. Azonban, mint ahogy azt

²³⁴Ilyen volt például a Budai Görögkatolikus Egyházközségben két szülő által alapított 444. Vasvári Pál Cserkészcsapat is, melynek célja a helyi görögkatolikus városi fiatalok összefogása volt. Ennek a csapatnak magam is alapító tagja voltam.

²³⁵Lásd: Roszik Gábor felszólalása. in.: Országgyűlés Naplója. 6096. old.

²³⁶ Az Országos Vallásügyi Tanács munkájáról lásd: Fazekas Csaba: *Az Országos Vallásügyi Tanács 1989–1990*. METEM, Budapest 2011.

²³⁷ Erre utalt Pregun István a törvény vitájában. in.: Országgyűlés Naplója. 6106. old.

később látni fogjuk, az Egyház nem volt olyan helyzetben, hogy ezzel a finanszírozási szabadsággal élni tudjon. Ráadásul a jogszabály nem tett különbséget – megjegyzem nem is tehetett – az egyes vallási közösségek között, így mivel minden bejegyzett vallási közösség a törvény előtt egyenlő volt, az érdekérvényesítés lehetősége terén versenyhelyzet alakult ki. Nem volt elég csupán egy adott vallási közösség múltja, történelmi öröksége, hanem konkrét célokat és feladatokat kellett megjelölni a támogatások elnyeréséhez.

6.2. A szabad működéshez szükséges jogi háttér kialakítása

A rendszerváltozás előtti utolsó Országgyűlés (1985–1990.) - ahogyan arra már korábban utaltam - gyakorlatilag az új demokratikus jog- és intézményrendszert megalapozó parlamentnek is tekinthető. A jogszabályi változások bizonyos elemei – bár a jogalkotók ideiglenes jellegűnek tekintették – két évtizedig meghatározták az állam és a vallási közösségek kapcsolatának keretrendszerét.

Jelen esetben az áttekintést kronológiai sorrendben teszem meg, összefoglalva az adott jogszabály legfontosabb megállapításait.

6.2.1 Az ÁEH megszüntetése

Az Elnöki Tanács által kiadott 1989. évi 14. tvr. jogutód nélkül feloszlatta az Állami Egyházügyi Hivatalt (ÁEH).²³⁸ Ezzel lényegében megszűnt az a strukturális keret, mely közel negyven évig (1951–1989-ig) meghatározta a vallási közösségek mindennapjait, belső életét. Az Egyház és a többi vallási közösség, felekezet feletti közvetlen állami kontroll ezen gyakorlata így megszűnt. Ezzel együtt megszűnt – illetve korlátozódott – az a korábbi előírás is, mely szerint bizonyos egyházi hivatalok betöltéséhez állami hozzájárulásra volt szükség. A jogszabály ugyanakkor továbbra is az Elnöki Tanács hozzájárulásához kötötte az olyan egyházi állások betöltését, melyek pápai joghatóság alá estek. (Ilyenek például a püspöki, érseki kinevezések.²³⁹)

²³⁸Fazekas Csaba, *Dokumentumok Miklós Imre lemondásának történetéhez*, <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/miklosimre.htm> (Letöltés időpontja: 2015. 04. 20.)

²³⁹ *Az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról és az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetéséről szóló 1989. évi 14. törvényerejű rendelet*, Magyar Közlöny, 1989. 43. sz. MNL OL XIX-A-83-a-946

A kormány új érdekegyeztetési fórumot hozott létre Országos Vallásügyi Tanács néven.²⁴⁰ Ezen testület konzultatív testületként működött, és tagjai voltak az egyház képviselői is.

Fazekas Csaba szerint az ÁEH jogutód nélküli megszüntetése két szempontból is üzenet értéket hordozott: „*egyrészt kifejezésre juttatta, hogy az egyházakat ellenőrző, ügyeiket „intéző” állami szervre a demokratikus átmenet folyamatában nincs szükség, a vallási közösségek szabadsága megteremtésének ez volt talán legfontosabb intézményi aspektusa. Másrészt pedig az ÁEH szimbólummá is vált: a totális állami ellenőrzés es befolyásolás jelképe, melyet az sem tudott elhalványítani, hogy utolsó korszakában egyre inkább az egyházakkal folytatott párbeszéd, majd a vallásügyi törvény előkészítése került működése középpontjába.*”²⁴¹ Ezzel az állam megtette az első komoly lépést a szabad vallásgyakorlás biztosítása felé az Egyház és a többi vallási közösség számára.

6.2.2 A szerzetesrendek szabad működése

A következő jelentős lépés a szerzetesrendek szabad működésére vonatkozó törvényerejű rendelet megalkotása és kihirdetése volt, mely elsősorban a Katolikus Egyházat érintette. A rendelet megalkotását az indokolta, hogy még hatályban volt az a korábbi Elnöki Tanács által kiadott 1950. évi 34. tvr., mely rendelkezett a Magyarországon működő szerzetesrendek – négy kivétellel történő - felosztatásáról. Ezt a helyzetet orvosolta az 1989. évi 17. tvr.,²⁴² mely a szerzetesrendek újbóli szabad működéséről rendelkezett. Az új rendelet egyben engedélyezte és hivatalból nyilvántartásba vette a Magyar Bencés Kongregációt, a Kegyes Tanítórend Magyar Tartományát, a Szent Ferenc Rendjének Magyar Tartományát, a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővéreket és a Magyarok Nagyasszonya Társaságát. (Ez utóbbi női szerzetesrend működését – Lékai bíboros közbenjárására – az ÁEH 1986-ban engedélyezte.) A többi szerzetesrend részére pedig megnyitotta az utat az újjászervezés

²⁴⁰ A Minisztertanács 1092/1989. (VI. 30.) határozata az Országos Vallásügyi Tanács létrehozásáról, MNL OL XIX–A–83–a–946

²⁴¹ Fazekas Csaba: *A rendszerváltó állam egyházpolitikája Magyarországon.* In.: Vallástudományi Szemle, VI. évfolyam 4, 2010. 66. old.

²⁴² *A szerzetesrendek működéséről szóló 1989. évi 17. tvr.,* Balogh Margit, Gergely Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. kötet.* Budapest, 2005. 1227-1228.

megkezdéséhez. Ezzel párhuzamosan a szerzetesrendek „*visszanyerték jogi személyiségüket*”²⁴³ A jogi személyiség visszaszerzése fontos lépés volt, hiszen ezzel elismerést nyert az állam előtti jogi önállóságuk is. Ebben az esetben a jogi személyiségből adódó önállóság tisztán jogi fogalmat jelölt, mely az állammal szemben jelentett meghatározott jogokat és kötelezettségeket. A szerzetesrendek egyházjogi szabályozása az Egyház belső ügye volt, így az önálló jogi személyiség nem az Egyházon belüli önállóságra utal.

Ezt követően az eddig illegalitásban vagy emigrációban lévő és még élő szerzetesek fokozatosan visszatérhettek Magyarországra. Ezáltal majd negyven évvel a szerzetesrendek betiltása után, ismét megindulhatott a rendek hazai működése.

6.2.3. *Az Alkotmány módosítása*

Az 1949. évi XX. törvénnyel hatályba lépett Alkotmányt – a demokratikus átmenet békés biztosítása érdekében – az 1989. évi XXXI. törvény módosította. A módosítás érintette a vallási közösségeket is.

Az 1949. évi Alkotmány 54. §-ának (1) és (2) pontja kimondta, hogy „*A Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát,*”²⁴⁴ valamint azt, hogy a lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében „*a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól.*”²⁴⁵ Ezt az Alkotmányban – mint a legmagasabb szintű jogszabályban – garantált jogot, mely elméletben megfelelő biztosítékot kellett volna jelentsen az egyházak, vallási közösségek számára a szabad működéshez és a szabad vallásgyakorláshoz, az állam a történelmi tapasztalat alapján nem tartotta be. Azaz a jogi garanciák a gyakorlatban nem működtek. Ezért azt is mondhatjuk, hogy az állam 1949. és 1989. között alkotmányos mulasztást követett el, hiszen a saját maga által megfogalmazott normákat nem tartotta be. Ráadásul alacsonyabb szintű jogszabályokban került sor az egyházak, felekezetek

²⁴³ Csiziné dr. Schlosser Annamária, *Az egyházak jogalanyisága.* (Doktori értekezés) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog-és Államtudományi Kar. Budapest, 2011. 51. old.

²⁴⁴ 1949. XX. törvény. 1000. év törvényei. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8365> (Letöltés időpontja: 2015. 05. 07.)

²⁴⁵ 1949. XX. törvény. 1000. év törvényei. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8365> (Letöltés időpontja: 2015. 05. 07.)

korlátozására, így ezeket a jogszabályokat alkotmányellenesnek tekinthetjük. Erre utalt Kulcsár Kálmán 1989. február 8-án Londonban egy konferencián, amikor „előadásában síkra szállt az állam és az egyházak viszonyában az alkotmány és az összes törvény előírásainak szigorú betartásáért. Elmondta, hogy az ezektől eltérő eddigi gyakorlatot a budapesti kormány meg akarja szüntetni.”²⁴⁶

Ezen előzmények figyelembevételével az 1989-ben módosított Alkotmány a 60. §-ában a lelkiismereti és vallásszabadság kérdésében az alábbiak szerint rendelkezett:

(1) *A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára.*

(2) *Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa.*

(3) *A Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik.*²⁴⁷

A módosított Alkotmány az (1) pontban meghatározott szabad vallásgyakorlat jogát újra definiálta, és a (2) pontban olyan egzakt jogi definícióval egészítette ki, mely tételesen meghatározta, mit ért a jogalkotó a szabad vallás és lelkiismereti szabadság alatt, a (3) pontban pedig továbbra is az állam és a vallások különválasztásának alapelvét erősítette meg. Az elválasztást az állam részéről – ahogyan erre korábban már utaltam – a továbbiakban nem ellenséges magatartásként kell értelmezni, hanem az a vallási közösségektől való egyenlő távolságtartást jelenti.

²⁴⁶ Soós Viktor Attila, *Hivatalból Titkárság. Az egyházak feletti állami ellenőrzés átalakítása 1989–1990 között*. Levéltári Közlemények. (Főszerkesztő: Reisz T. Csaba) Magyar Országos Levéltár. 2011. 103. old.

²⁴⁷ *Az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI törvény* 60§. Alkotmánytan I. (Szerk.: Dezső Márta, Fűrész Klára, Kukorelli István, Papp Imre, Sári János, Somody Bernadette, Szegvári Péter, Takács Imre) Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 462. old.

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990.

6.2.4 évi IV. törvény (Lvt)

A módosított Alkotmány alapján fogadta el a Magyar Országgyűlés 1990. január 24-én a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényt (Lvt).

Az első tervezeteket még az ÁEH készítette, és az új elvárások szerint próbálta koordinálni egészen 1989. június 30-i megszűnéséig. Ezt követően a folyamat a Művelődési és Közoktatási Minisztériumon belül felállított Egyházi Kapcsolatok Főosztályán folytatódott.

A Minisztertanács közvetlenül az ÁEH megszűnése előtt 1989. június 5-i ülésén foglalkozott az új egyházpolitikai szervezet kialakításának kérdésével, illetve a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elveivel. Ezen az ülésen *„Elfogadták a 'lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elveiről' szóló 1072/1989 (VI. 15.) MT. sz. határozatot, és döntöttek arról, hogy az ÁEH után megmaradó közigazgatási eljárásokat a Művelődési Minisztérium végzi el.”*²⁴⁸

A többször módosított tervezetet – melyet véleményezésre megküldtek a különböző egyházak, felekezetek, illetve az Országos Vallásügyi Tanács részére is – Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter terjesztette elő. A vita az Országgyűlés 1990. január 23-24-i ülésein zajlott le. A kormány részéről a törvény benyújtását azzal indokolták, hogy e nélkül *„nincs lehetőség az alapjogok megfelelő gyakorlására.”*²⁴⁹ Ezért e jogszabály volt hivatott átfogóan szabályozni *„a lelkiismereti és vallásszabadsággal kapcsolatos kérdéseket, így meghatározza a jog tartalmát és jogi szabályozással biztosítja a szabadságjog érvényesülését; rendelkezik az egyházi gazdálkodás legfontosabb témáiról; valamint az egyház esetleges megszűnésével összefüggő kérdésekről.”*²⁵⁰

Mivel azonban a törvénytervezet vitájára (illetve elfogadására) még nem a szabadon választott Országgyűlés keretei között került sor, a jogszabálytervezettel, illetve annak

²⁴⁸ Soós Viktor Attila, *Hivatalból Titkárság. Az egyházak feletti állami ellenőrzés átalakítása 1989–1990 között*. Levéltári Közlemények. (Főszerkesztő: Reisz T. Csaba) Magyar Országos Levéltár. 2011. 110. old.

²⁴⁹ Kulcsár Kálmán: *A lelkiismereti és vallásszabadságról valamint az egyházakról szóló törvényjavaslat előterjesztésével kapcsolatos felszólalása*, Országgyűlési Napló V. kötet, 65-82. ülés (1989. XI. 21 – 1990. III. 14), Budapest, 1998. 6078.

²⁵⁰ U.o. 6078.

elfogadásával nem mindenki értett egyet. Roszik Gábor az MDF képviselőcsoportjának nevében például az alábbiakban adott hangot kételyeinek: „*A Magyar Demokrata Fórum nincs meggyőződve a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény feltétlen szükségességéről, legfőképpen annak ily gyors és hirtelen meghozataláról. A Kormány erre való magyarázatát ezért fenntartásokkal fogadja. Ugyanis ennek a törvénynek példát kellett volna mutatnia abban, hogy végre ráhagyatkozunk az Alkotmányban biztosított szabadságokra, azaz maga az Alkotmány a jogok legfőbb biztosítója, és nem az egyre alacsonyabb konkrét jogszabályok adagolják egyre kisebb porciókban konkrét témákban a szabadságot.*”²⁵¹

Hasonlóan vélekedett Szentágothai János is, aki a Hazafias Népfront képviselőjeként így nyilatkozott: „*nem kedvelem ezt a törvényjavaslatot. Elismerem a Kormány jó szándékát (...) Roszik Gábor képviselőtársam által elmondottakon túl a javaslat túlszabályozott – kevesebb több lenne – az Alkotmánynak kell mindezeket garantálni. (...) némi morgással és több fenntartással az előttünk lévő javaslatot átmeneti törvényként el tudnám fogadni*”²⁵²

Az Lvt. elfogadásához – mint arra korábban utaltam – kétharmados többségre volt szükség, ezért átdolgozására, illetve az új jogszabály elfogadására több mint húsz évvel később kerülhetett csak sor. Ez a lelkiismereti és vallásszabadság kérdését, valamint az egyházak működését befolyásoló alapvető törvény 1990. és 2011. között relevánsan meghatározta az állam és az egyházak, felekezetek közötti kapcsolatok alakulását.

Az Lvt. egyben hatályon kívül helyezte az egyházakkal, felekezetekkel kapcsolatos korábbi jogszabályok közül az alábbiakat:²⁵³

- a) a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvényt;
- b) a bevett és az elismert vallásfelekezetek közötti, az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről szóló 1947. évi XXXIII. törvényt;

²⁵¹ Roszik Gábor, *A lelkiismereti és vallásszabadságról valamint az egyházakról szóló törvényjavaslattal kapcsolatos felszólalása*, Országgyűlési Napló V. kötet, 65-82 ülés (1989. XI. 21 – 1990. III. 14), Budapest. 6096. old.

²⁵² Szentágothai János: *A lelkiismereti és vallásszabadságról valamint az egyházakról szóló törvényjavaslattal kapcsolatos felszólalása* Országgyűlési Napló V. kötet, 65-82 ülés (1989. XI. 21 – 1990. III. 14), Budapest. 6098–6099.

²⁵³ *A lelkiismereti és vallásszabadságról valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV törvény, 24. § (4), 1000. év törvényei.* COMPLEX Kiadó. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8660>. (Letöltés időpontja: 2016. 08. 30.)

- c) a vallásoktatásról szóló 1949. évi 5. törvényerejű rendeletet; az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról szóló 1957. évi 22. törvényerejű rendelet még hatályban lévő rendelkezéseit;
- d) az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról és az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetéséről szóló 1989. évi 14. törvényerejű rendeletet;
- e) a szerzetesrendek működéséről szóló 1989. évi 17. törvényerejű rendeletet;
- f) a vallásoktatásról szóló 21/1957. (III. 24.) Korm. rendelet és a végrehajtására kiadott 39/1957. (M.K. 5.) MM utasítást.

Ezzel törvényi szinten végleg felszámolásra kerültek a korábbi diszkriminatív jogi szabályozások.

6.2.5.. *Az állam és az egyházak közötti megállapodások felülvizsgálatáról szóló Országgyűlési határozat*

Még egy fontos aktusról kell szólnunk. Ez pedig a 2/1990. (II. 14.) Országgyűlési határozat, mely az állam és az egyházak közötti megállapodások felülvizsgálatáról szól. Ezt a döntést az 1990. évi IV. törvényt követő szavazás után hozta meg a parlament. Ez alapján:

„(1.) Az Országgyűlés megbízza a Minisztertanácsot, hogy mindazokat a megállapodásokat, amelyeket az állam a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény hatálybalépése előtt kötött az egyházakkal, velük együttműködve 1990. december 31-ig vizsgálja felül.

(2.) Ha a törvényi szabályozás a megállapodásokat feleslegessé teszi, a Minisztertanács bontsa fel azokat.”²⁵⁴

Az egyházakkal, felekezetekkel kötött kényszer megállapodások felülvizsgálata és azok megszüntetése nem csak elvi kérdés volt, hanem gyakorlati jelentőséggel is bírt. Hiszen, bár nem jogszabályi rendelkezésről volt szó, de mégis olyan jogi aktusról, mely az egyházak és az állam közötti kapcsolatokat szabályozta. Az előbb felvázolt jogszabályi változásokat követően azonban ezen szerződések okafogyottá váltak.

²⁵⁴ 2/1990. (II. 14.) Ogy határozat. In.: <http://www.complex.hu/kzldat/o90h0002.htm/o90h0002.htm>
(Letöltés időpontja: 2016. 09. 01)

6.3. *A diplomáciai kapcsolatok helyreállítása és II. János Pál pápa meghívása*

A korszak két fontos eseményére szükséges még röviden utalnom.

Egyrészt a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására, másrészt II. János Pál pápa apostoli látogatásra való meghívására. Mindkét esemény diplomáciai és politikai jelentőségű volt.

A diplomáciai kapcsolatok helyreállításával kapcsolatosan röviden érdemes szólni a Szentszék diplomáciai szolgálatáról, melyet az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma a következőképpen határoz meg:

*„Eszköz, amely nem csupán a 'libertas ecclesiae' (az egyház szabadsága) érdekében munkálkodik, hanem az emberi méltóság védelmezéséért és követeléséért, s olyan társadalmi rendért, amelynek alapértéke az igazságosság, az igazság, a szabadság és a szeretet.”*²⁵⁵ Így e sajátos diplomáciai testület feladata nem csak az adott állammal való kapcsolat, hanem a helyi katolikus hívek érdekeinek védelme is. A nunciatúra (Szentségi követség) ezen kívül a helyi püspököket és más egyházi szervezetet mintegy közvetlenül a pápához köti. Ezért ezen testületeknek három feladatuk van. Egyrészt az adott ország diplomáciai feladatait látják el, másrészt a helyi Katolikus Egyház híveinek érdekeit és a helyi egyházi intézmények felett kvázi „felügyeletet” végeznek a pápa megbízásából.

Az előbb említett hármas feladat miatt a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok létesítése nem szimplán diplomáciai kapcsolatot jelent, hanem annak elismerését is, hogy az adott államban élő katolikus közösségek életére közvetlen befolyást gyakoroló szervként is tevékenykedhet.

Magyarországon a kommunizmus időszakában nem volt nunciatúra. *„1945. április 6-án (...) megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok hazánk és Szentszék között.”*²⁵⁶ A rendszerváltozást megelőzően tehát az akkori állami gondolkodásnak megfelelően elutasításra került e kettős feladatokat ellátó diplomáciai testület hazai működtetése. Magyarország – ahogyan arról korábban már szó volt – a '60-as évek közepétől rendszeres kapcsolatot tartott fenn a Vatikánnal, mely azonban nem jelentette azt, hogy a két ország között diplomáciai kapcsolat létesült volna.

²⁵⁵ *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* Szent István Társulat, Budapest. 2007. 225. old.

²⁵⁶ Mikola István: *Magyarország keresztény alapjainak helyreállítása* (in.: Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatai 1925–2015. (szerk.: Fejérdy András.) Budapest–Róma 2015. 11. old.

„Magyarország 1990. február 9-én írta alá a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló dokumentumot, másodikként térségünk országai közül – egyedül a lengyel pápa hazája „előzött meg” bennünket, érthető módon, 1989. július 17-én – s ezzel az alapok helyreállítása megkezdődött.”²⁵⁷

Maga a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása fontos lépés volt, ugyanakkor ez elsősorban politikai aktusként fogható fel.

A másik lényeges esemény II. János Pál magyarországi meghívása volt. Ezt Paskai László kezdeményezte, majd miután ehhez megnyerte az állami vezetők hozzájárulását, és a pápa a meghívást elfogadta, a pápalátogatást személyesen jelentette be 1988. augusztus 20-án a Szent István bazilika előtti téren. Magának a bejelentésnek a helyszíne is politikai gesztusként értelmezhető, mert hosszú évtizedek után először kerülhetett sor szabadtéri ünnepi szentmisére. (Ekkor még Szent Jobb körmenet nem volt.)

6.4. „Spontán” intézményátadások

A rendszerváltozást megelőzően még egy jelentős folyamat beindulásáról szükséges szólni. Ez pedig a vallási közösségek részéről az oktatási intézmények visszakérésének kérdése. A Németh Miklós vezette kormányzat a vallási oktatás szélesítésének társadalmi törekvéseihez pozitívan állt hozzá. Ennek nyomán engedélyezte egyházi, felekezeti oktatási intézmények újraindítását, melyhez a kormány a volt egyházi, felekezeti ingatlanokat is visszaszolgáltatta a vallási közösségek részére. Ennek ellenére mégsem lehet azt mondani, hogy ez koncepcionális módon valósult meg. Kis túlzással úgy is fogalmazhatnánk, „aki mer, az nyer” alapon lehetett újraindítani egyházi, felekezeti intézményeket. Tipikus példa erre a Fasori Evangélikus Gimnázium újraindulásának története. Értelmiségi csoport lobby tevékenysége nyomán a kormányzat visszaadta az egykor elkobzott épületet, és 1989-ben engedélyezte az evangélikus felekezet számára az oktatás újakezdését.²⁵⁸ Meglepő módon Glatz Ferenc akkori művelődési miniszter az országos tanévnyitó ünnepséget 1989. szeptember 2-án

²⁵⁷ Mikola István: Magyarország keresztény alapjainak helyreállítása. *Magyarország keresztény alapjainak helyreállítása* (in.: Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatai 1925–2015. (szerk.: Fejérdy András.) Budapest–Róma 2015. 11. old.

²⁵⁸ A Fasori Evangélikus Gimnázium újraindításával kapcsolatosan lásd: Frenkl Róbert: *A Fasor újraindítása*. in: Credo. Evangélikus Műhely. 2000. 3-4. szám. 44-59. old.

ebben az intézményben tartotta meg. Beszédében döntését így indokolta: „*nem titkolom: nem véletlen, hogy e köszöntő szavakat az újranyiló evangélikus gimnáziumból, az 1952. évi megszűnése előtt oly patinás Fasori Gimnáziumból mondom. Amikor a kormányelnök melegen egyetértett javaslatommal kormányra kerülésem első napjaiban, benne volt e szándékban a politikai szándék: mi az 1990-es évek Magyarországon egy sokszínű, egyének, csoportok gazdasági és szellemi törekvéseinek szabad teret biztosító társadalmat képzelünk el. Amelyik tisztában van azzal: egyéni szabadságának feltétele a másik véleményének szabadsága, és mindegyikünk szabadságának alapja az intézményesített türelem. A tolerancia. És ebben a társadalmi képben az egyházak igen erős színekkel lehetnek jelen.*”²⁵⁹

A „spontán” meginduló visszaigénylések azonban már ebben az időszakban is feszültségeket generáltak, hiszen ezekben az ingatlanokban ekkor már évtizedek óta más, többnyire oktatási, szociális intézmények működtek. Így a volt és a jelen között kellett igazságot tenni úgy, hogy ennek jogi alapjai nem voltak tisztázottak. Emellett már ekkor megjelentek a finanszírozással kapcsolatos aggodalmak, kérdések. Itt utalhatunk a Fasori Evangélikus Gimnázium újraindításával kapcsolatos egyházon belüli vitára, mellyel kapcsolatban Frenkl Róbert az alábbiakat állapította meg: „*A lelkeszi kar többsége, ha nem is volt a Fasor újraindítása ellen, de nem is támogatta azt. Aggályai elsősorban anyagi természetűek voltak. (Utólag tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy a fenntartások nem voltak alaptalanok. Egy iskola költségvetése meghaladhatta volna az egyház akkori egész költségvetését.) Nemcsak a helyreállítás, az újraindítás fedezetét nem látták, a működési, fenntartási költségek forrását is megkérdőjelezték.*”²⁶⁰

Az itt megfogalmazott finanszírozási probléma gyakorlatilag az összes egyház, felekezet esetében a rendszerváltozást követő intézményhálózati bővülésnél nyomon követhető, hiszen valóban – mint kiderült – nem voltak meg a megfelelő gazdasági és pénzügyi alapok a vallási közösségek oktatási, szociális és egészségügyi rendszerének gyors és drasztikus bővüléséhez. Az egyházak, felekezetek ismételt megjelenése ezen szektorokban egyre inkább felvetette az állam és a vallási közösségek közötti kooperációs keretek rendezésének kérdését.

²⁵⁹ Glatz Ferenc: *Kultúrpolitika, oktatási rendszer*. 1989. szeptember 2-án elhangzott beszéde az országos tanévnyitó ünnepségen. in: http://www.glatzferenc.hu/upload/file/Hirek/1989-09-02_Glatz_Fasori%20tanevnyito.pdf (Letöltés időpontja: 2016. 09. 20.)

²⁶⁰ Frenkl Róbert: *A Fasori Gimnázium újraindítása*. in: *Historia*. 2002. 1. szám. 20. old.

„...az államnak minden ember jogát,
legyen az bárki,
szentül meg kell védenie...”

(XIII. Leó pápa Rerum Novarum
kezdetű enciklikájából)

Az útkeresés időszaka

7.1. A rendszerváltozás utáni kormányok és az Egyház kapcsolatáról általában

Az előző részekben részletesebben foglalkoztam az állam és a vallási közösségek kapcsolatával a rendszerváltozás előtti és az átmeneti időszakban. Ebben a fejezetben az állam és az Egyház, illetve a vallási közösségek rendszerváltozást követő húsz évét tekintem át. Ez az intervallum meglehetősen hosszú ahhoz, hogy részleteiben tárgyaljam az állam és az Egyház kapcsolatát. Itt és most ezért leginkább az egyes kormányok Egyházhoz való viszonyulását vizsgálom. Lényeges megemlíteni, hogy ezen korszakban a jogi keretrendszer lényegében nem változott, viszont a finanszírozási keretrendszer kialakítása és az ebből adódó problémák ekkor keletkeztek és konzerválódtak.

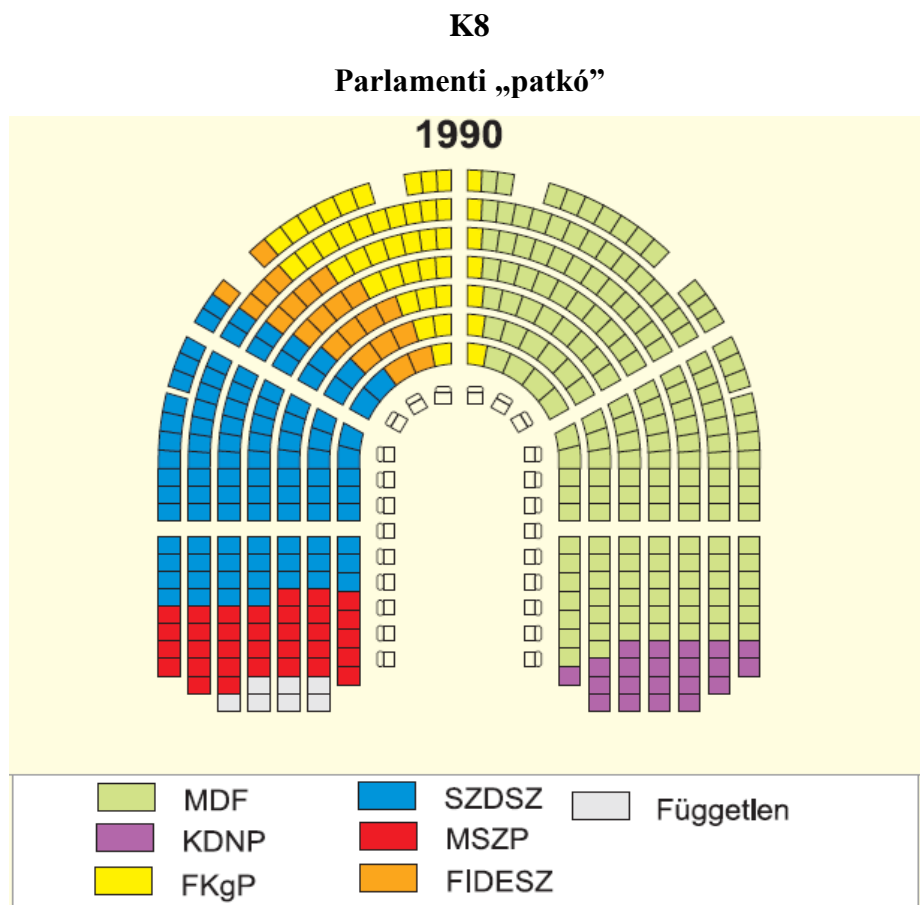
Ezért önmagában ez az időszak egyfajta útkeresésként is felfogható, melyet két részre oszthatunk. A korszak első részében, 1990. és 1998. között a jobbközép-konzervatív, majd a baloldali-liberális kormányok kialakították a vallási közösségek finanszírozási rendszerének keretrendszerét. Ezt követően 1998. és 2010. között ennek a keretrendszernek a finomítása, illetve módosítása folyamatos vitákat indukált. Ez a már-már polémiába hajló vita az állam és az Egyház kapcsolatára is hatással volt. A finanszírozás megoldatlansága és a vallási közösségek, köztük az Egyház folyamatos intézménybővülése közötti feszültség megmaradt. Azaz a társadalmi feladatok területén az Egyház szerepe nőtt, de ezzel párhuzamosan a finanszírozási függőség egyre nagyobbá vált. Ennek okairól és magáról a folyamat áttekintéséről ebben a fejezetben tárgyalok.

7.2. A rendszerváltozást követő első kormány egyházpolitikai tevékenységének áttekintése

A rendszerváltozást követően az első szabadon választott Országgyűlésben az MDF-KDNP-FKGP koalíció kapott kormányalakítási lehetőséget. Ennek megfelelően a legtöbb szavazatot kapott párt vezetőjét kérték fel a miniszterelnöki feladatok elvégzésére. Így e posztra dr. Antall Józsefet jelölték. (Antall 1993. december 12-i halálát követően a miniszterelnöki teendőket Boross Péter vette át. Ez azonban a kormány Egyházpolitikájában nem hozott változást.)

Mielőtt konkrétan a kormány tevékenységéről beszélnénk, érdemes a Parlamentbe jutott pártokat ideológiai háttérük alapján megvizsgálni.

Az 1990. áprilisi választások nyomán kialakult „parlamentari patkó” a következő képet mutatta:²⁶¹

²⁶¹ Kovács Zoltán: *Parlamentari választások*. in.: Magyarország térképekben (szerk.:Kocsis Károly – Schweitzer Ferenc.) MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest, 2011. 114. old.

Az Országgyűlésbe hat párt jutott be, melyből a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és a Fial Demokraták Szövetsége (FIDESZ) ellenzéki párttá vált. Az SZDSZ (94 képviselői hely), és a FIDESZ (21 képviselői hely) rendszerváltó pártként jelent meg és önmagukat liberális pártként definiálták. Az MSZP-t (33 képviselői hely) – bár magát igyekezett szociáldemokrata pártként értelmezni – az MSZMP utódpartjának tekintették.

A parlamenti többséget három párt koalíciója adta, melynek ideológiai háttere a következő volt.

A koalíción belül a legnagyobb frakcióval a Magyar Demokrata Fórum (MDF) rendelkezett (képviselőinek száma: 165 fő). Az MDF alapvetően gyűjtőpárt volt, melyen belül a népnemzeti-konzervatív elemek domináltak. A koalíciós partnerek közül a Keresztény Demokrata Néppárt (KDNP) önmagát a keresztény-keresztyén identitást vállaló pártként definiálta (képviselőinek száma: 21 fő), míg az FKGP (Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt) az 1945-ben választást nyerő Kisgazda párt jogutódjának tartotta magát (képviselőinek száma: 44 fő). Ebből következően az új kormányzat összetétele alapján hagyományos konzervatív-jobboldali kormányzatnak tekinthető. (Az 1990-es évek elején a bal-jobb skála helyett a legtöbb párt a centrum meghatározást használta, így ezek a pártok is ebben az irányban pozícionálták magukat.)

Ennek megfelelően már a beterjesztett kormányprogramban is világossá vált, hogy a leendő új kormányzat a vallási közösségekkel való kapcsolatát hogyan kívánja alakítani. A miniszterelnök-jelölt szavai szerint: „(...) *A kormány az állam és az egyház teljes és valóságos szétválasztásának elve alapján áll. Ehhez szükségesnek tartja az egyházak működőképessége feltételeinek teljes körű helyreállítását, gazdasági autonómiájuk biztosítását, és a magyar egyházaknak vissza kívánja adni azt a történelmi szerepet, amit az elmúlt magyar évezred során játszottak megalakulásuktól kezdve egyházaink.*”²⁶²

Ebből négy fontos alapelv következik.

1. az állam semleges,
2. szükséges a vallási közösségek, így az Egyház részére a működési feltételek helyreállítása,

²⁶²Antall József felszólalása. 1990. 05. 22. In.: Országgyűlési Napló. <http://www.parlament.hu/naplo34/005/0050004.html> (Letöltés időpontja: 2018. 02.10.)

3. az államtól való anyagi függés felszámolása, azaz gazdasági autonómia a vallási közösségeknek,

4. társadalmi szerepük visszaállítása.

Ennek következtében két – bizonyos fokig ellentmondásos – törekvés látható. Egyrészt az állam vissza kívánja adni az Egyház és a hazánkban nagy múltra visszatekintő felekezetek gazdasági autonómiáját és korábban betöltött társadalmi pozícióját, másrészt azonban semleges politikát kíván folytatni velük szemben. A két törekvés látszólagos ellentmondása feloldható. Míg az első esetben a korábban jogtalanul elvett vagyon visszaadásával az Egyház, illetve a vallási közösségek szabad működéséhez szükséges anyagi források biztosítása volt a cél, melynek nyomán a korábbi társadalmi funkciók újraindítása is megkezdődhetett, addig a második esetben egymás autonómiájának tiszteletben tartásával a partnerség alapján nyugvó kapcsolatok kiépítésének lehetősége került meghatározásra.

Azonban – és ez lényegében az állam és az Egyház közötti partnerség problémájának gyökere is – a korábbi társadalmi pozíciót és a gazdasági autonómiát az Egyház és a hazánkban nagy múltra visszatekintő vallási közösségek egyáltalán nem vagy csak korlátozott módon tudták megszerezni. A gazdasági autonómia megteremtésének hiánya és az állam által túlzottan erőltetett intézményátadási, működtetési elvárás az Egyházat kényszerhelyzetbe hozta. (Erről a későbbiekben részletesen is szólni fogok.)

A kormány lényegében már 1992-ben belátta, hogy nem tudja biztosítani az Egyház és a vallási közösségek számára a gazdasági autonómiájuk visszaszerzéséhez szükséges eszközöket, erről azonban nem mondott le, és „*távolabbi célként jelölte meg az egyházak gazdasági autonómiájának megvalósulását.*”²⁶³

A partnerség gondolatának jegyében az állam az Egyháztól az oktatási és szociális téren történő együttműködést várta, melyet az alábbiak szerint fogalmaztak meg: „*A kormány emellett támogatja az egyházak és önszerveződő csoportok karitatív tevékenységét is.*”²⁶⁴

Emellett fontos pontja volt a beterjesztett kormányprogramnak a család, a gyermek és a magzat védelme, mely szintén a hagyományos keresztény-konzervatív felfogáson alapszik. „*A kormány tudatában van annak, hogy az egészséges társadalom alapja az*

²⁶³ *Félúton.* (Szerk.: Marinovich Endre.) Miniszterelnöki Sajtó Iroda, Budapest 1992. 41. old.

²⁶⁴ Antall József felszólalása. 1990. 05. 22. In.: Országgyűlési Napló. <http://www.parlament.hu/naplo34/005/0050004.html> (Letöltés időpontja: 2018. 02.10.)

egészséges család. A gyermek a család természetes kiteljesedése, ezért elsődleges fontosságú a hatékony magzat- és gyermekvédelem. Ezért a kormány intézkedéseket hoz valamennyi gyermek testi, szellemi és lelki fejlődésének elősegítésére.”²⁶⁵(Ez ezzel kapcsolatos vitákról a későbbiekben még szó lesz.)

A kormányprogram alapján arra lehetett számítani, hogy elsősorban a hazánkban nagy múltra visszatekintő egyházak támogatása és újbóli pozicionálása fog megvalósulni. Ez részben be is következett, melyet két törvényen és azok vitáján keresztül mutatok be.

7.2.1. A volt egyházi ingatlanok rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény

„Az első többpárti parlamenti választásokat követő parlamenti ciklus egyik legfontosabb oktatás- és társadalompolitikai kérdése volt az egyházi iskolaindítás kérdése.”²⁶⁶

Ahogy erről korábban szó volt, ez az új keresztény-konzervatív kormányzat egyik prioritásként kezelt kérdése volt. Ehhez viszont szükségessé vált a tárgyi és pénzügyi feltételek biztosítása az egyházak számára.

A szabad választások előtti Parlament lényegében biztosította az egyházak részére a működéshez szükséges keretrendszert. A tárgyi feltételek rendelkezésre bocsátása azonban már az új szabadon választott Országgyűlésre maradt. Erre történik utalás a törvény bevezetőjében: „Az akkori körülmények között azonban még nem kerülhetett sor e szerep betöltéséhez szükséges tárgyi, anyagi feltételek biztosítására.”²⁶⁷

A tárgyi és pénzügyi feltételekről való gondoskodás azért is lényeges kérdéssé vált, mert a kormányzat célként fogalmazta meg, hogy „növekedjen a történelmi egyházak által fenntartott intézmények aránya.”²⁶⁸Ez azt is jelentette, hogy nem egyszerűen az egyházakra bízta oktatási és szociális intézményrendszerük újjászervezését, hanem ahhoz hathatós hozzájárulást is kívánt nyújtani.

²⁶⁵ Antall József felszólalása. 1990. 05. 22. In.: Országgyűlési Napló. <http://www.parlament.hu/naplo34/005/0050004.html> (Letöltés időpontja: 2018. 02.10.)

²⁶⁶ Nagy Péter Tibor: Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején. In: Magyar Pedagógia 1995/3–4. 293. old.

²⁶⁷ A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény. In: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8792> (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

²⁶⁸ Nagy Péter Tibor: Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején. In: Magyar Pedagógia 1995/3–4. 297. old.

Már magáról a törvényjavaslatról is jelentős vita zajlott, és nem csak a kormánypártok és az ellenzék, hanem a kormány tagjai között is.

A vita a kormánypártok részéről a reprivatizáció vagy a részleges privatizáció, illetve a teljes vagy részleges kárpótlás terén alakult ki. A teljes reprivatizáció lehetőségéről, *„azonban elég hamar kiderült, hogy (...) sem a gazdasági, sem a jogi feltételei nem adóttak. Magyarország sajátságos történelmi helyzete következtében ugyanis a vagyontárgyak 1939 és 1989 között többször is gazdát cserélhettek (zsidótörvények, német megszállás, szovjet megszállás, németek kitelepítése, államosítások, az állami vagyon 1980-as évektől - a szocialista társadalmi rendszer utolsó évtizedében - beinduló értékesítése magánszemélyek részére - bérlakások, kisebb szolgáltatóegységek), másrészt az ingatlanok jellege is jelentősen változhatott (pl. korábbi szántóföldek helyére épített lakótelepek, stb.)”*²⁶⁹

Ezzel a kérdéssel összefüggésben vetődött fel, hogy a kárpótlás megvalósításában a funkcionalitás elve érvényesüljön vagy sem. Ez annyiban volt lényeges, hogy *„két ellentmondó igényt, helyzetet kell törvényi szinten összeegyeztetni: egyrészt az egyházak igazságkeresését (ami a jogszerű állapot azonnali visszaállítását, a tulajdonukban volt, kártalanítás nélkül állami tulajdonba került, "elkobzott" ingatlanok visszaadását indokolná), másrészt a jelenlegi lehetőségeket (ideértve a megváltozott társadalmi körülményeket, a pénzügyi, az egyházi lehetőségeket egyaránt).”*²⁷⁰

Az ellenzék oldaláról elsősorban azt kifogásolták a törvénnyel kapcsolatosan, hogy a kormányzat azzal a *„politikai befolyásolás eszközét”*²⁷¹ kívánta megteremteni.

Itt érdemes Tamás Gáspár Miklós egykori Szabad Demokrata országgyűlési képviselő szavait idézni: *„van egy bizonyos átka az állami beavatkozásnak e tekintetben: valamennyien vagyunk annyira rebellisek és kuruc szelleműek, tisztelt Országgyűlés, hogy az államilag szponzorált és ránk kényszerített ideológiákat már csak önérzetből sem kedveljük. Éppen ezért felkérném a kormányzatot, hogy a keresztény világnézet*

²⁶⁹ *Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve.* (Szerk.: Fedor Tibor) Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság, Budapest. 2012. 14. old.

²⁷⁰ 1991. évi XXXII. törvény indoklása. In: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-indoklasi-j228865.html> (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

²⁷¹ Nagy Péter Tibor: Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején. In: Magyar Pedagógia 1995/3–4. 297.

terjedésének érdekében is, az erőltető, erőszakos politizálásról szíveskedjék lemondani.”²⁷²

Hajdú Zoltán szintén egykori Szabad Demokrata országgyűlési képviselő a következő álláspontot képviselte: „Az úgynevezett hitéleti tevékenység területén azonban (...) nagy körültekintéssel, bölcs megfontolással és belátható időn belül az egyházakat az önálló működés helyzetébe kell hozni, hogy mindenkor függetlenek lehessenek a mindenkori állami költségvetéstől. Jó lenne végre végleg túllépni azon az időn, amikor a szolgáló egyházat kiszolgáltatott helyzetbe szorították, s rövid úton kiszolgáló egyházzá nyomorították. Alapvető hiányossága a kezünkben lévő törvénytervezetnek, hogy nem mutat irányt, és nem ad garanciát arra, hogy az állam és az egyház összefonódásának megszüntetése korrekt módon megtörténjék.”²⁷³

Orbán Viktor ezzel kapcsolatosan a következő véleményt fogalmazta meg: „Úgy ítélem meg, (...) az állam, egyház szétválasztásának a problémáját, (...), hogy Magyarországon ma bizony hiányosságok vannak ebben a tekintetben, és ezeket a hiányosságokat kellene orvosolni ezzel a törvénnyel. Én úgy gondolom, hogy a mai magyar politikai helyzetben az, hogy az állam költségvetési támogatásban fogja részesíteni évente az egyházakat, az kifejezetten függőségi viszonyt teremt az állam, egyház viszonylatában.”²⁷⁴

Az ellenzék kifogásolta továbbá, hogy az egyházak így kiemelt szerephez jutnak a többi társadalmi szereplő rovására, mely a szabad versenyhelyzet csorbítását fogja eredményezni. Ugyancsak Hajdú Zoltán szavait idézve: *A közfeladatokat, amelyeknek ellátásában a magán-, az alapítványi és állami intézményekkel egyenértékűen az egyházi is végzi szolgáltatát, szektor- és ideológia semlegesesen finanszírozni kell. Ilyenek az öregek ellátása, a betegápolás, a fogyatékosok gondozása, narkó- és alkoholfüggők rehabilitálása, de az árvaellátás, az ifjúság szolgálata: (...) Mert mindezekben nem az adott egyház, hanem az elvégzendő funkció részesül ellátmányban.*²⁷⁵

²⁷² Tamás Gáspár Miklós 1991. 06. 05. Országgyűlési felszólalása. In: <http://www.parlament.hu/naplo34/108/1080014.html> (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

²⁷³ Hajdú Zoltán 1991. május 05. Országgyűlési felszólalása. In: <http://www.parlament.hu/naplo34/108/1080019.html> (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

²⁷⁴ Orbán Viktor 1991. 07. 04. Országgyűlési felszólalása. in: <http://www.parlament.hu/naplo34/116/1160040.html> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 28.)

²⁷⁵ Hajdú Zoltán 1991. május 05. Országgyűlési felszólalása. in.: <http://www.parlament.hu/naplo34/108/1080019.html> (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

Az ellenzék éppen ezért a törvény visszavonását és új alapokra helyezését szorgalmazta. Sólyom László nyomán Fedor Tibor viszont arra a következtetésre jutott, hogy az Alkotmány, illetve a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény alapján „*az államnak világnézeti kérdésekben semlegesnek kell lenni. Ugyanakkor az elválasztás és a semlegesség nem zárja ki azt, hogy az állam tekintettel legyen az egyházak olyan sajátosságaira, amelyek ezeket megkülönböztetik más társadalmi szervezetektől, egyesületektől, érdekképviselői szervezettől, stb. (alapvetően a vallás teljes személyiséget meghatározó volta), együttműködjön az egyházakkal azok közhasznú tevékenysége kapcsán, anyagi eszközökkel (pénz, ingatlan) is támogassa az egyházak működését, ezzel lényegében az alkotmányos alapjogok megvalósítását elősegítve.*”²⁷⁶

Végül az Országgyűlés hosszas vita után a törvényt 1991. július 22-én elfogadta. A vita azonban a mai napig nem zárult le, melyet jól jelez, hogy a Platthy Ivánnal készült személyes interjú során is felvetődött ennek a kérdésnek az újratárgyalása. Véleménye szerint addig nem lehet az állam és a felekezetek közötti partnerségről és szétválasztásról beszélni, míg a vallási közösségek önálló gazdasági alapja nincs megteremtve. Lényegében erre a következtetésre jutott Iványi Gábor és Fodor Gábor is.²⁷⁷

7.2.2. *A volt egyházi ingatlanok rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény bemutatása*

A jogszabály alapelvei, mint azt korábban hangsúlyoztam, a funkcionalitás elvére épültek, de emellett szem előtt tartották a következő szempontokat is:

1. Az új jogsérelmek elkerülésének biztosítását oly módon, hogy ingatlant csak a törvényben meghatározott célokra lehet igényelni,
2. A konszenzusra törekvés érvényesítését, mely alapján a végrehajtása során figyelemmel kell lenni a jelenlegi tulajdonos, kezelő vagy használó érdekeire, a bent lévő intézmény működésére is,

²⁷⁶ Fedor Tibor: Egyház-finanszírozás Magyarországon. In. http://www.mtatk.hu/interreg/kotet2/20_fedor.pdf. (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

²⁷⁷ Platthy Ivánnal, Iványi Gáborral és Fodor Gáborral készült személyes interjú. (Platthy Ivánnal 2016. 02. 16 Budapesten, Iványi Gáborral 2015. 09. 11. Budapesten, míg Fodor Gáborral 2015. 09. 10. Budapesten készült.)

3. A fokozatosság elvének biztosítását, mely az egyházaknak és a használó intézménynek egyaránt fontos volt,
4. A tulajdonviszonyok biztonságát, mely megkövetelte, hogy az egyházak részéről minél előbb történjen meg az igény bejelentése.²⁷⁸

A jogszabály első részében a jogalkotó tisztázta, hogy kire terjed ki a törvény, illetve meghatározta, hogy csak olyan ingatlanok átadásáról lehet szó, melyeket az „*egyház hitéleti, oktatási, egészségügyi, szociális, kulturális célra használt, és amelyek 1948. január 1-e után kerültek kártalanítás nélkül állami tulajdonba.*”²⁷⁹

Ez lehetővé tette, hogy az egyházak az ingatlan-visszaigénylés lehetőségével széles körben élhessenek, hiszen a törvény hatálya kiterjedt mindazon korábban említett jogsértésekre, melyek 1948. és 1952. között az állam részéről az egyházakat érték.

Egyértelműen rögzítették, hogy csak akkor adható ismét egyházi tulajdonba egy ingatlan, ha azokat az Egyház a törvényben meghatározott célokra kívánja használni, melyek a következők:

- 2 §. (2) a) hitélet (vallásgyakorlás, konferenciatelep, egyházi igazgatás, egyházi alkalmazásban álló személy elhelyezésére szolgáló lakás, papnevelés stb.),
- b) szerzetesrend, diakonus és diakonissza közösség működése,
- c) oktatás, nevelés,
- d) egészségügyi, szociális cél, gyermek- és ifjúságvédelem,
- e) kulturális cél (közösségi ház, múzeum stb.).²⁸⁰

A törvény ugyanakkor nem csak az ingatlanrendezésre nyújtott lehetőséget, hanem tartalmazott egy „*ügynevezett részleges kárpótlási megoldást*”²⁸¹ is, hiszen előre látható volt, hogy az állam nem tud minden ingatlant visszaszolgáltatni. Az így jutott pénzbeli kárpótlást, a jogalkotó szándéka szerint, az intézmények fenntartására, illetve az

²⁷⁸ *Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve.* (Szerk.: Fedor Tibor) Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság, Budapest. 2012. 18. old.

²⁷⁹ 1991. évi XXXII indoklása; in: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-indokolasa-j228865.html> (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

²⁸⁰ 1991. évi XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről in.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8792> Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

²⁸¹ Szilágyi Bernadett, *Az egyházak finanszírozásának kérdései*, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori iskola, Debrecen, 2014. old. 153.

egyházak autonómiájának biztosítására használhatták volna fel. *„Ezt a törvényi előírást azonban az Alkotmánybíróság 1993-ban megsemmisítette azzal az indokkal, hogy ez már túlmegy az alapjogok érvényesülését biztosító funkcionális ingatlanjuttatás keretein.”*²⁸²

Az egyeztető bizottságok létrehozását az indokolta, hogy *„Az ingatlanátadásra teljesen kötött szabályokat nem lehet meghatározni, ezért megfelelő egyeztető rendszer kialakítása szükséges.”*²⁸³

Ennek a feladatnak az ellátására alakultak meg az ingatlanrendezés ügyében érintett egyházak, az állam és bizonyos esetekben az önkormányzatok részvételével az egyeztető bizottságok.

Tizenkét bizottság alakult a következő egyházak részvételével:

1. Magyar Katolikus Egyház,
2. Magyarországi Református Egyház,
3. Magyarországi Evangélikus Egyház,
4. Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége,
5. Magyarországi Unitárius Egyház,
6. Magyarországi Baptista Egyház,
7. Magyarországi Román Ortodox Egyház,
8. Magyar Ortodox Egyház,
9. Budai Szerb Ortodox Egyházmegye,
10. Magyarországi Metodista Egyház,
11. H.N. Adventista Egyház,
12. Üdvhadsereg.

Az egyes bizottságok feladata az volt, hogy *„elbírálja az igényeket, és javaslatot tesz a Kormány részére, hogy - tízéves időszakra ütemezve - mely ingatlanok kerüljenek*

²⁸² *Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve.* (Szerk.: Fedor Tibor) Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság, Budapest. 2012. 18. old.

²⁸³ 1991. évi XXXII indoklása; in: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-indokolasa-j228865.html> (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

átadásra.”²⁸⁴ Az egyeztető bizottságok az egyházak által kijelölt személyekből (általában vezető személyiségekkel képviseltették magukat), míg az állam részéről az érintett minisztériumok vezető képviselőiből állt.

A Kormány a bizottságok javaslata alapján döntött a konkrét ingatlanátadásokról. A bizottságok által tett javaslatokon azonban „a Kormány (az) ingatlanok jegyzékén változtathat, abból elhagyhat, abba a nem támogatott igényekből felvehet.”²⁸⁵ A jegyzék elfogadásával az ingatlan átvétele azonban nem történt meg. Arról, hogy az Egyház a következő évben mely ingatlanokat kívánja átvenni, külön nyilatkoznia kellett. Ezt az egyházaknak az átvételt megelőző év március 31-ig kellett megtenniük.

Mindezen feladatok végrehajtására a jogszabály tízéves időintervallumot szabott.

Ez az időtartam azonban nem volt tartható, ezért a végső határidő - jogszabály módosítással - többször változott. Végül a folyamat lezárásának végső határideje 2011. december 31-e lett.

Éppen ezért a jegyzékben szereplő ingatlanokra elidegenítési és terhelési tilalmat rendelt el a jogszabály, hogy így biztosítsák az egyházak ingatlanhoz való hozzájutását.

A jogszabály értelmében az ingatlanrendezés két módon volt lehetséges. Egyrésztől Kormánydöntéssel, másrésztől az adott egyház és az ingatlant aktuálisan tulajdonló közötti megállapodással.

A törvény alapján azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy az ingatlanrendezés időbeli elhúzódása kényszerpályára terelte az Egyházat és a vallási közösségeket. Erről a későbbiekben részletesen fogok még szólni.

7.2.3. A magzati élet védelme

A másik fontos kormányzati cél a családok védelme és ezen belül különösen a még meg nem születettek, azaz a magzatok védelme volt. Erről külön jogszabály elfogadására lett szükség. A jogszabály jelentős konfliktusforrássá vált. Az ügyben a különböző pártok állásfoglalása mellett az Egyház és más vallási közösségek is aktívan hallatták hangjukat. Ez volt az első olyan jelentős jogszabály a rendszerváltozást követően,

²⁸⁴ 1991. évi XXXII. törvény indoklása. In: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-indokolasa-j228865.html> (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

²⁸⁵ 1991. évi XXXII. törvény indoklása. In: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-indokolasa-j228865.html> (Letöltés időpontja: 2014. 06. 15.)

mellyel kapcsolatban az Egyház is igyekezett saját hitbeli tanításának megjelenítése érdekében az állami döntéshozatalra nyomást gyakorolni.

Ennek a vitának az előzménye, hogy míg a Rákosi korszak szigorú abortuszellenes politikát folytatott (a tiltás nem erkölcsi, hanem ideológiai és politikai alapon történt), addig a Kádár korszakban és a rendszerváltás előtti időszakban erősen liberálisan kezelték ezt a kérdést. Ennek a liberális felfogásnak köszönhetően egyes kimutatások alapján 1960-tól a rendszerváltásig körülbelül négymillió abortusz történt Magyarországon. A rendszerváltást követően elindult az abortusz kérdésének újraszabályozása, melynek vitájába már a vallási csoportok képviselői is bekapcsolódtak.

Az abortusz kérdésében a keresztény felekezetek álláspontja egyértelmű volt. Az élet a fogantatás pillanatában veszi kezdetét, így a már megfogant életnek joga van a megszületéshez, illetve ugyanolyan jogai vannak, mint bármely megszületett embernek. Így az abortusz tiltását javasolták. A Magyar Püspöki Konferencia 1991 júliusában, majd 1992 júniusában nyilatkozatot adott ki a megfogant életről, illetve az emberi élet védelméről. Ez utóbbi nyilatkozatban a Püspöki Konferencia hangsúlyozta: *„Mivel a magzat az első pillanattól kezdve önálló emberi élőlény, a magzati élet védelme az emberi természetből fakadó erkölcsi kötelezettség világnézettől függetlenül mindenki számára. Az élethez való jog az alapvető emberi jogokhoz tartozik. A Magyar Katolikus Püspöki Kar mindezek alapján tisztelettel fordul a törvényhozókhöz, hogy az abortusz kérdésében az erkölcsi szempontok és az élethez való alapvető emberi jogok alapján alkosson törvényt, amely korlátozás nélkül kiterjed a magzati élet teljes védelmére. Bizalommal kéri a hívek állhatatos imáját a törvényhozás tagjai számára, hogy az erkölcsi értékek és az alapvető emberi jogok szerinti törvényt hozzanak.”*²⁸⁶

Ezzel szemben a liberális álláspont az volt, hogy a magzat csak életképpé válásakor vagy élve születésekor tesz szert emberi jogokra, addig sem jogilag, sem erkölcsileg nem tekinthető embernek. Ezért ha az anya abortuszt akar végeztetni, akkor az ő kétségtelen személyiségi jogai állnak szemben egy, még morális értelemben nem ember képes jogaival, így mindig az anya kívánságát kell előnyben részesíteni. A liberális álláspont szerint tehát az abortusz kérdésében csak megengedő szabályozás születhet.

²⁸⁶ Lásd: *Az emberi élet védelmében*. A Magyar katolikus Püspöki Konferencia nyilatkozata. in.: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=289> (Letöltés időpontja: 2018. március 12.)

Az 1990-es évek elején kirobbant vita „hevessége nemcsak az egyes pártok, és azokon belül kisebb csoportok eltérő értékrendjének összeütközésére volt visszavezethető, de arra is, hogy negyven év után felszínre törtek, törhettek az addig elfojtott indulatok, s ez a tény mindkét oldalon - a tiltást, illetve a korlátlan liberalizálást követelők oldalán is - gyakran szélsőséges vélemények megjelenését eredményezte. A vitázók jelentős része saját erkölcsi értékrendje alapján közelítette meg a problémát (például: gyilkosság-e az abortusz vagy sem, milyen jogai vannak a magzatnak, az anyának, illetve az apának a terhesség megszakításának kérdésében stb.) bizonyítva ezzel, hogy a gyakran 'népesedésnek', 'népesedéspolitikainak' tartott kérdések korántsem csak népesedési aspektusúak.”²⁸⁷

A kérdést a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX törvény és annak végrehajtási rendelete, a 32/1992 (XII. 23.) NM rendelet szabályozta. A törvény bevezetőjében kinyilvánította, hogy „a fogantatással induló magzati élet tiszteletet és védelmet érdemel”²⁸⁸ és viszonylag szűken határozta meg az abortusz lehetőségét.

„5§1) A terhesség csak veszélyeztetettség, illetőleg az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén, az e törvényben meghatározott feltételekkel szakítható meg. (2) Súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz.”²⁸⁹

A törvény végül a keresztény felekezetek által képviselt teljes tiltást nem fogadta el, azonban elfogadta azt a keresztény alapelvet, hogy az élet a fogantatás pillanatában kezdődik, így azt tisztelet és védelem illeti.

Végző soron az állam által deklarált semlegessége alapján, valamint a társadalom többségének véleményét figyelembe véve a rendszerváltozás előttihez képest korlátozottan, de fenntartotta az abortusz intézményét.

7.2.4. Új partnerségi kapcsolatok

A rendszerváltozást követő első kormány – alapbeállítottságából következően is – az Egyházzal, illetve a hazánkban nagy múltra visszatekintő felekezetekkel igyekezett

²⁸⁷ Pongrácz Tiborné: *Terhességmegszakítások a számok és a lakossági vélemények tükrében.* <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/15/pongracz.htm>

²⁸⁸ Lásd: A Magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX törvény. In.: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99200079.TV (Letöltés időpontja: 2018. március 12.)

²⁸⁹ Lásd: U.o.

partneri kapcsolatot kialakítani. Ezt a törekvést azonban csak részben sikerült megvalósítani. Az állam kétségtelenül nagyvonalú anyagi támogatásban részesítette az egyházakat. Emellett azonban az állam részéről az egyházak irányába megfogalmazott túlzott társadalmi szerepvállalás, a valós gazdasági körülmények és a humán kapacitás hiánya olyan kényszerhelyzetet teremtett, mely óhatatlanul gazdasági függést eredményezett. Másképpen szólva ezen időszakban alakult ki „*az egyházak anyagi önállóságának és ezáltal működési függetlenségének veszélyeztetettsége.*”²⁹⁰

Másfelől viszont elmondható, hogy az Egyház belső és külső autonómiája megvalósult, és felléphetett a hit szempontjából számára releváns kérdésekben. Erre példa a magzati élet védelme, mely olyan speciális terület, melyről nem csak a politikai pártoknak, a civil szervezeteknek, hanem az Egyháznak is volt véleménye, és ezt állásfoglalásokban tudta is képviselni. Azaz az Egyház a „*vallás nem magánügy, és hogy az e világ és a túlvilág között szoros összefüggés áll fenn*”²⁹¹ elv alapján a rendszerváltozást követően először bonyolódott komoly vitába az állammal. Ez még akkor is jelentős, ha az eredmény tekintetében csak részsikert ért el.

7.3. A bal-liberális koalíciós kormány időszaka

7.3.1. Változások az egyházpolitikában

Az 1994-es választásokon az utódpart MSZP győzött, méghozzá úgy, hogy önmagában képes lett volna kormányt alakítani. (Az MSZP 209 képviselői helyet szerzett.) Ennek ellenére - nagy meglepetésre - koalíciót kötött a 70 képviselői helyet szerző SZDSZ-szel. Így az új koalíciónak a Parlamentben 279 képviselői helye volt.

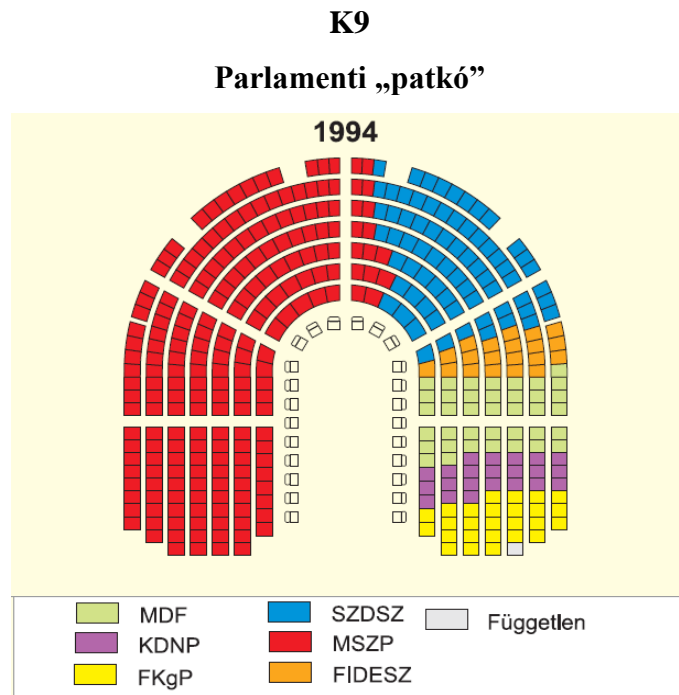
Az eddigi kormánypártok közül az MDF csupán 38 képviselői mandátumot szerzett. Az FKGP képviselőinek száma 44 főről 26 főre csökkent, míg a KDNP 21 fő helyett 22 főt tudott az új parlamentbe delegálni. A FIDESZ maradt ellenzéki párt 20 képviselői hellyel.

²⁹⁰ *Interjú Adám Antal volt alkotmánybíróval.* (In.: *Ha Isten nem volna.* szerk.: Frenkl Thurzó Tibor.) Budapest, 2005. 64. old.

²⁹¹ Enyedi Zsolt: *Politika a kereszt jegyében.* Osiris Kiadó, Budapest 1998. 81. old.

A választási eredményről összességében elmondható, hogy az MSZP (plusz 176 fő) és a KDNP (plusz 1 fő) kivételével mindegyik párt veszített képviselői helyet. (Az SZDSZ a korábbi 94 képviselői helyéhez képest 70-et szerzett.)

Ezzel a „parlamentari patkó” a következőképpen alakult:²⁹²

A miniszterelnöki teendőket Horn Gyula vette át, akit a nyugati politika – elsősorban a Németország újraegyesítésben játszott szerepe miatt – nagyra értékelt.

Az új kormány Egyházzal való kapcsolata megváltozott. Az eddig támogató kormányzati hozzáállás távolságtartóvá, de ugyanakkor korrekté vált. Ezt jelzi Horn Gyula kormányfő-jelölti beszéde is: „*a kormány részéről az alkotmányban lefektetett lelkiismereti és vallásszabadság alapján mindenféle hit hívei tiszteletben részesülnek. A felekezetek közötti nézeteltérésekbe, véleménykülönbségekbe - akár ideológiailag, akár más jelleggel - a kormány még közvetett módon sem kíván beavatkozni. Mi az "egyházak" alatt az összes egyházat és vallási felekezetet értjük.*”²⁹³ Ez a megfogalmazás egyértelműen az állam semleges voltát hangsúlyozza, azaz nem emeli

²⁹² Kovács Zoltán: *Parlamentari választások*. (in.: *Magyarország térképekben* szerk.: Kocsis Károly – Schweitzer Ferenc. MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest, 2011. 114. old.

²⁹³ Horn Gyula felszólalása 1994. 07. 14. in: Országgyűlési napló. <http://www.parlament.hu/naplo35/004/0040006.htm> (Letöltés időpontja 2018. 03. 10.)

ki egyetlen vallási közösséget sem. Másképpen, minden vallási közösség a kormány számára ugyanazon elbírálás alá kell, hogy essen.

Ugyanakkor az egykori miniszterelnök később úgy nyilatkozott, hogy *„Kormányom 1994-ben vita nélkül vállalta a jogfolytonosságot (...) a tulajdoni, a politikai és egyházi ingatlanok visszaadásának ügyében is. Nyilatkozataimban megerősítettem, hogy a kormány jó viszonyt kíván fenntartani az egyházakkal, s kész az állam és az egyház között még vitatott kérdések rendezésére. (...) Egyetértettem azzal, hogy az állam meghatározott szerepet vállaljon az egyházak működésének finanszírozásában, s hogy iskoláik, nevelőotthonaik, szociális intézményeik a világiakkal azonos költségvetési támogatást kapjanak.”*²⁹⁴ Tehát mégis csak létrejött egyfajta „megkülönböztetés”, melyet azért is érdemes hangsúlyozni, mert a ciklus közben valóban történt egyfajta hangsúlyeltolódás. Az MSZP a vallási közösségekkel, így az Egyházzal szemben – érthető módon – távolságtartó volt, azonban koalíciós partnere a hazánkban nagy múltra visszatekintő felekezetekkel kapcsolatos korábbi támogató állami magatartás megváltoztatását szorgalmazta. (Az SZDSZ álláspontja az önfinanszírozó vallási modell kialakítását támogatta.) A két párt között éppen ezért jelentős feszültséget jelentett, hogy a kormány – Horn kezdeményezésére – tárgyalásokat folytatott a Szentszékkal, melynek eredményeként 1997. június 20-án aláírásra került a „Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdéssel szülő megállapodás.” Seregély István nyugalmazott érsek emlékei szerint a szerződés megkötése a püspököket is váratlanul érte, hiszen azt nem a helyi egyház vagy a Vatikán, hanem közvetlenül a miniszterelnök kezdeményezte. Ugyanezt erősítette meg Platthy Iván, az akkori egyházi ügyekért felelős címzetes államtitkár is. A kezdeményezést a püspökök és a Vatikán is nyitottan fogadta, mert ebben a finanszírozási kérdések megnyugtató rendezését és biztosítékát látták.²⁹⁵ (A megállapodásról és hatásáról a későbbiekben még szó lesz.) A megállapodás létrejötte után úgy nézett ki, hogy az állam és az Egyház közti finanszírozási kérdés megoldódik. Azaz az állam, bár a korábbi gazdasági autonómiát nem állította helyre, de törvényben és nemzetközi szerződésben vállalt módon biztosította a finanszírozáshoz szükséges pénzügyi forrásokat.

²⁹⁴ Horn Gyula: *Azok a kilencvenes évek*. Kossuth Kiadó, Budapest. 2012. 26. old.

²⁹⁵ Seregély Istvánnal és Platthy Ivánnal készült személyes interjú. (Seregély Istvánnal az interjú 2015. 09. 01. Nyíregyházán, míg Platthy Ivánnal 2016. 02. 16. Budapesten készült.)

Erre annál is inkább szükség volt, mert az Egyház részéről az 1990. évi IV. és az 1991. évi XXXII. törvények szerinti intézményfenntartás bővülése mellett forrásaik rendezése nem történt meg. Ennek hatása a '90-es évek közepére egyre nyilvánvalóbb hátrányt jelentett. (Eklatáns példa erre az oktatási rendszerben bekövetkezett finanszírozási problémák megjelenése.) Emiatt az Egyház is támogatta a Szentszékkal való tárgyalásokat és a megállapodás létrejöttét.

7.3.2. A vatikáni megállapodás egyházi finanszírozási hatása

A közoktatás rendszerét szabályozó 1993. évi LXXIX törvényből adódóan az állam mellett az önkormányzatok is iskolafenntartókká váltak, sőt, abban egyre fontosabb szerepet töltek be. Az egyházi fenntartású intézményekhez hasonlóan az állam az önkormányzati és az állami oktatási intézmények finanszírozásához is biztosította normatíva formájában a szükséges forrásokat. Tomka Miklós megállapítása szerint „*a magyar jogszemlélet értékes terméke az intézmények finanszírozásának az ellátottak létszámához mért megoldása, ami a fenntartó jellegétől függetlenül egyenlő elbánást ígér.*”²⁹⁶

Ez a helyzet azonban a '90-es évek közepétől fokozatosan megváltozott azáltal, hogy az állam az önkormányzati oktatás finanszírozását módosította. Tomka szerint így az előbb említett elv „*sérült, amikor az állam az oktatás finanszírozásának egy részét az önkormányzatokra hárította, az egyházakat viszont kizárta az önkormányzatok által támogatható szervezetek köréből.*”²⁹⁷ A vallási közösségek által fenntartott intézmények finanszírozása ennek következtében felborult, aminek hatására sérült az ezen intézményekben járó diákok esélyegyenlősége. Ezt az Alkotmánybíróság 22/1997. határozata is kimondta, és kiegészítő állami támogatást írt elő, mely az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvény 6. §-ban került megfogalmazásra.

A Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között létrejött, a korábbiakban már említett „*a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdéstről*” szóló, 1997. június 20-án aláírt megállapodás az alábbi területekről rendelkezett:

²⁹⁶ Tomka Miklós: *Egyházak és oktatás*. In: *Educatio* 2005/III. 499. old.

²⁹⁷ U.o.

„A Megállapodás öt részből, egy kiegészítő jegyzőkönyvből és két mellékletből áll. Az első rész a közfeladatot átvállaló egyházi intézmények finanszírozásával, a második rész a hitéleti tevékenység finanszírozásával – ennek keretében a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezésével és az 1%-os rendszerrel –, a harmadik ismét az egyház által átvállalt közfeladatokkal, a negyedik és az ötödik a Megállapodás szerkezetével, értelmezésével, megerősítésével foglalkozik. A kiegészítő jegyzőkönyv a személyi jövedelemadó fogalmát határozza meg, illetve a közfeladat-átvállalás finanszírozásának számítási módjához ad további szabályt. Az 1. számú melléklet a katolikus felsőoktatási intézményeket, a 2. számú melléklet a rendezésre kerülő ingatlanok listáját tartalmazza.”²⁹⁸

Az első kérdés a közfeladatok átvállalásából adódó költségek finanszírozását szabályozta, mely a korábban már említett problémát (pl.: oktatásfinanszírozás) rendezte. Ennek nyomán a szerződés úgynevezett kiegészítő normatívát írt elő. Ezt a finanszírozási módot azonban egyes önkormányzatok sérelmesnek tartották mondván, míg nekik saját forrásból kellett kigazdálkodni az oktatás finanszírozásának rájuk eső részét, addig az érintett vallási közösségek által fenntartott oktatási intézmények mindenképpen megkapták az államtól az úgynevezett kiegészítő támogatást. Ezzel kapcsolatosan Polónyi István „Az egyházi közoktatás néhány oktatásgazdasági sajátosság” című tanulmányában kifejtette, hogy a vallási csoportok által fenntartott oktatási intézményekhez adott kiegészítő állami támogatás aggályos, tekintettel arra, hogy „a helyi önkormányzatok normatív hozzájárulásával és támogatásaival azonos jogcímenek és feltételek mellett állami támogatást kapnak, miközben sem az állami és önkormányzati, sem a többi nem állami, nem önkormányzati intézmény nem kap ilyet. Ők kénytelenek a saját forrásaikból hozzájárulni intézményeik működéséhez.” Véleménye szerint ez „a közoktatás finanszírozásának egész rendszerét szétzilálhatja.”²⁹⁹ Ezzel szemben Platthy Iván nyugalmazott címzetes államtitkár egy cikkben ugyanerről a témáról így nyilatkozott: „Az állam nem különböztetheti meg

²⁹⁸ Schanda Balázs: *A Vatikáni megállapodás 15 éve*. In.: Pázmány Law Working Papers 2014/9. http://plwp.eu/docs/wp/2014/2014-09_Schanda.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 03. 06.)

²⁹⁹ Polónyi István: *Az egyházi közoktatás néhány oktatásgazdasági sajátosság*. in: *Educatio* 2005/III. 609. old.

*polgárait hitük alapján. Ezért kapják meg az egyházi iskolák az önkormányzati iskoláknak járó állami normatívát is.*³⁰⁰

Az oktatási intézmények mellett az Egyház (vagy más vallási felekezet) által átvett szociális intézmények kiegészítő normatíváját is rendezni kellett. *„A szociális szolgáltatások tekintetében a kiegészítő támogatásokra vonatkozó szabályok ágazati szinten az 1993. évi III. törvény 2005. évi CLXX. törvénnyel történő módosításával rendezték.*”³⁰¹

Mindenesetre az úgynevezett vatikáni szerződés alapján az állam más felekezetekkel is hasonló megállapodást kötött, melyek Kormányhatározat formájában kerültek kihirdetésre.³⁰²

7.3.3. Életjáradéki finanszírozás, adó 1%-ának felajánlása

A vatikáni szerződés másik fontos finanszírozással kapcsolatos eleme az volt, hogy megállapodásra jutottak a felek a visszaadandó ingatlanok életjáradékban történő megváltásáról. Ezt a lehetőséget a magyar állam aztán kiterjesztette a többi érintett vallási közösségre is. *„Az 1997. évi CXXV törvény módosította az Etv-t, amely koncepcionális változásokat is eredményezett. Lehetővé tette az egyházak számára az Etv. hatálya alá tartozó és az egyház által nem természetben kért, számára át nem adott vagy pénzbeli kártalanítással, illetőleg csereingatlannal nem rendezett ingatlanokra*

³⁰⁰ Szilvay Gergely: *Miért jár „állami támogatás” az egyházaknak?* in.: Magyar Kurír <http://www.magyarkurir.hu/hirek/miert-jar-allami-tamogat-as-egy-hazak-nak> (Letöltés időpontja: 2016. augusztus 18.)

³⁰¹Szilágyi Bernadett, *Az egyházak finanszírozásának kérdései*, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori iskola, Debrecen, 2014. 136. old.

³⁰²A Magyarországi Evangélikus Egyházzal 1998. 12. 07.-én kötött megállapodást a Kormány, melyet a 1056/1999. (V. 26.) Kormányhatározat tartalmaz.

A Református Egyházzal 1998. 12. 08.-án kötött megállapodást a Kormány, melyet a 1057/1999. (V. 26.) Kormányhatározat tartalmaz.

A Budai Szerb Ortodox Egyházmegyével 1998. 12. 09.-én kötött megállapodást a Kormány, melyet a 1043/2001. (IV. 20.) Kormányhatározat tartalmaz.

A Baptista Egyházzal 1998. 12. 10.-én kötött megállapodást a Kormány, melyet a 1044/2001. (IV. 20.) Kormányhatározat tartalmaz.

A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségével 2000. 12. 21.-én kötött megállapodást a Kormány, melyet a 1045/2001. (IV. 20.) Kormányhatározat tartalmaz.

vonatkozó igények járadék forrásává alakítását.”³⁰³ Ez a változás azért lényeges, mert a módosítás révén a funkcionalitás elvéről elmozdult a jogalkotó, és lehetőséget biztosított a vallási közösségeknek az életjáradék szabad felhasználására. Erre tekintettel az állami fél felvetette a természetben vissza nem igényelt ingatlanok helyett a pénzbeli kártalanítás lehetőségét. *„Áttörést a Megállapodás (Vatikáni szerződés) hozott, melyben az egyházi fél lemondott 1.150 ingatlan természetbeli visszaigényléséről, melynek fejében ezen ingatlanok értékét (42 milliárd forint) járadékalappá változtatták, melyet az állam a forint értékvesztésének arányában valorizál és mely után az állam örökjáradékot fizet. A Ftv. az érintett egyházak számára általánosan megnyitotta a járadékra váltás lehetőségét. (...) A természetben visszaigényelt ingatlanok átadásának határideje 2001-ről 2011-re módosult.”*³⁰⁴ A felhasználás részletes szabályait és feltételeit az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételiről szóló 1997. évi CXXIV. törvény rögzítette.

A másik jelentős változás a finanszírozás területén az adó 1%-ának felajánlása volt. Ugyancsak a 1997. évi CXXIV. törvény 4. §-ának (1) pontja rendelkezett arról, hogy a nyilvántartásba vett egyházak számára felajánlható a személyi jövedelemadó 1%-a. Schanda ezzel kapcsolatosan megjegyezte: *„Ez a pénz az egyházak belső szabályaiban meghatározott módon használható fel, azaz az egyházak szabadon, célhoz kötöttség nélkül rendelkezhetnek vele. Az új rendszer felváltotta az egyházi alapintézmények működéséhez az Országgyűlés által felosztott közvetlen költségvetési támogatást (korábbi nevén: hitéleti támogatás) váltotta föl.”*³⁰⁵

7.3.4. Finanszírozási stabilitás?

A Horn kormány tevékenysége nyomán az Egyház (és más vallási közösségek) számára több fontos, a finanszírozhatósági stabilitást biztosító szerződés és jogszabály született. Ennek ellenére nem mondhatjuk, hogy létrejött volna az önálló gazdasági autonómiával rendelkező egyházmodell. Sőt, konzerválták az előző időszak finanszírozási függési

³⁰³ *Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve.* (Szerk.: Fedor Tibor) Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság, Budapest. 2012. 27. old.

³⁰⁴ Schanda Balázs: *A Vatikáni megállapodás 15 éve.* In.: Pázmány Law Working Papers 2014/9. http://plwp.eu/docs/wp/2014/2014-09_Schanda.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 03. 06.)

³⁰⁵ U.o.

viszonyát. Másképpen fogalmazva az Egyház intézménybővítéssel járó társadalmi pozicionálásának finanszírozása lényegében továbbra is állami eszközökkel valósult meg. (A későbbiekben az oktatási intézmények átadásán keresztül ezt részletesen is elemzem.)

Ugyanakkor „*a Megállapodás nem csak egy egyház, hanem a vallásszabadság lényeges garanciájává vált.*”³⁰⁶

7.4. Viták az Egyházzól 1998 – 2010. között

A korszakban a viták két markáns vonalon bontakoztak ki. Az egyik a finanszírozás kérdése, a másik pedig a vallási közösségek és az állam kapcsolata.

Az első esetben azt láthatjuk, hogy a finanszírozási keretrendszer kérdésében alapvetően nem történt előrelépés, azonban a számítási módokról, illetve maga a finanszírozás jogosságáról komoly viták folytak.

A második esetben pedig az 1990. évi IV. törvény kérdése körül folyt a vita. (Erről már korábban is tettem említést.) Ennek lényege, hogy az állam milyen viszonyt alakítson ki a vallási közösségekkel. Másképpen tehet-e különbséget vallási közösség és vallási közösség között.

Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy az intézmények visszaadása is folytatódott. Így azt lehet mondani, hogy az Egyház továbbra is az intézménybővülés korszakát élte.

A tizenkét évben hat kormány tevékenykedett, ezért érdemes ezen időszak politikai erőviszonyait röviden áttekinteni.

7.4.1. Politikai erőviszonyok 1998 – 2010. között

1998-ban a néppártosodó FIDESZ vezette koalíció nyerte a választást. A miniszterelnöki teendőket ellátására Orbán Viktor kapott megbízást.

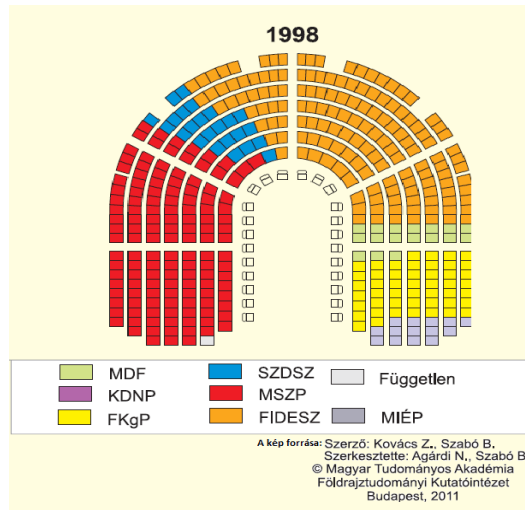
A koalíciónak 213 fős (FIDESZ 148 fő, MDF 17 fő (egyéni választókerületben közös jelöltként nyertek), FKGP 48 fő) támogatottsága volt a Parlamentben, míg az ellenzék 172 fős volt. (MSZP 134 fő, SZDSZ 24 fő, MIÉP 14 fő)

³⁰⁶ Szilágyi Bernadett, *Az egyházak finanszírozásának kérdései*, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori iskola, Debrecen, 2014. 136. old.

Így a „parlamenti patkó” az 1998-as választásokat követően a következőképpen alakult:³⁰⁷

K10

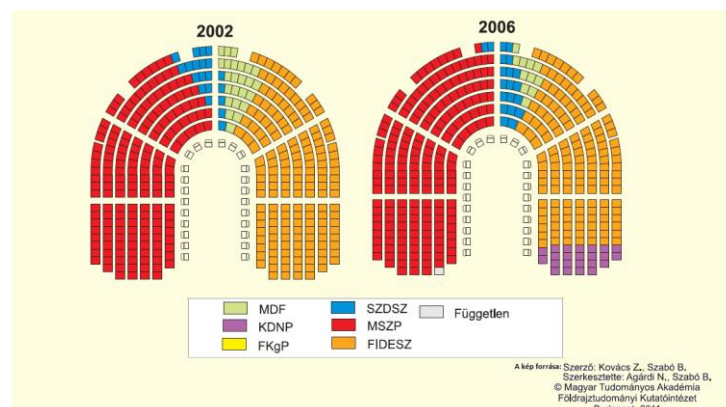
Parlamenti „patkó”

2002. és 2010. között viszont szocialista-liberális kormányok vezették az országot. Ezen időszak alatt tíz, majd harmincöt fős többséggel rendelkeztek. A két ciklus alatt összesen három miniszterelnök kapott megbízást (Medgyessy Péter, Gyurcsány Ferenc és Bajnai Gordon).

K11

Parlamenti „patkó”

³⁰⁷ Kovács Zoltán: *Parlamenti választások.* (in.: *Magyarország térképekben* szerk.:Kocsis Károly – Schweitzer Ferenc. MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest, 2011. 114. old.

A politikai erőviszonyok kihatással voltak az Egyházzal való kapcsolat alakulására is, azonban, ahogyan azt korábban már jeleztem, magát a finanszírozási keretrendszert, illetve az ingatlanátadásokat érdemben nem befolyásolták. Ennek ellenére az Egyház és a vallási közösségek, ha nem is az első, de a másodlagos politikai csatározások keresztútjába kerültek. Ennek oka az az indirekt elvárás volt, hogy az Egyház, illetve a támogatott vallási közösségek - főként az anyagi támogatás fejében - ha nem is lojálisak, de legalább együttműködők legyenek a mindenkori kormánnyal. Éppen ezért az Egyház önálló kezdeményezéseit (pl.: a Magyar Püspöki Konferencia körlevelei) nem minden esetben nézte jó szemmel az aktuális hatalom. Shanda Balázs szavaival élve: „A szabadságot és az eszköztelenséget egyszerre élheti meg az Egyház.”³⁰⁸ Azaz a szabadság valóban garantálttá vált, de ez nem jelentette azt, hogy az önálló cselekvés lehetősége adott lett volna. Azaz – elsősorban az anyagi lehetőségek miatt – az Egyház mozgásterét korlátozott volt.

7.4.1. *A „polgári kormány” és a szocialista-liberális kormányok tevékenységének hatása*

A finanszírozás és az Egyház megítélésének két vitatott kérdésben a „polgári kormány” álláspontját jól összegzi az Országgyűlés részére 1998. június 29-én benyújtott „Az új évezred küszöbén” című kormányprogram. E szerint a *„polgári koalíció kormányának feladata már nem az állam és az egyház szétválasztása. Az a dolgunk, hogy megteremtsük a kormány és az egyházak együttműködésének kereteit az oktatás, a kultúra, a szociális ellátások területén.”*³⁰⁹ Ennek alapján az állam és a vallási közösségek mellérendeltsége, mint megteremtett jogi tény, teljes egészében elfogadottá vált. Ezt erősítette meg Várhegyi Attila kulturális államtitkár is 2001. május 09-én elmondott beszédében: *„a polgári kormány az egyház szabadságát történelmi távlatokra kívánja biztosítani, amely nemcsak a vallásszabadság írott törvényi garanciáinak biztosítását jelenti határon innen és túl, hanem annak a mindennapokban gyökerező megvalósulását is szolgálni hivatott. Ezért a kormányprogramban nemcsak*

³⁰⁸ Shada Balázs: *Új alapokon az Egyház és az állam kapcsolata.* (in.: 1100 éve Európa szívében. szerk.: Fülöp Zsuzsanna.) Jel 2000/3 (XII), 10-14, Budapest, 2000. 169. old.

³⁰⁹ Az új évezred küszöbén. Kormányprogram benyújtása 1998. 06. 29. in.: <http://www.parlament.hu/irom36/0021/0021.htm> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 09.)

jogfilozófiailag, de filozófiailag is tisztáztuk az állam és egyház viszonyát. Az egyház álláspontunk szerint sui generis valóság, így az egyház nem az állam kegyelméből létezik, amint az állam sem az egyház kegyelméből. Az egyház nem az állami intézményrendszernek egyik alrendszere, mindebből következően az állam és egyház viszonyában csak a legszigorúbb mellérendeltség lehetséges, alá-, fölérendeltség nem fogadható el.”³¹⁰ Ebben az időszakban tehát „csupán” a minél magasabb szintű együttműködés megteremtése volt a feladat. Ugyanakkor az is világosan kiderült, hogy a polgári kormány az együttműködést leginkább a hazánkban nagy múltra visszatekintő vallási közösségekkel képzei el. Erre már a kormányprogramban is történt utalás: „A Kormány tisztelettel ismeri el a történelmi egyházak munkáját a nemzet életében, és számít azok szolgálatára lelki, szellemi, erkölcsi, kulturális, oktatási-nevelési, szociális téren. Ezért feladatának tartja az egyházak szabadságának biztosítását mind törvényi, mind anyagi tekintetben. Az egyházak tényleges szabadságához elengedhetetlen anyagi függetlenségük, működőképességük biztosítása.”³¹¹

A szerződéses viszonyban megjelenő különbségtétel indokaként a korszak másik vitatémája is megjelent.

A kormányprogramban már tetten érhető az az álláspont, hogy különbséget kell tenni egyház és egyház között, azaz megjelent a kvázi egyház, a szekta, az önmagát vallási közösségnek nevező csoport stb. fogalma. Ezzel kapcsolatosan a kormányprogram így fogalmazott: „A jelenlegi egyházalapításokra vonatkozó szabályozás méltatlan helyzetet teremt a valódi egyházak számára. Vallási, vagy önmagukat vallásinak nevező csoportok "egyházként" történő megjelenésével ma elégséges feltétel száz fő, ráadásul tényleges tartalmi kontroll nélkül. A vallási közösségek egyházként való megnevezését

³¹⁰ Várhegyi Attila Országgyűlési felszólalása. 2001. 05. 09. in.: http://www.parlament.hu/orszaggyulesi-naplo-elozo-ciklusbeli-adatai?p_auth=LCANmMdU&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcpql%2Fogy_naplo.naplo_fszoveg%23Fp_ckl%3D36%26p_query%3D206_42%2C212_34%2C%26p_szoveg%3Dgyh%C3%A1zi%2520t%C3%B6rv%C3%A9ny%26p_stilus%3D (Letöltés időpontja: 2018. 03. 09.)

³¹¹ U.o.

és működését tényleges társadalmi támogatottsághoz vagy történelmi honossághoz kell kötni.”³¹²

Ez az álláspont jelentős elmozdulás volt az állam részéről a vallási közösségekhez való általános viszonyulásban. Az 1990. évi IV. törvényről már korábban beszéltem. A törvény európai viszonylatban is liberális módon szabályozta az állam által elfogadott „egyházak” körét. Ugyanakkor a polgári kormány szerint ez visszaélésekre adott lehetőséget, leginkább a vallási közösségek részére nyújtott támogatások, adókedvezmények tekintetében. Érdeemes ezzel kapcsolatosan Erdő Péter bíboros nyilatkozatát idézni:

*„Az 1990. évi IV. törvény a felekezetek közötti egyenlőséget jogilag kimondja. Természetesen ettől még szociológiailag nem lesz azonos egy kis lélekszámú és egy nagyobb lélekszámú, nagy történelmi múlttal, értékes örökséggel – és terhekkel – rendelkező vallási közösség. (...) Tehát azt hiszem, a differenciáltság az nem valami előjogokat jelent, hanem tiszteletét a sokféleségnek, a vallási sokféleségnek is. Ami pedig a privilégiumokat illeti, azok természetesen nincsenek. Különböféle egyezmények vannak, de ezek nem privilégiumok, hanem az adott eseteknek megfelelő jogi megoldások bizonyos kérdésekben.”*³¹³ Azaz az Egyház az állam részéről nem tartott igényt a különbségtételre, csak és kizárólag a szerződések, megállapodások (és tegyük hozzá, az állam saját maga által, önként vállalt kötelezettségeinek) teljesítését várta el. Ezért – és ez a megállapítás talán nem túlzó – az állam mintegy fogadatlan prókátorként lépett fel az Egyház és a többi hazánkba nagy múltra visszatekintő vallási közösségek érdekében.

A szocialista-liberális kormányok időszakában a hazánkba nagy múltra visszatekintő vallási közösségekkel szemben - éppen a korábbi állami „gyámkodás” miatt - már sokkal inkább érződött a távolságtartás és egyfajta ellenszenv. Ennek első jele Horn Gyula ex-miniszterelnök 2002. január 23-án írt levele volt, melyet Seregély Istvánnak, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnökének küldött, majd egy sajtótájékoztatón is megerősítette: *„a katolikus templomokban a papi szószéket több helyen átengedik fideszes politikusoknak, és újabban a gyónás szentségét is megsértik, mert arról*

³¹² Az új évezred küszöbén. Kormányprogram benyújtása 1998. 06. 29. in: <http://www.parlament.hu/irom36/0021/0021.htm> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 09.)

³¹³ *Interjú Erdő Péter bíborossal* (In.: Ha Isten nem volna. szerk.: Frenkl Thurzó Tibor. Budapest, 2005.) 78. old.

győzködik a feloldozásra váró hívőt, hogy kire szavazzon. Horn jelezte: kész átadni a Katolikus Egyház vezetőinek a fent említett papok nevét és címét.”³¹⁴

Bár a volt miniszterelnök saját nevében cselekedett, de ezen ügyből világosan kiderült, hogy míg az MSZP hivatalosan próbált közelíteni az Egyház felé, ez a folyamat *„egészen egyszerűen nem volt autentikus: túlzottan is látszott, hogy az egyházak iránti baráti gesztusok kizárólag politikai, és nem világnézeti vagy erkölcsi indíttatásúak.”³¹⁵* Másképpen az MSZP a vallási közösségeket, így az Egyházat is, lehetséges szavazóbázisnak tekintette, így érzékenyen érintette a pártot, hogy bizonyos esetekben valóban direkt politikai állásfoglalások is elhangzottak egyes templomokban. Ez azonban nem volt általános, és az Egyház vezetése is hangsúlyozta, hogy politikailag semleges állásponton van. (Ez persze nem jelenti azt, hogy például egy püspöknek nincs egyéni véleménye egy adott pártról, azonban a vizsgált időszak napi politikai csatározásaiba direkt módos nem történt sem egyéni, sem testületi megnyilatkozás.) Az Egyház szerepét ennek ellenére például Majsai Tamás a következőképpen látja: *„Vallásszociológiai elemzésekkel foglalkozó barátaim egy része - és ebbe az irányba mutatott az MSZP választási stratégiáját elemző Baja Ferenc néhány megjegyzése is - úgy véli, hogy politikai állásfoglalásukkal a keresztény klérus képviselői jelentékeny tömegeket tudtak mozgatni, és különösen a második fordulóban bekövetkezett szavazati irányváltásokban volt meghatározó szerepük. Hasonló eredményre jutnak azok is, akik a klérus társadalmi-közéleti hatékonyságát sokkal szerényebbnek tekintik, ám mégis úgy vélik (nevezzük ezt kishatékonysági elméletnek), hogy szoros versenyhelyzetben a klérus politikai jelentősége megnő, hiszen igen kis számú szavazó átállítása is peremptórius szavazati változásokat eredményezhet.”³¹⁶* Ebből is látható, hogy a bal-liberális oldal az Egyház politikai jelentőségét hangsúlyozta. Azt gondolom, hogy az az Egyház szerepének eltúlozása, mert ugyan a Katolikus Egyház politikai dimenziójáról már korábban beszéltünk Tomka Miklós kutatásai révén, de ebben az esetben inkább egyfajta direkt politikai beavatkozásról volt szó. Véleményem szerint ez azonban

³¹⁴ Horn Gyula sajtótájékoztatója 2002. január. In.: https://mno.hu/migr_1834/horn-biralja-a-katolikus-egyhzat-798684 (Letöltés időpontja: 2018. 03. 14.)

³¹⁵ Horn Gyula és a Katolikus Egyház. Politikai elemzés. In.: Political Capital. 2002. 01. 25. http://www.politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=590 (Letöltés időpontja: 2018. 03. 14.)

³¹⁶ Majsai Tamás: Az egyház szerepe a kampányban. In: Mozgó Világ online kiadás <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00034/02Majsai.html> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 14.)

túlságosan is általánosító. Az Egyházon belül a klérusnak alapvető „hatótávolságát” leginkább a rendszeresen templomba járók teszik ki, akiknek többsége – a szociológiai kutatások alapján – valóban jobboldali szavazó, így érdemi befolyást a nem templomba járó szavazókra nem tudtak gyakorolni. Ez tehát csupán a hazánkban nagy múltra visszatekintő vallási közösségekkel és az Egyházzal kapcsolatos „fóbia” volt, melyben az Egyház direkt politikai jelentősége felértékelődik.

Az Egyházat főként az SZDSZ álláspontja nyugtalanította. Az SZDSZ egyházpolitikai magatartásában továbbra is az állam és a vallási közösségek szigorú szétválása melletti érvelést lehetett látni. Itt lényegében az SZDSZ az „előjogok” eltörlését és az állami finanszírozás megszüntetését akarta elérni. E logika szerint az önállóan cselekvő és független finanszírozású vallási közösségekben látták a szétválás megvalósulásának kulcsát. Az adott helyzetben ezt azonban az Egyház nem tudta elfogadni, hiszen a még mindig bővülő intézményhálózat működését féltették.

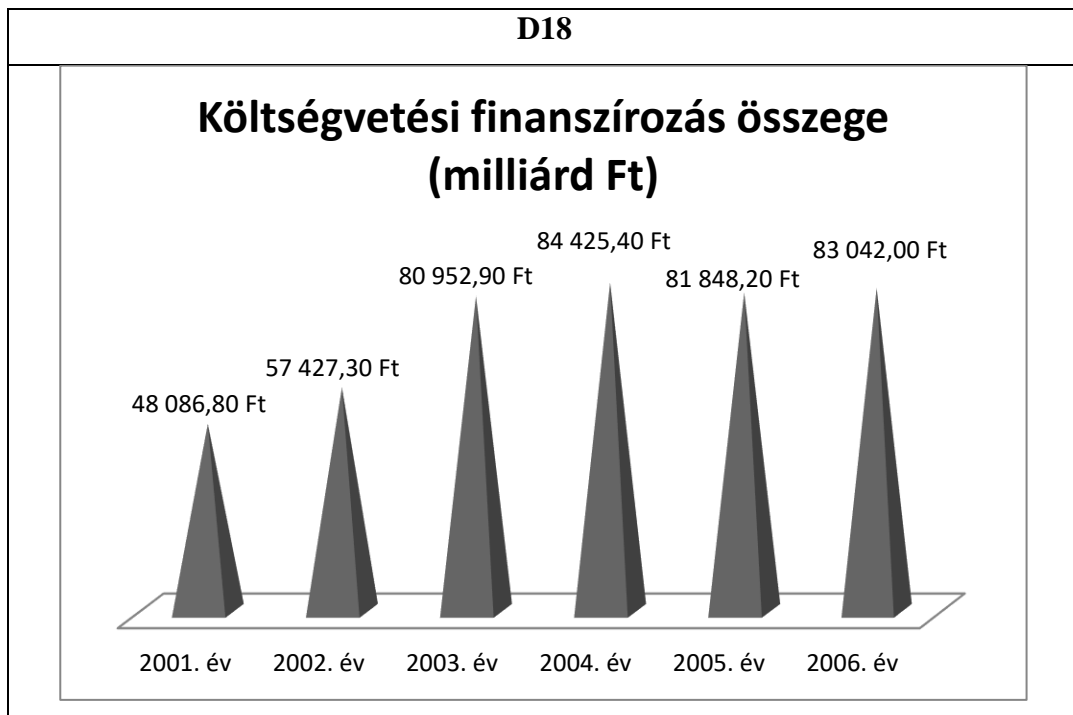
Ilyen előzmények után nem csoda, hogy a 2002. évi választások után megalakult MSZP-SZDSZ koalíciós kormány az Egyházzal szemben valóban távolságtartóvá vált. A két nagy vitatéma közül a finanszírozás kérdésében a felek álláspontja – főként a hitoktatók finanszírozásának kérdésében – egyre jobban eltávolodott. A megkötött szerződések ugyan érvényben maradtak, azonban annak értelmezése folyamatos vita tárgyát képezte. Erre hívta fel II. János Pál pápa Gyurcsány Ferenc figyelmét, mikor a miniszterelnök 2004. decemberében a Vatikánba látogatott: *„az Ön nemzetének ifjúságára gondolok, szilárd erkölcsi és polgári erényekre való nevelésük fontosságára. Ez az Egyház számára különösen is jelentős, amikor vallási és oktatói-nevelői misszióját végezve a köz javát szolgálja. Ezért rendkívül nagyra értékelem a Magyarország és a Szentszék között az elmúlt években kötött jogi egyezmények sorát, különösen is a Megállapodást a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról. Ez a Megállapodás jogilag kötelező érvénnyel határozza meg az Egyház szerepét a magyar társadalom életének e fontos területén, tiszteletben tartva a vallásszabadságra és az oktatásra vonatkozó emberi jogokat. Remélem, hogy a konstruktív együttműködés szelleme jellemzi majd a jövőben is az Egyház és az Állam munkáját a Megállapodásban foglaltak hűséges végrehajtása során.”*³¹⁷ A pápa tehát a megkötött egyezmények betartását kérte a miniszterelnöktől.

³¹⁷ II. János Pál beszéde Gyurcsány Ferenc miniszterelnökhöz. in: <https://katolikus.hu/dokumentumtar/2604> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 28.)

Azonban a vitás kérdésekben az úgynevezett egyeztető bizottsági ülések (Magyar Köztársaság Kormánya és az Apostoli Szentszék delegáltjaiból álló vegyes bizottság) sem hoztak átfogó változást.

Ennek fényében érdemes megnézni, hogy a 2006. november 11-én a Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság által jegyzett jelentésben az Egyház állami támogatása hogyan alakult 2001. és 2006. között. (Előzetesen meg kell jegyezni, hogy magában a jelentésben nem csak a Magyar Katolikus Egyház részére folyósított juttatások szerepelnek.)

E szerint tehát az összes folyósított összeg ebben az időszakban (kerekítve) 48 milliárd forintról 83 milliárd forintra emelkedett (2004-ben a 84 milliárd forintot is elérte.) Az alábbi diagramon jól kivehető a költségvetési számok évenkénti alakulása.

Azaz a politikai csatározások ellenére az MSZP-SZDSZ koalíció 2002-2006. közötti kormányzati időszakában a költségvetés stabilan 81 milliárd forintnyi támogatást biztosított a vallási közösségek számára. Ennek oka, hogy az intézményátadások sem torpantak meg, azaz az Egyház által fenntartott intézmények száma tovább bővült. Emiatt az összeg emelkedése természetes volt.

Ugyanakkor a kisebbik kormánypart részéről (SZDSZ) 2005-ben nyílt támadás indult az Egyház „kiváltságai” ellen. Czeglédi Zoltán 2005. november 11-én a párt honlapján az alábbi címmel közölt írást: „*Tartsd el a papjaidat kedves Hívő!*”. Ebben szokatlan és

már-már a jó ízlés határát átlépve támadta az Egyház finanszírozási modelljét. A nagyobbik kormánypárt részéről Donáth László is szerencsétlennek nevezte az írást: *„Lehet vitázni az egyházak támogatásáról – egyházi törvénnyel és szentszéki megállapodással együtt –, de ezek a kérdések komolyabbak és súlyosabbak annál, hogy ennyire könnyedén legyenek fölvetve és kommunikálva, mint ahogyan azt az SZDSZ teszi.”*³¹⁸

Bár nem beszélhetünk kormányzati álláspontról (sőt, mint látható, maga az MSZP sem értett vele egyet), de mindenesetre jelzés értékű volt, hogy egy kormánypárt ilyen keményen és határozottan állt ki az Egyház és az állam szétválasztása mellett. Az SZDSZ nyers állásfoglalásán kívül azonban érdemes a Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság szofisztikáltabb megállapítását idézni, mely rámutatott arra, hogy az államtól az Egyház teljes függetlenségét csak a gazdasági autonómia megteremtésével lehet garantálni. *„A különböző tanulmányok alapján úgy látjuk, szinte teljes az egyetértés abban, hogy az egyházak finanszírozását hosszabb távon az államtól függetlenné kellene tenni. Ennek feltétele az, hogy világos program és időbeli ütemezés szerint, állami segítséggel megtörténjen az egyházak önfinanszírozási gazdasági bázisának megteremtése.”*³¹⁹ Ezzel kapcsolatosan érdemes megemlítenem a Fodor Gáborral készített személyes interjút is, melyben Fodor a liberálisok álláspontját pontosan azzal indokolta, hogy a felekezetek szabadságának a finanszírozás mintegy záloga.³²⁰

A másik vitakérdésben érdemes Szalay István egykori címzetes államtitkár szavait idézni: *„Semmiképp nem tartom helyénvalónak, hogy az egyházalapítás például a hitelvektől, a híve számától vagy az alapítás időpontjától tegyük függővé. (...) Annak persze nem örülnénk, ha a jelenlegi bejegyzett 136 egyháznál több lenne. Más dolog, hogy meg kell vizsgálni, miként tudná elérni az állam, hogy ne érje meg gazdasági megfontolásokból egyházat alapítani.”*³²¹ Ebből következően a kormányzat szándéka

³¹⁸ *Ki fizeti a lelkeszt?* Hetek online. In.: http://www.hetek.hu/belfold/200511/ki_fizeti_a_lelkeszt (Letöltés időpontja: 2018. 03. 14.)

³¹⁹ *Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság jelentése.* in.: <http://www.okm.gov.hu/letolt/egyhaz/vatikanijelentese06nov11.pdf> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 12.)

³²⁰ Fodor Gáborral készített személyes interjú. (Az interjú 2015. 09. 10. Budapesten a Magyar Liberális Párt székházában készült)

³²¹: *Interjú Szalay Istvánnal.* In: *Állam, Egyházak Magyarországon.* (szerk.: Doboszlay József) Egyházforum, Budapest 2004. 324-325. old.

világos volt. Az állam semlegességének elvéből kiindulva nem kezdeményezték az egyházalapítás feltételeinek állami szabályozását, ugyanakkor az elismerte, hogy nem is ösztönzik a vallási „paletta” bővülését, azt meg pláne nem, hogy ezt gazdasági haszonszerzés céljából tegyék. Ezen utóbbi területen érdemi szabályozás nem történt.

7.5. *Állami által tett szimbolikus gesztusok*

A rendszerváltozást követően több szimbolikus törvénymódosításra és eseményre is sor került, melyek az Egyház felé tett politikai gesztusként is értelmezhetők. Ezek közül kiemelem a jogszabályi változásokat, valamint olyan egyházi eseményeket, melyek politikai jelentőségűvé váltak és túlmutattak az Egyház keretein.

7.5.1. *Állami ünnepek és munkaszüneti napok változása*

Az állami ünnepek és a munkaszüneti napok változása fontos gesztusértékkel bír, hiszen ezzel az állam elismerte a keresztény hagyományok fontosságát.

Ezért jelentős az Országgyűlés által elfogadott *A Magyar Köztársaság állami ünnepeiről* szóló 1991. évi VIII. törvény. Ennek keretében megváltoztatták az állami ünnepek listáját, illetve módosították elnevezésüket. Így a törvény alapján „*augusztus 20-a, államalapító Szent István ünnepe*”³²² lett. (Ez korábban, ahogyan arra maga a törvény is utal, a Magyar Népköztársaság Alkotmányának ünnepe volt.³²³)

Emellett a munka törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény (majd az ezt követő módosítások és a mindenkor hatályos Munka Törvénykönyve) húsvéthétfőt, pünkösdhétfőt és december 25-26-át (karácsonyt), mint keresztény vallási ünnepeket munkaszüneti nappá nyilvánította.

³²² A Magyar Köztársaság nemzeti ünnepeiről szóló 1991. évi VIII. törvény. in.: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100008.TV> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 17.)

³²³ 1950. I. számú törvényerejű rendelet augusztus 20. napjának a Népköztársaság ünnepévé való nyilvánításáról. In: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/1950.evi7.htm> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 17.)

7.5.2. Egyházi események

Az első jelentős változás, melyre már korábban is utaltam, hogy a rendszerváltozást követően az évente megrendezésre kerülő augusztus 20-i Szent István napi szentmise és Szent Jobb körmenet szervesen beépült az államalapítási állami ünneppsorozatba, annak de facto részét képezi. Az esemény rangját jelzi, hogy minden évben magas rangú állami tisztségviselők is részt vesznek rajta.

Emellett három eseményt emelnék ki, melyek történelmi jelentősége túlmutatott az Egyház keretein. Mindhárom esemény jelentős állami és politikai segítséggel, támogatással valósulhatott meg.

Az első Mindszenty József egykori hercegprímás újratemetése, a másik kettő pedig II. János Pál pápa magyarországi látogatásai voltak.

K12

Mindszenty József hercegprímás sírja az Esztergomi Bazilika altemplomában

Mindszenty József egykori esztergomi érsek és az utolsó hercegprímás ügyéről korábban már volt szó. A Szentszék és Kádár az 1960-as évektől kezdődő közeledésének egyik sarkalatos kérdése volt Mindszenty és az esztergomi érseki szék ügyének megoldása. Ennek nyomán végül – mint ismeretes – az a döntés született, hogy az esztergomi érseki szék az akkori pápa kánonjogilag üresnek nyilvánította.

Mindszenty végül 1975. május 6-án Bécsben száműzetésben halt meg és Mariazellben temették el.

A rendszerváltozást követően, már 1990 májusában felmerült a hamvak hazahozatalának gondolata. Erre végül 1991. május 4-én került sor. Az Esztergomi bazilika előtti téren II. János Pál pápa személyes küldöttje, egyházi és világi méltóságok, valamint mintegy 50.000 hívő jelenlétében került sor a hamvak újratemetésére.

Maga az esemény több volt, mint egyszerű újratemetési szertartás. Nemzetközi jelentőségű, politikai esemény volt, melyben a magyar állam képviselői is megadták a végtisztességet egy olyan egyházi személynek, aki bátran szembeszállt a kommunista diktatúrával.

A másik két kiemelkedő esemény egyértelműen az 1991. augusztusi és az 1996. szeptemberi pápalátogatások voltak.

K13

Korabeli képeslap a pápalátogatások helyszíneiről

Az 1991. évi pápalátogatásra való meghívásra – mint arról már korábban volt szó – még a kommunizmus idején, 1988. augusztus 20-án került sor, II. János Pál azonban már egy friss demokráciába érkezett. Maga a látogatás lelkipásztori és politikai jelentősége mellett történelmi jelentőségű is volt, hiszen soha azelőtt hivatalban lévő pápa még nem

járt Magyarországon. II. János Pál látogatásának célját az alábbiakban foglalta össze: „Kettős cél vezetett, hogy ellátogassak hazátokba. Részben azért jöttem, hogy megerősítem hitükben testvéreimet, akik az Egyházhhoz tartoznak. Részben pedig azért, hogy minden magyarnak feltárjam a keresztény világszemléletet, 'az emberi személy megmentése az emberi társadalom felépítése' érdekében (Gaudium et spes, 3.) (...) A vallásos életfelfogást tárom elétek, hiszen csupán ez lehet hatékony elindítója hazátok újjászületésének. Fölkínálom ezt mindnyájatoknak, a zsinat szavaival szerint 'nemcsak az Egyház fiaihoz szólva, nem is csak azokhoz, akik Krisztus hívei, hanem különbség nélkül minden emberhez fordulva' (Gaudium et spes, 2.)”³²⁴

A pápa 1991. augusztus 16-20. között tartózkodott Magyarországon és meglehetősen sűrű programot bonyolított le. A program szervezője és felelőse Pálos Miklós államtitkár volt, aki a látogatással kapcsolatosan megjegyezte, hogy annak logisztikai lebonyolítása óriási feladat elé állította a hatóságokat, hiszen nem volt tapasztalat nyilvános, több tízezer embert megmozgató, ilyen jellegű egyházi esemény lebonyolításában.³²⁵

A pápa öt nyilvános szentmisét celebrált (Esztergomban, Pécsen, Máriapócsra – itt görögkatolikus szertartás szerint mutatta be a liturgiát – Szombathelyen végül Budapesten, a Hősök terén), találkozott az állam vezetőivel, a Magyar Katolikus Püspöki Kar tagjaival, az akkreditált diplomátákkal, a zsidóság, a tudomány, az idősek és a kispapok, valamint a seminaristák képviselőivel és az ifjúsággal, emellett ökumenikus istentiszteleten vett részt Debrecenben. Valóban azt lehet mondani, hogy a társadalom szinte minden szegmenséhez ellátogatott, így a pápai vizit valóban a magyar társadalom egészének szólt.

³²⁴ II. János Pál pápa köszöntő beszéde. (In.: *A Szentatyja Magyarországon*. szerk: dr. Diósi István.) Budapest, 1991. 9. old.

³²⁵ Pálos Miklóssal készített személyes interjú. (Az interjú 2015. 08. 03. Tolnán készült)

K14

Zarándokfüzet

1996-ban ismét pápalátogatásra került sor. A pápai vizit fő oka a Pannonhalmi Bencés Kolostor 1000 éves fennállásának megünneplése volt. Ahogyan azt Várszegi Asztrik pannonhalmi apát is megállapította, „*ez a látogatás elsősorban pasztorációs és kevésbé politikai jellegű látogatás volt.*”³²⁶ A pannonhalmi ünnepséget, melyre 1996. szeptember 6-án került sor, követő napon, szeptember 7-én a pápa a Győri Ipari Parkban tartott nyilvános szentmisét. Szentbeszédében utalt azokra a szociáli-gazdasági nehézségekre, melyeket nem csak Magyarország, hanem a poszt-szovjet országok ebben az időszakban megélték. Ezzel kapcsolatosan az alábbi megállapításokat tette: „*Kedves Testvérek! Ne engedjétek, hogy kedveteket szegjék a gazdasági és társadalmi nehézségek, a munkanélküliség, sokak elszegényedése, a hit nélküli felnőtt nemzedék erkölcsi érzékének megfogyatkozása. Nagy a kísértés, hogy feladjátok a küzdelmet és beletörődjétek a fennálló helyzetbe. (...)Mi keresztények azonban Krisztus jelenlétében élünk. Krisztus a mi reményünk! Nem vagyunk egyedül soha! Krisztushoz, a jó Pásztorhoz tartozunk, aki mindig velünk van.*”³²⁷ A beszéd mondanivalója így nem csak az Egyház híveihez szólt, hanem tágabban az országhoz, illetve az egész térséghez. A szociális és gazdasági feszültségek leküzdéséhez a társadalom figyelmébe ajánlotta az Egyház és a helyi katolikus közösségek segítségét is.

³²⁶ Várszegi Asztrikkal készített személyes interjú. (Az interjú 2014. 08. 08. Pannonhalmán készült)

³²⁷ II. János Pál szentbeszéde. 1996. 09. 07. Győr. In.: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=283>
(Letöltés időpontja: 2017. 02. 02.)

E három példa jól mutatja, hogy egy egyházi esemény hogyan válik önmagán túlmutató nemzetközi és politikai eseménnyé. Önmagukban azonban ezek az események nem jöhettek volna létre állami támogatás nélkül. Ezért valóban beszélhetünk egyfajta politikai gesztusról is, melyet az állam az Egyház felé tett.

*„Hiszem, hogy Magyarország megújul.
Ez a megújulás nem fog menni a vidék megújulása nélkül,
melyhez szükség van természetes szövetségekre.
Úgy gondolom, hogy a magyar történelmi egyházak
ilyen stratégiai szövetségek mindannyiunk számára.”*
(Szászfalvi László államtitkár³²⁸)

A „szövetséges” állam

8.1. *Koncepcióváltás a vallási közösségekkel való kapcsolattartásban*

A 2010-es választást követően a vallási közösségek és az állam kapcsolatában új fejezet kezdődött.

Az új korszaknak négy jelét láthatjuk.

Az első, hogy koncepcionális szakítás történt a korábbi liberálisnak jellemezhető állam-egyház felfogással. Míg korábban az állam minden, a törvényeknek megfelelően bejegyzésre került és működött vallási közösséget egyháznak ismert el, addig a jelenlegi szisztémában a vallási közösségeket két csoportra osztja: „bevett egyházra” és „vallási tevékenységet végző szervezetre.” A két kategória közötti egyik jelentős különbség, hogy az állam lényegében csak a bevett egyházakkal kíván együttműködést létesíteni. Emiatt a bevett egyházi státusz megadása az Országgyűlés kompetenciájába tartozik. (A jogszabályi változásról a későbbiekben még részletesen szólok.)

A másik jelentős változás, hogy az állam a bevett vallási közösségekkel kapcsolatban partneri kapcsolatok helyett az „együttműködés”, illetve a „stratégiai szövetséges” fogalmakat használja. Azaz az állam – bár az Alaptörvényben is deklarált módon semleges a vallási közösségekkel szemben – a bevett vallási közösségeket, melyek „*a közösségi célok elérése érdekében*”³²⁹ az állammal együttműködnek, kvázi egyenrangú,

³²⁸ Forrás: <http://videkstrategia.kormany.hu/a-nemzeti-videkstrategia-a-videk-alkotmanya> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 15.)

³²⁹ Magyarország Alaptörvénye VII. cikk (4) <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 15.)

közös felelősségbe vonja, és részükre „a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít.”³³⁰

A harmadik jelentős változás, hogy az ingatlanátadások 2011. évi lezárulását követően az Egyház (és más bevett vallási közösség) részére történő ingatlanátadások nem álltak le, sőt, újabb bővülési hullám indult. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az állam az 1993-ban kialakított közoktatási rendszert, melyben az önkormányzatokat is iskolafenntartóvá tette, alapjaiban újjászervezte. Az állam 2012-ben lényegében visszavette az önkormányzatoktól az iskolák működtetésének jogát. Ezzel párhuzamosan az egyházak, felekezetek részére lehetőséget adott, hogy a korábbi önkormányzati iskolák intézményfenntartóivá váljanak. Az önkormányzatok egy része szívesen adta egyházi, felekezeti kezelésbe az iskoláit, ezért lényegében a vallási közösségek számára új iskola átvételi hullám kezdődött meg.

Negyedik változásként megállapítható, hogy az állam a hazánkban nagy múltra visszatekintő vallási közösségekkel együtt, mintha lemondott volna arról, hogy a vallási közösségek saját gazdasági autonómiával rendelkezzenek. Ennek oka lehet az előbb említett koncepcióváltás is, mely a partnerséget szövetségként képzelel el. Mindez azt feltételezi, hogy az állam és (leginkább) a bevett vallási közösségek egy csónakban eveznek, egy célért tevékenykednek, így a gazdasági önállóság kérdése elhanyagolható. A következőkben e négy témával részletesebben is foglalkozom.

8.2. A jogszabályi feltételrendszer változása

8.2.1. Az Alaptörvény

Az Országgyűlés által 2011. április 25-én elfogadott Alaptörvénnyel az 1949-es és az azt módosító 1989-es Alkotmány hatályát veszítette. Természetes az Alaptörvény is foglalkozik a vallásszabadsággal, valamint az állam és a vallási közösségek viszonyának kérdésével a VII. cikkben a „Szabadság és felelősség” cím alatt.

Az Alaptörvény eredeti szövegében ez olvasható:

„(1) Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki

³³⁰ Magyarország Alaptörvénye VII. cikk (4)

vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa. (2) Az állam és az egyházak különváltan működnek. Az egyházak önállóak. Az állam a közösségi célok érdekében együttműködik az egyházakkal. (3) Az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”³³¹

Az eredetileg elfogadott szövegen azonban az Országgyűlés kétszer is változtatott. Ez azért is különös, mert az úgynevezett Velencei Bizottság „Vélemény Magyarország új Alkotmányáról” című 2011. június 20-án 621/2011. sz. vélemény /CDL-AD(2011)016/ dokumentumában magát a VII. cikket nem kifogásolta. A Velencei Bizottság jelentése megállapítja: „ahogy azt a Velencei Bizottság 2004-es, a vallásra és világnézeti meggyőződésre vonatkozó szabályok felülvizsgálatával kapcsolatos útmutatója is kimondja, „megengedhető az olyan szabályozás, ami elismeri a történelmi különbségeket a különböző vallásoknak az egyes országok történelmében játszott szerepében, amíg ezt nem használják a diszkriminációs gyakorlat igazolására” (II.B.3 fejezet). Erre tekintettel a VII. cikk összhangban van az EJEE 9. Cikkével.”³³²

Az Alaptörvény szövegét azonban az Alaptörvény negyedik módosításakor, 2013. március 25-én megváltoztatták, mellyel kapcsolatosan a Velencei Bizottság részéről aggályok merültek fel.

Ebben a szövegváltozatban az állam és a vallási közösségek kapcsolatát újradefiniálták, és lényegében különbséget tettek a „vallási közösség” fogalma és az „egyház” fogalma között. E szerint „egyház” az a vallási közösség, melyet az Országgyűlés egyháznak ismer el.

(1) Az Alaptörvény VII. cikk (2) és (3) bekezdése helyébe a következő rendelkezések lépnek:

„(2) Az Országgyűlés sarkalatos törvényben egyházként ismerhet el egyes vallási tevékenységet végző szervezeteket, amelyekkel az állam a közösségi célok érdekében együttműködik. Az egyházak elismerésére vonatkozó sarkalatos törvényi rendelkezésekkel szemben alkotmányjogi panasznak van helye.

³³¹ Magyarország Alaptörvény (2011. április 25.) In.: Magyar Közlöny. 2011. 43. 10661. old.

³³² Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság (Velencei Bizottság) 621/2011. sz. vélemény /CDL-AD(2011)016/. Strasbourg, 2011. 06. 20. 18. old.

(3) Az állam és az egyházak, illetve a vallási tevékenységet végző más szervezetek különváltan működnek. Az egyházak és a vallási tevékenységet végző más szervezetek önállóak.”

(2) Az Alaptörvény VII. cikke a következő (4) bekezdéssel egészül ki:

„(4) Az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg. A vallási tevékenységet végző szervezetek egyházként való elismerésének feltételeként sarkalatos törvény huzamosabb idejű működést, társadalmi támogatottságot és a közösségi célok érdekében történő együttműködésre való alkalmasságot írhat elő.”³³³

E különbségtétel több szempontból is problémás, hiszen a törvény olyan fogalmakat használ, melyek nem lehetnek általános érvényűek. Korábban is szó volt róla, hogy meglehetősen aggályos az az elterjedt jogi forma, mely a vallási közösségeket az „egyház” szóval definiálja. A törvény szövegében az állam minden olyan vallási közösséget, melyet elismer, egyháznak fogad el, a többi közösségre pedig a vallási közösség kifejezést használja. Az „egyház” ebben az összefüggésben tehát státuszként és nem teológiai értelemben jelenik meg a szóhasználatban.

Másrészről a szöveg tartalmilag is kifogásolható, melyet a Velencei Bizottság a következőképpen indokolt:

„Míg a VII. cikk eredeti változatát a Bizottság az EJEE 9. Cikkével összhangban lévőnek találta a Magyarország új alkotmányáról szóló véleményében,²⁸ az egyházak Országgyűlés általi elismerésének eljárását alkotmányos szintre emelte a VII. cikk (2) bekezdése. A Bizottság ezt az eljárást a magyar lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvényről szóló véleményében kritizálta:

(...)

33. A Háttéranyagban a magyar kormány kitart amellett, hogy az egyházak országgyűlési elismerése nem akadályozza meg a többi vallási közösséget a vallása vagy vallásos meggyőződésének egyházként történő szabad gyakorlásában a szó teológiai értelmében, jogilag a „vallásos tevékenységet végző szervezet” formájában.

34. A Bizottság álláspontja szerint ez a kijelentés nem egyértelmű a hatókörét illetően. Nem szabad elfelejteni, hogy a vallásos szervezeteket nemcsak akkor védi az EJEE, amikor a szűk értelemben vett vallásos tevékenységet gyakorolják. A 9. Cikk első

³³³ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.) In: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300325.ATV> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 25.)

bekezdése magában foglalja a vallás gyakorlásának jogát istentisztelet, tanítás, gyakorlat és szertartások formájában. Az EJEE értelmében a vallásos tevékenységet végző szervezeteket a magyar Országgyűlés általi elismeréstől függetlenül védelem illeti meg, és nemcsak akkor, amikor a szoros értelemben vett vallásos tevékenységet végzik, hanem akkor is, amikor például közösségi munkát végeznek, feltéve, hogy – a kialakult joggyakorlatnak megfelelően – annak „bizonyos valós kapcsolata van a hittel”. A 9. Cikk a 14. Cikkkel együtt alkalmazva azt írja elő az EJEE-ben részes államok számára, hogy „maradjanak semlegesek és pártatlanok, amikor a vallásszabadság területén gyakorolják szabályozó hatalmukat”.

35. A Háttéranyag nem foglalkozik az elismerés megtagadásával szembeni jogorvoslat hiányával. A VII. cikk (2) bekezdése az elismerési kritériumok helytelen alkalmazása esetére a következő jogorvoslatra utal: „A sarkalatos törvény egyházi elismerésekkel kapcsolatos rendelkezéseivel szemben alkotmányjogi panasznak van helye.” A budapesti megbeszélések során a Velencei Bizottságot arról tájékoztatták, hogy ilyen jogorvoslat bevezetését tervezik, de hogy ez a jogorvoslat a parlamenti eljárás ellenőrzésére korlátozódik. Úgy tűnik, hogy egy ezzel kapcsolatos törvény vitája éppen most folyik az Országgyűlésben, de azt nem nyújtották be a Velencei Bizottságnak véleményezés céljából. Azonban egy pusztán eljárási jogorvoslat kétségtelenül elégtelen az EJEE 13. Cikke alapján, tekintettel az EJEE 9. Cikkére. Az Alaptörvény VII. cikk (2) bekezdése tartalmi kritériumokat határoz meg, így pusztán az alkalmazott eljárás felülvizsgálata nem teszi lehetővé annak ellenőrzését, hogy a kritériumokat megfelelően alkalmazta-e az Országgyűlés.

36. Az Alaptörvény negyedik módosítása megerősíti, hogy az Országgyűlés kétharmados többségének lesz hatásköre az egyházak elismerésére. Ezenkívül a „közösségi célokért történő együttműködésre való alkalmasság” új kritériuma nem meghatározott és túl tág teret biztosít az Országgyűlés számára ahhoz, hogy egyes vallások előnyben részesítése céljából használja fel ezt a fordulatot. Precíz kritériumok hiányában és anélkül, hogy az egyházi elismerésre irányuló kérelem diszkriminatív elutasítása esetére lenne jogorvoslat, a Velencei Bizottság szerint a belső jog nem nyújt megfelelő jogorvoslatot az EJEE 13. Cikke értelmében.”³³⁴

³³⁴ Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság (Velencei Bizottság) 720/2013. sz. vélemény /CDL-AD(2013)012/. Strasbourg, 2013. 06. 17. 10-11. old.

A Velencei Bizottság fő kifogása az volt, hogy míg a korábbi törvényi szabályozás (A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény – továbbiakban: *Ehtv*) értelmében az egyházi státusz megadása az Országgyűlés hatáskörébe tartozott, addig most alaptörvényi keretek közé helyezték, mellyel a korábban felmerült problémákat nem hogy nem orvosolták, hanem még inkább „bebetonozták.” Mindez elsősorban azért érdekes, mert az Alkotmánybíróság 2012. február 15-én kelt döntésében megállapította, hogy az *Ehtv*-ben rögzített „*Országgyűlés által elismert*” rész Alaptörvény-ellenes.³³⁵ (A vitatott pont az *Ehtv*-ben: 7. § (1) *Az egyház, vallásfelekezet, vallási közösség (a továbbiakban együtt: egyház) azonos hitelveket valló természetes személyekből álló, önkormányzattal rendelkező és az Országgyűlés által elismert autonóm szervezet, amely elsődlegesen vallási tevékenység gyakorlása céljából jön létre és működik.*)

Az Alaptörvény szövegének változását Gáva Krisztián azzal magyarázza, hogy „*a törvényalkotó Országgyűlés korrigálta az egyházakra vonatkozó szabályozást. (így) Az Országgyűlés által elismert egyház bevett egyház, míg a vallási tevékenységet végző szervezet különös egyesületi formaként működő magánjogi jogalany. A bevett egyház az elismeréssel közjogi jogalannyá válik.*”³³⁶ Ezzel az érveléssel azonban nem lehet egyetérteni, tekintettel arra, hogy az *Ehtv* vitatott passzusának alaptörvényi rögzítése önmagában a problémát nem oldotta meg, sőt, mint azt az előbb is láthattuk, inkább konzerválta. Hasonló következtetésre jutott a Magyar Helsinki Bizottság, a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) és az Eötvös Károly Intézet is, akik közös nyilatkozatukban megállapították, hogy „*az Alaptörvény negyedik módosítása az AB-döntéssel éppen ellentétes, alkotmányellenesnek ítélt állapotot szentesítette.*”³³⁷

A nemzetközi és a hazai kifogások alapján a jogalkotó az Alaptörvény ötödik (2013. szeptember 26.) módosítása során is hozzányúlt a szöveghez.

E szövegváltozatban, mely jelenleg is hatályos, az alábbi szerepel: „*(1) Az Alaptörvény VII. cikk (2)-(4) bekezdése helyébe a következő rendelkezések lépnek:*

³³⁵ 6/2013. (III. 1.) AB határozat. In: <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/E57CE6378E537151C1257ADA00524F50?OpenDocument>
(Letöltés időpontja: 2018. 03. 25.)

³³⁶ Gáva Krisztián: Az Alaptörvény módosításai. (In.: Pro Publico Bono 2014/2. sz.) Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest 2014. 39. old.

³³⁷ *Nem akarásnak nyögés a vége.* In.: <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Nem-akarasnak-nyoges-a-vege-20130918.pdf> 4. old. (Letöltés időpontja: 2018. 03. 25.)

„(2) Az azonos hitelveket követők vallásuk gyakorlása céljából sarkalatos törvényben meghatározott szervezeti formában működő vallási közösséget hozhatnak létre.

(3) Az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak.

(4) Az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködhetnek. Az együttműködésről a vallási közösség kérelme alapján az Országgyűlés dönt. Az együttműködésben részt vevő vallási közösségek bevett egyházként működnek. A bevett egyházaknak a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít.”

(2) Az Alaptörvény VII. cikke a következő (5) bekezdéssel egészül ki:

„(5) A vallási közösségekre vonatkozó közös szabályokat, valamint az együttműködés feltételeit, a bevett egyházakat és a rájuk vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”³³⁸

Ez a szövegváltozat két változást is hozott. Az egyik, hogy az „egyházi” státuszhoz a korábbi kétharmados országgyűlési elfogadás helyett ezentúl elegendő az egyszerű többség. A másik, hogy amennyiben bizonyos közös célok elérése érdekében (oktatás, szociális kérdések stb.) az adott vallási közösség együttműködési szándékát fejezi ki az állam felé (és egyébként megfelel az Ehtv-ben megfogalmazott feltételeknek), akkor jogosult kérvényezni az egyházi státusz elnyerését.

A módosítással kapcsolatosan az alábbiak szerint összegzik kifogásaikat a civil jogvédő szervezetek:

„Az ötödik módosítással tehát az Alaptörvény nemcsak fenntartja az egyháztörvény hatályba lépése nyomán keletkezett jogsérelmeket, hanem immár nyíltan kimondja a vallási közösségek (a bevett egyházak és a vallási tevékenységet végző szervezetek) közti megkülönböztetést, aminek egyetlen kritériuma az Országgyűlés általi elismerés – holott erről mind az AB, mind a Velencei Bizottság azt mondta ki, hogy önkényes.”³³⁹

Összességében az Alaptörvény vallási közösségekre vonatkozó részei a kezdeti általánosabb szövegforma helyett egyre inkább a konkrét – korábban alacsonyabb szinten szabályozott – megfogalmazás felé tolódtak. Így a jelenleg hatályos Alaptörvény

³³⁸ Az Alaptörvény ötödik módosítása (2013. szeptember 26.) in: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300926.ATV>

³³⁹ Nem akarásnak nyögés a vége. In.: <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Nem-akarásnak-nyoges-a-vege-20130918.pdf> 4. old. (Letöltés időpontja: 2018. 03. 25.)

kétszintűvé tette a vallási közösségek megítélését, és az állam velük való kapcsolattartását is.

A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, 8.2.2. vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény (Ehtv)

Az Ehtv – ahogyan arra korábban utaltam – vitákkal terhes módon született meg. Az eredeti törvény a 2011. évi C. törvény volt. A törvény az Alkotmánybíróság a 164/2011. (XII. 20.) határozata alapján „közjogi érvénytelenség miatt alkotmányellenes, ezért azt megsemmisíti.”³⁴⁰Ez azért érdekes, mert az Alkotmánybíróság tartalmilag nem vizsgálta a jogszabályt, hanem már annak elfogadási körülményeit is Alkotmányellenesnek ítélte. (Ekkor még nem lépett hatályba az új Alaptörvény.)

*„Az Ehtv. megalkotása során a T/3507/90. számú egységes javaslatához képest koncepcionális változást tartalmazó T/3507/98. számú zárószavazás előtti módosító javaslat benyújtására és elfogadására a Házsabálynak — a közügyek érdemi megvitatásának, a köz érdekében végzendő képviselői tevékenységnek, ezáltal a demokratikus hatalomgyakorlásnak garanciáját képező, a jogalkotás ésszerű rendjének biztosítékául szolgáló — a 107. §-ával ellentétesen került sor, ami egyben az Alkotmány 2. § (1) és (2) bekezdésének, valamint 20. § (2) bekezdésének sérelmét eredményezte.”*³⁴¹
Ezt követően született meg a 2011. évi CCVI. törvény, mellyel kapcsolatban szintén felmerültek problémák.

Az Alkotmánybíróság az új jogszabály több pontját is Alaptörvény-ellenesnek nyilvánította, és megsemmisítette. (Ezek a törvény 14. § (1) és (3)–(5); 34. § (1)–(2) és (4); 37. § (1) pontjai voltak.) Ennek indokaként az Alkotmánybíróság azt állapította meg, hogy „*az Ehtv. 14. § (1) és (3)–(5) bekezdése, valamint 34. § (2) és (4) bekezdése nem felel meg a tisztességes eljáráshoz való jogból és a jogorvoslathoz való jogból*

³⁴⁰ 164/2011. (XII. 20.) AB határozat. In.: <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/C74D232250CD2086C1257ADA0052ACC9?OpenDocument>

(Letöltés időpontja: 2018. 03. 26.)

³⁴¹ 164/2011. (XII. 20.) AB határozat.

eredő követelményeknek, ezen keresztül a vallásszabadsághoz való jog és a hátrányos megkülönböztetés tilalmának sérelmét eredményezi, tehát alaptörvény-ellenes.”³⁴²

A Velencei Bizottság is kifogásokat támasztott a jogszabály ellen, melyet a következőkkel indokolt:

„72. A Velencei Bizottság különösen aggódik amiatt, hogy a törvény nem tartalmaz eljárási biztosítékokat arra, hogy semleges és pártatlanul fogják alkalmazni az egyházak elismerésére vonatkozó rendelkezéseket.

73. Az egyházkénti elismerés iránti kérelmeket közvetlenül az Országgyűlés vallási ügyekkel foglalkozó bizottságához kell benyújtani, amely végül az elismerés tárgyában egy törvényjavaslatot nyújt be az Országgyűlésnek. Az elismerésről szóló törvényt a képviselők kétharmadának kell elfogadnia.

74. A rapportőrök rendelkezésére álló legutóbbi információk szerint az Országgyűlés 2012. február 29-én elfogadott egy elismerési törvényt, 32 elismert egyházzal. A rapportőrök és a külvilág számára egyáltalán nem ismert, hogy milyen módon, milyen kritériumok és bizonyítékok alapján tudták az országgyűlési bizottság, majd az országgyűlési képviselők pár nap alatt megtárgyalni a listán szereplő 32 egyházat, dűlőre jutni a vallási tevékenység és az egyházak törvényi fogalma kapcsán felmerülő bonyolult kérdésekben, mindezt anélkül, hogy nem kerültek a népszerű előítéletek hatása alá.

(...)

76. Az előbbiekből alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy egy vallásos közösség (szervezet) elismerése vagy újbóli elismerése teljesen az Országgyűlés döntésén múlik, ami pedig többé vagy kevésbé elkerülhetetlenül politikai megfontolások alapján dönt. Nem pusztán azért, mert az Országgyűlés aligha képes arra, hogy a törvényben szereplő fogalmak részletes vizsgálatát és alkalmazását elvégezze, hanem azért is, mert ez az eljárás nem nyújt elégséges biztosítékokat a törvény semleges és pártatlan alkalmazására. Továbbá arra is ésszerűen lehet számítani, hogy az Országgyűlés összetétele változni fog a választásokat követően, ami új egyházak tetszőleges elismerését és régiak törlését eredményezheti, ami potenciálisan káros következményekkel jár a jogbiztonságra és a vallási közösségek önbizalmára.

³⁴² 6/2013 (2013. III. 1.) AB határozat. In:

<http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/E57CE6378E537151C1257ADA00524F50?OpenDocument>

(Letöltés időpontja: 2018. 03. 26.)

77. *A törvény legelső alkalmazása alapján nyilvánvaló, hogy az alkalmazott kritériumok bizonytalanok, és ezenkívül az is, hogy az eljárás tökéletesen átláthatatlan. A magyar Országgyűlés döntésének motívumai nem nyilvánosak és indokai nem ismertek. Az elismeréssel kapcsolatos döntést egy országgyűlési bizottság hozza meg jogszabály (pozitív döntés esetében) vagy határozat (negatív döntés esetében) formájában. Ez nem tekinthető a megfelelő eljárással szemben támasztott sztemenderdekekkel összeegyeztethetőnek.*³⁴³

A kifogások hatására született meg a jogszabály átfogó módosítása a 2013. évi CXXXIII. törvény keretében. Ezzel kapcsolatosan az Eötvös Károly Intézet egy tanulmányában a következő megállapításokat tette: a „2013. évi CXXXIII. törvény teljesen átrajzolta az Ehtv. alapfogalmait. A 2013. augusztus 1-jén hatályba lépett átfogó módosítás óta a törvény már a vallási közösségek két formáját különbözteti meg: az Országgyűlés által elismert, ún. „bevett” egyházak, és a vallási tevékenységet végző szervezet kategóriáit.”³⁴⁴A jelenleg hatályos jogszabályi szöveg – egy-két apró módosítástól eltekintve – ezen módosításon nyugszik. A jogalkotó, ahogyan az látható, ragaszkodott a vallási közösségek kétszintű megközelítéséhez. A kritikát megfogalmazók az új szabályozás miatt az egyházi státuszt elnyert vallási közösségeket mintegy „kiváltságos”, „privilegizált” közösségeknek tekintik, mely hosszútávon nem tűnik szerencsés megoldásnak. Ezt a felfogást erősíti az is, mely alapján csupán a bevett egyházak részére ajánlható fel az adó 1%-a. A jelenleg bevett 32 db egyház listáját a hatályos törvény melléklete tartalmazza.

A jogalkotó többször hangsúlyozta, hogy a szabályozás alapvető célja a visszaélések kiszűrése. Kérdés, hogy a törvényi szabályozás alkalmas-e erre? Hiszen önmagában nem azzal van a probléma, hogy az állam az együttműködés érdekében különbséget tesz a vallási közösségek között, azaz lehetőséget teremt bizonyos közös célok érdekében az együttműködésre. Ezt a Velencei Bizottság sem kifogásolta. A kétszintű szabályozás azonban túlságosan éles választóvonalat jelent, melyben nem az együttműködés elemei dominálnak, hanem más, nem objektíven meghatározott szempontok.

Még egy rövid kitekintést kell megtennem. A törvény nagy valószínűséggel 2018. végén - 2019. elején ismét átfogó módosításon fog átesni, melyről jelenleg Kormány-

³⁴³ CDL-AD(2012)004, elfogadva a Velencei Bizottság 90. plenáris ülésén (Velence, 2012. március 16–17.)

³⁴⁴ *Az egyházak jogi státuszának szabályozása Magyarországon 2011–2014.* Eötvös Károly Intézet, Budapest, 2014. 6. old.

előterjesztés készül. Az előterjesztés közpolitikai célját az alábbiakban határozták meg: „Az előterjesztés célja a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény (a továbbiakban: Ehtv.) átfogó módosítását célzó törvényjavaslat megalkotása, amely meg kívánja teremteni a törvény összhangját az Alaptörvény ötödik módosításával, és le kívánja zárni azokat a nyitott szabályozási kérdéseket, amelyek a jelenleg hatályos szabályozás kapcsán hazai – Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) – és nemzetközi – Velencei Bizottság, Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) – fórumokon felmerültek. Ezen túlmenően hosszú távú megoldást kínál a lelkiismereti és vallásszabadság maradéktalan érvényesüléséhez, valamint az állam és a vallási közösségek Alaptörvény szerinti különvált, de a közcélú feladatok ellátása terén együttműködésen alapuló működéséhez.”³⁴⁵

Azaz az új javaslat ígérete szerint figyelembe veszi az előző időszak nemzetközi és hazai kritikai észrevételeit, és igyekszik hosszútávon garantálni a vallási közösségek számára a szabad működés, valamint az állam és a felekezetek közötti szétválasztás elvét. Amennyiben a törvény átdolgozására ismét sor kerül, akkor ez már a negyedik átfogó módosítása lesz a jogszabálynak. Kérdés, hogy valóban tartós lesz-e, illetve a felmerült problémákat megoldja-e. Erre itt és most még nem tudunk választ adni.

8.3. Az ingatlanátadások lezárása és az „önkéntes átadások” időszaka

A vallási közösségek és az állam kapcsolatának újraértelmezése nyomán az Egyház bevett egyházként tevékenykedhet Magyarországon. Mint ilyen, természetes módon együttműködik az állammal. Az együttműködés módozata többértű.

A legfontosabb, hogy az állam mellett az Egyház vált a legnagyobb intézmény fenntartóvá. Így az oktatási, szociális, egészségügyi stb. területeken jelenleg szoros kapcsolatban áll az állammal.

A másik szint az állam szakrális épületek felújításában történő közreműködése.

A harmadik együttműködési terület az egyéb egyházi rendezvények támogatása.

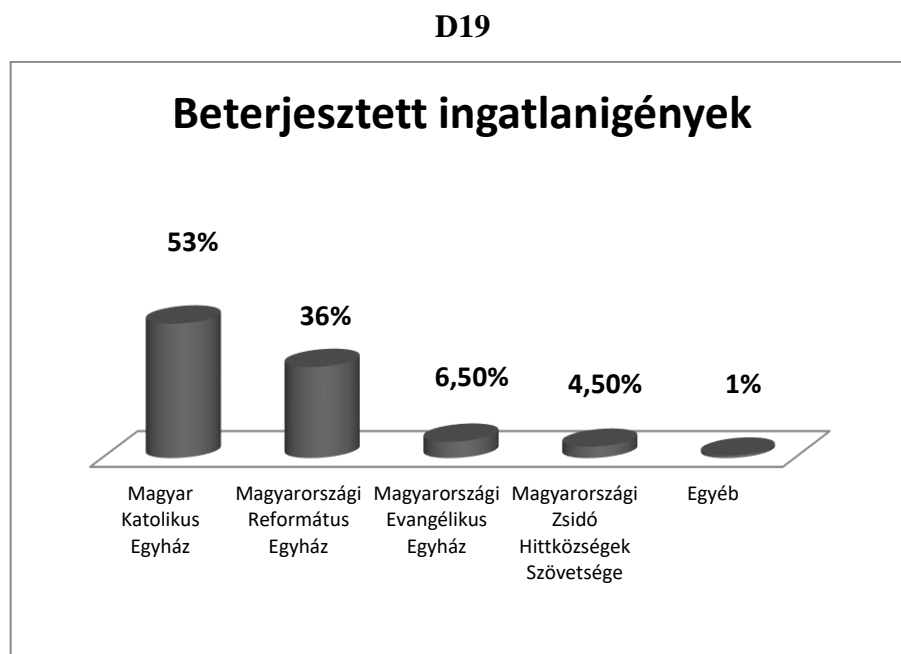
³⁴⁵ Az idézet törvények módosításának szöveges indoklását és a törvénytervezet módosítását a Miniszterelnökséget Vezető Miniszter jegyzi. Az előterjesztés szövege – nem nyilvános dokumentumként - 2018. október 26-án készült.

Az Egyház intézményi bővülésről már korábban is volt szó, most azonban két fontos határpont miatt érdemes röviden áttekinteni. Az első határpont az úgynevezett „kárpótlási” szakasz 2011-es lezárása, melynek során a funkcionalitás elve alapján az Egyház visszakapta elvett épületeit, illetve átválthatta életjáradékká azon ingatlanokat, melyeket nem tudott hasznosítani.

A második határpontnak az úgynevezett „önkéntes átadások” - a volt önkormányzati iskolák egyházi fenntartásúvá válása - időszakát tekinthetjük.

8.3.1 „Kárpótlási” szakasz

Ez a szakasz tizennyolc évet ölel fel, melynek kezdete az 1993-ban elfogadott és korábban részletesen is ismertetett, a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1993. évi XXXII. törvény volt. A folyamat 2011-ben zárult le. Ez idő alatt az érintett egyházak visszaigénylés céljából mintegy nyolcezer igényt jelentettek be az alábbi százalékos megoszlásban:³⁴⁶

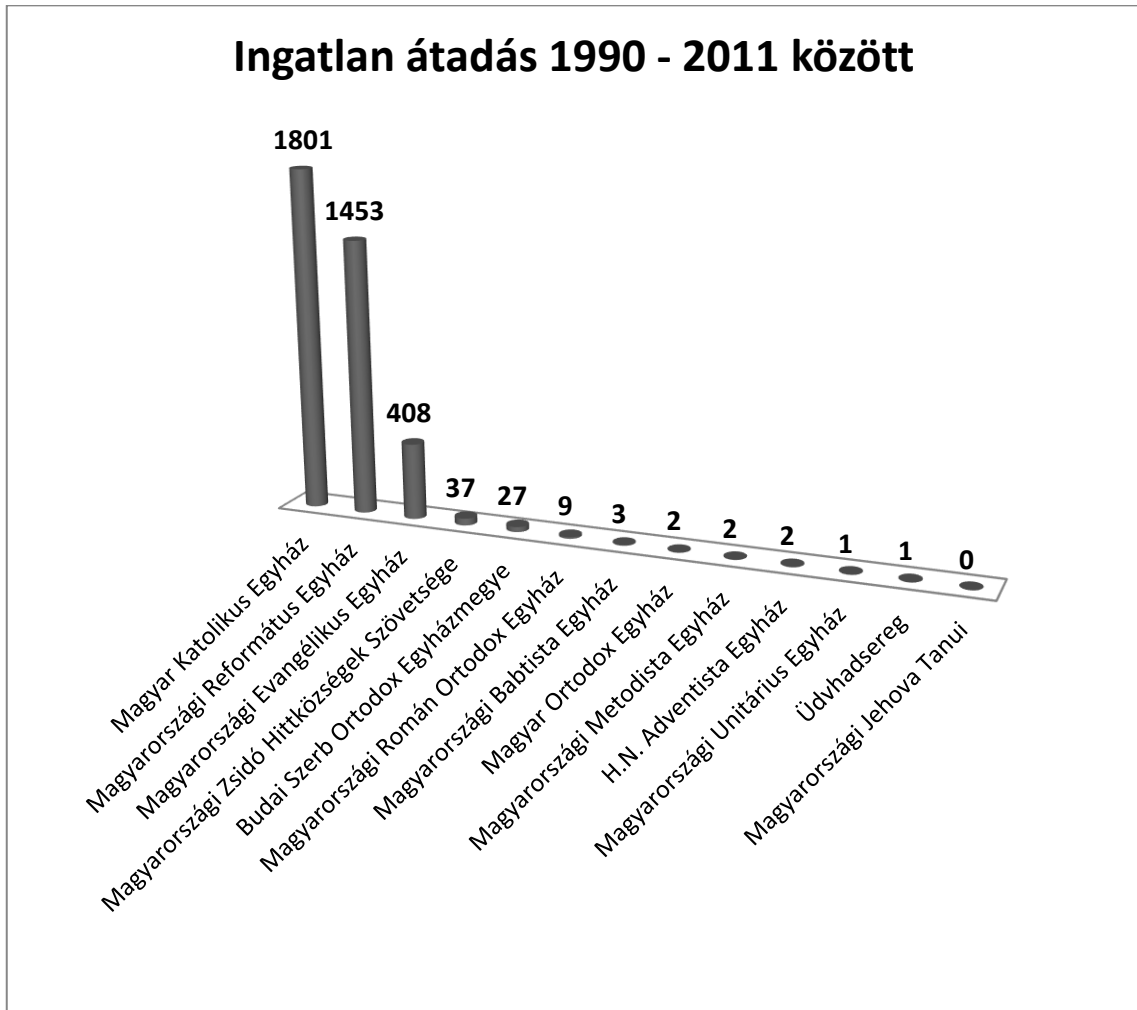

³⁴⁶ Adatok: Fedor Tibor: *Tájékoztató a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről*, http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatl_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0,634 (Letöltés időpontja: 2016. 08. 11.)

Ennek megfelelően a legnagyobb ingatlan visszaigénylő a Magyar Katolikus Egyház volt. Őket a Magyarországi Református Egyház, a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége követte. A többi egyház az összesen visszaigényelt ingatlanok csupán 1%-át tette ki.

Maguk az ingatlan visszaadások folyamatosan, de nem egyenletesen zajlottak. Az első szakaszban, 1992–1997. között kormánydöntéssel összesen 2502 ingatlan sorsa rendeződött. Az átadott ingatlanok tekintetében vezető helyen állt a Magyar Katolikus Egyház. Jelentős ingatlanállományt kapott vissza a Magyarországi Református Egyház valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház is. A többi egyház visszakapott ingatlanállománya összesen hetven ingatlanra terjedt ki. A visszaszolgáltatott ingatlanállomány összértéke 100.665.802 Ft volt.³⁴⁷

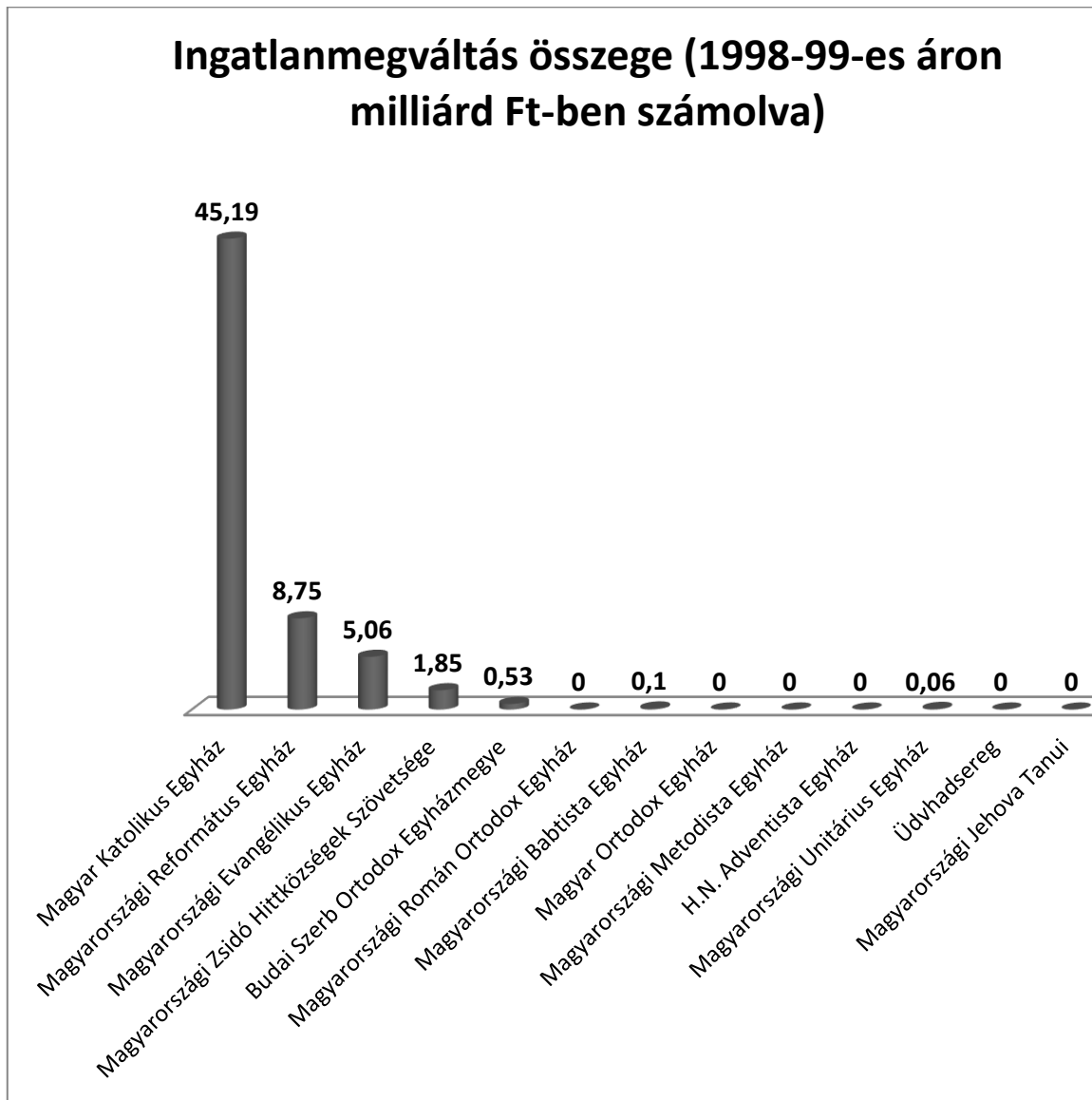
³⁴⁷ Adatok: Fedor Tibor: *Tájékoztató a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről*, http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatl_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0,634 (Letöltés időpontja: 2016. 08. 11.)

1731 ingatlan esetében az egyházak az ingatlan visszaigénylése helyett annak járadékban történő megváltását kérték. A megváltott ingatlanállomány összértéke 1998-99-es áron számolva 61,55 milliárd Ft volt. Ezt az összeget - ahogyan utaltam rá - az egyházak járadék formájában kapták, illetve kapják meg az államtól az alábbi szerint:³⁴⁸

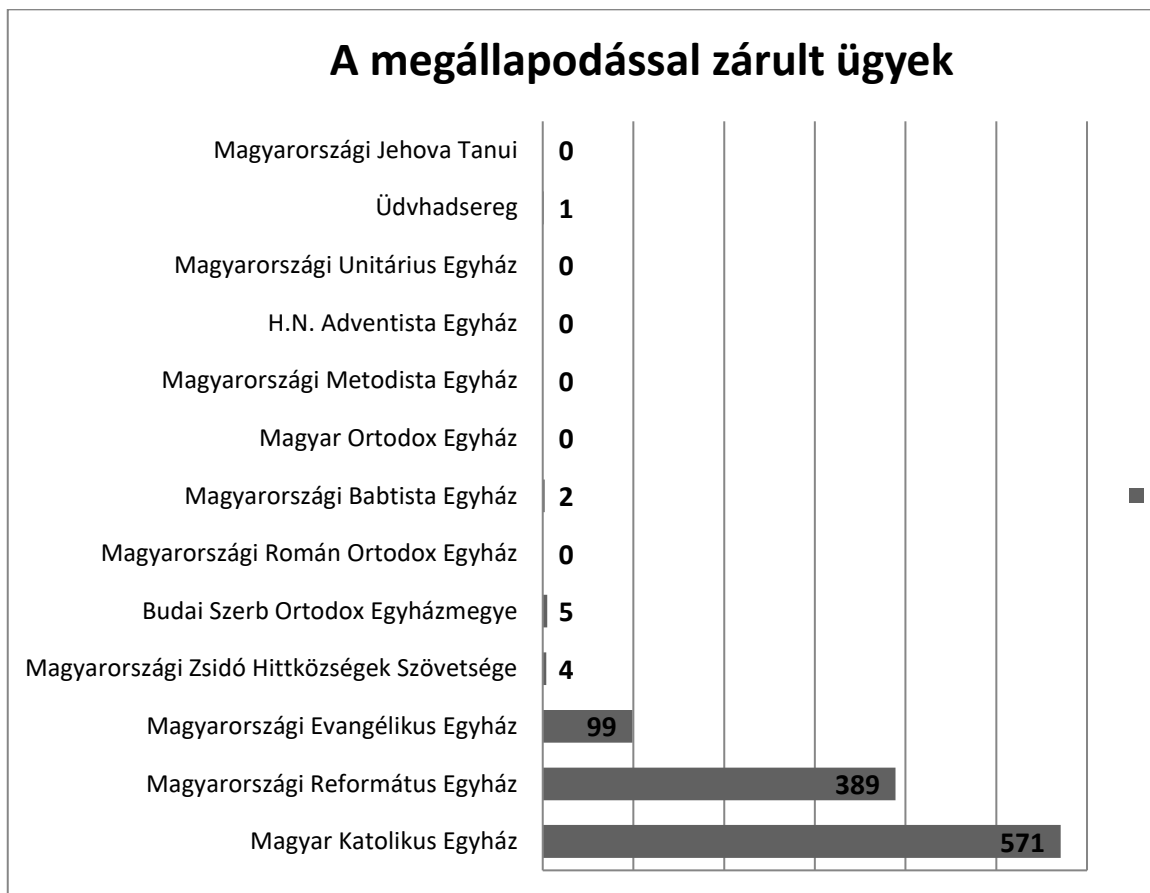
³⁴⁸ Adatok: *Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve.* (Szerk.: Fedor Tibor) Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság, Budapest. 2012. 41-42 old.

Ingatlanmegváltás összege (1998-99-es áron milliárd Ft-ben számolva)

Korábban láthattuk, hogy a törvény lehetővé tette a közvetlen megállapodást az érdekelt felek között. A megállapodással zárult ügyek esetében a következő kép rajzolódik ki:³⁴⁹

³⁴⁹ Adatok: Fedor Tibor: *Tájékoztató a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről*, http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatl_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0.634 (Letöltés időpontja: 2016. 08. 11.)

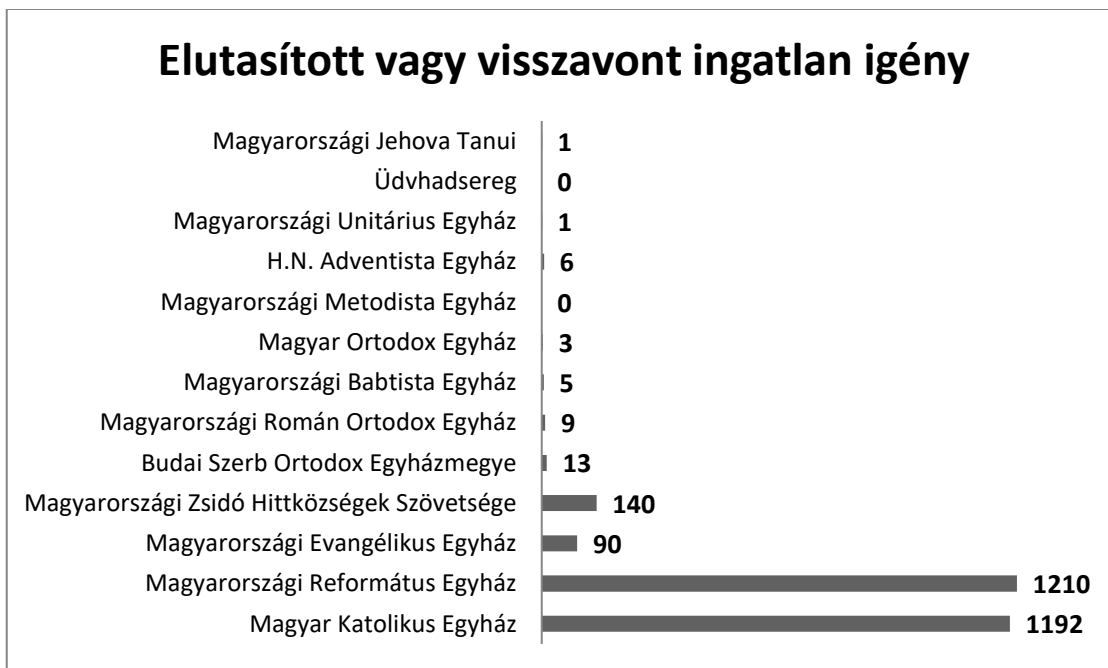

A megállapodással zárult ügyek száma a Magyar Katolikus Egyház, a Magyarországi Református Egyház, valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház esetében viszonylag magas értéket mutat. Azonban ez messze elmarad a kormánydöntéssel visszaadott vagy járadék formájában megváltott ingatlanok számától. Ennek oka elsősorban az, hogy az ingatlan-visszaadás sok esetben együtt járt az érintett önkormányzat kárpótlásával is. Ennek oka, hogy ezek az épületek nem üresen álltak, így az abban működő, döntő többségben önkormányzati intézményeket új helyre kellett telepíteni, melynek költségét az állam biztosította.

Meg kell jegyezni továbbá, „*hogy a benyújtott egyházi igények valamivel több mint 30%-a nem tartozott a törvény hatálya alá, így a betervező egyházi szervek ezeket*

visszavonták, vagy azok elutasításra kerültek.”³⁵⁰ Ez alapján a következő képet kapjuk:³⁵¹

D23

Látható, hogy valóban nagyon magas volt az elutasított, illetve a visszavont kérelmek száma. Ennek oka, „*hogy az igénylésnek igen szigorú együttes feltételeknek kellett megfelelnie, s akár egy tényállási elem hiánya már nem tette lehetővé az igény kielégítését.*”³⁵²

Összességében megállapítható, hogy az Egyház és más jogsérelmet szenvedett vallási közösségek ingatlan-visszaadásának folyamata Magyarországon közel húsz évig tartott. A folyamat során „*az egyházak összesen több mint 8.000 igényt terjesztettek elő. A beterjesztett igények számát figyelembe véve azok 51%-a a Magyar Katolikus*

³⁵⁰ *Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve.* (Szerk.: Fedor Tibor) Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság, Budapest. 2012. 48. old.

³⁵¹ Adatok: Fedor Tibor: *Tájékoztató a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről*, http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatl_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0,634 (Letöltés időpontja: 2016. 08. 11.)

³⁵² *Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve.* (Szerk.: Fedor Tibor) Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság, Budapest. 2012. 48. old.

*Egyházhoz, 37%-a Magyar Református Egyházhoz, 7%-a a Magyar Evangélikus Egyházhoz, 4%-a a zsidó felekezetekhez, 1%-a a kisebb egyházakhoz kötődött.*³⁵³

Az egyházak, felekezetek által visszaigényelt ingatlanok funkcionalitás szerinti megoszlása az alábbiak szerint alakult:

Hitéleti célra 67%-ban, oktatási célra 16%-ban, kulturális célra 10%-ban, szociális célra 7%-ban kértek vissza épületeket.³⁵⁴

8.3.2. „Önkéntes átadás” időszaka

A kárpótlási folyamat 2011. évi lezárása után újabb intézményátadási hullám kezdődött meg. Ez két jól körülhatárolható területet érintett. Egyrészt az oktatási intézményhálózatot, másrészt pedig a szociális szférát. Ezen változások ismertetésére csak általánosan van lehetőség, tekintettel arra, hogy ezen folyamatok jelenleg is zajlanak. Ez olyannyira igaz, hogy jelenleg az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI. törvény, a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény és a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény módosítását tervezi a kormány. A tervezet módosítást az előterjesztő Nemzeti Vagyon Kezeléséért Felelős Tárca Nélküli Miniszter az alábbiakkal indokolta: *„az egyházak az oktatás, szociális ellátás, család-, gyermek- és ifjúságvédelem, valamint a kultúra közvetítése terén biztosítják (kiegészítik, pótolják) az állam és az önkormányzatok részére előírt feladatok ellátását, az ehhez szükséges infrastruktúrát a módosítás révén az önkormányzatok bocsáthatják az egyházak rendelkezésére az önkormányzati vagyon terhére, a megfelelő garanciális szabályok figyelembevételével. (Így) a helyi önkormányzatok is lehetőséget kapnak arra, hogy egyházi jogi személy, valamint közhasznú szervezet javára – az általuk átvállalt közfeladat segítése érdekében – ingyenesen önkormányzati tulajdont adjanak át.”*³⁵⁵ Azaz, amennyiben a törvénytervezetet elfogadja a magyar Országgyűlés, úgy a

³⁵³ *Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve.* (Szerk.: Fedor Tibor) Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság, Budapest. 2012.

40. old.

³⁵⁴ Adatok: U.o. 49. old.

³⁵⁵ Az idézet törvények módosításának szöveges indoklását és a törvénytervezet módosítását a Nemzeti Vagyon Kezeléséért Felelős Tárca Nélküli Miniszter jegyzi. Az előterjesztés szövege – nem nyilvános dokumentumként - 2018. október 13-án készült.

vallási felekezetek már nem csak fenntartói jogokat kaphatnak az átvett intézményekben, hanem tulajdonjogot is szerezhetnek.

8.3.3. Oktatási intézmények átvétele

Az egyházi oktatás újraindítása a rendszerváltozást követően, ahogyan azt a 1991. évi XXXII. törvény esetében már láttuk, társadalmi és politikai igényként is megjelent, sőt, „*az első többpárti parlamenti választásokat követő parlamenti ciklus egyik legfontosabb oktatás- és társadalompolitikai kérdése*”³⁵⁶ volt. Ennek az alapelvnek megfelelően „*a volt egyházi ingatlanok rendezéséről*” szóló törvény a politikai vezetés részéről egyfajta tudatos intézményfejlesztésként is értelmezhető. E szándék egyértelműen kiderül a jogszabály bevezetőjéből is, ahol ezt olvashatjuk: „*növekedjen a történelmi egyházak által fenntartott intézmények aránya.*”³⁵⁷

E szándék statisztikai adatokban is jól kirajzolódik. Az intézmények számának növekedésével párhuzamosan ugyanis a tanulólétszámok is jelentősen nőttek.³⁵⁸ Míg 1992/1993. tanévben a vallási közösségek által fenntartott oktatási intézményekbe járó tanulók száma 33.926 fő volt, addig a rákövetkező tanévben (1994/1995.) ez a szám már 68.697 főt tett ki.³⁵⁹ A Statisztikai évkönyvek tanúsága szerint az ezredforduló után a 2001/2002. tanévben már 82.106 fő, míg 2004/2005. tanévben 95.914 fő tanult³⁶⁰ valamely felekezet által fenntartott közoktatási intézményben.³⁶¹ A fenti adatok áttekintése után a Központi Statisztikai Hivatal által közölt konkrét számok alapján

³⁵⁶ Nagy Péter Tibor: *Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején*. Magyar Pedagógia, 1995, 3-4. szám. 293. old.

³⁵⁷ U.o. 297. old.

³⁵⁸ Az adatokban az óvodától az egyetemig értendő a tanulói létszám.

³⁵⁹ Adatok: Imre Anna: *Felekezeti középiskolák jellemzői a statisztikai adatok tükrében*. Education 2005/3. 478. old.

³⁶⁰ Adatokat lásd: *Oktatási-statisztikai Évkönyv 2004/2005*. (technikai szerk.: dr. Könyves Tóth Kálmán) Oktatási Minisztérium, Budapest. 2005. 35-42. old.

³⁶¹ A kimutatásban a vallási közösségek által fenntartott óvodai, általános iskolai, szakiskolai, speciális iskolai, gimnáziumi, szakközépiskolai valamint az alapfokú művészeti iskolák szerepelnek.

megállapítható, hogy a 2011/2012. tanévben az egyházi oktatási intézmények száma³⁶² hétszázhúszra emelkedett, melyekbe 143.907 fő járt.³⁶³

Ma pedig körülbelül 195.000 diák jár vallási közösség által fenntartott iskolába. (Szükséges megjegyezni, hogy ezen adatokban nem csak az ingatlan-visszaadásban érintett egyházak, felekezetek szerepelnek, hanem az összes vallási közösség által fenntartott oktatási intézmény megjelenik.)

Emellett a vallási közösségek további iskolákat vennének át. A Magyar Nemzetben megjelent szám alapján 2013. és 2017. között 138 db erre irányuló kérelem érkezett a KLIK-hez.³⁶⁴ (Csak emlékeztetőül 1988-ig összesen tíz egyházi oktatási intézmény működhetett.) Ez közel húsz év alatt hetvenkétszeres növekedést jelentett!

Az oktatás területén történt változások oka, hogy az állam az 1993-ban kialakított közoktatási rendszert, melyben az önkormányzatokat is iskolafenntartóvá tette, alapjaiban újjászervezte. Az állam 2012-ben lényegében visszavette az önkormányzatoktól az iskolák működtetésének jogát. Ezzel párhuzamosan az egyházak, felekezetek részére lehetőséget adott, hogy korábbi önkormányzati iskolák intézményfenntartóivá váljanak. *„Az önkormányzatok – sok helyütt az országban – abban látják iskolájuk megmaradásának biztosítékát, ha működtetését a katolikus egyház vagy valamely más felekezet veszi át. Erre a kényszer szülte, ám az ország és a nemzet szempontjából mindenképpen nyereséges folyamatra utalnak Richárd atya szavai. Eloszlatja azokat a rosszhiszemű megjegyzéseket, amelyek a katolikus egyház (az egyházak) „nyomulását” látják a mostani változásokban. Az egyház soha nem nyomult, legföljebb szolgált.”*³⁶⁵ Az önkormányzatok egy része élt ezzel a lehetőséggel, és szívesebben adta egyházi, felekezeti kezelésbe az iskoláit, mint állami kezelésbe. Így lényegében a vallási közösségek számára új iskola átvételi hullám kezdődött meg. Korzenszky Richárd apát úr a vele készített interjú során ezt megerősítve elmondta, hogy a Tihanyi általános iskolát a helyi önkormányzat felajánlotta a rend részére. Az

³⁶² Ezen adatok az összes vallási közösség által fenntartott közoktatási intézmény számát jelzik.

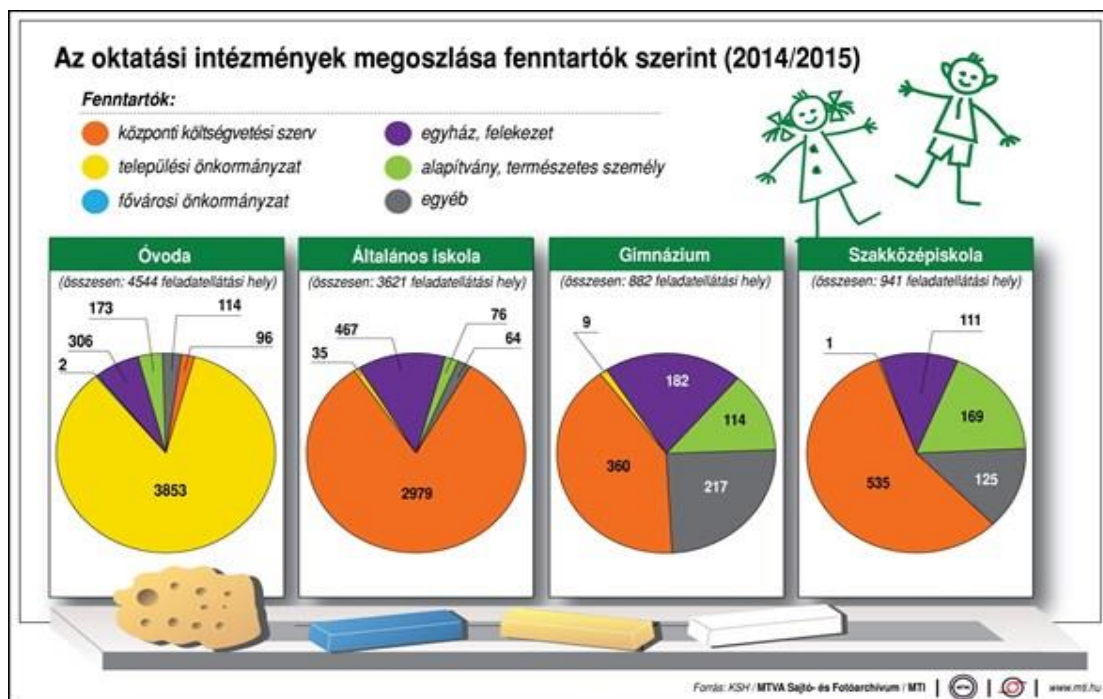
³⁶³ Adatokat lásd: *Oktatási-statisztikai Évkönyv 2014/2015.* (szerk.: Hagymásy Tünde-Könyvesi Tibor.) Oktatási Minisztérium, Budapest. 2016. 41-47. old.

³⁶⁴ Hutter Marianna: *Hiába alakult át a KLIK, egyre több iskolát vennének át az egyházak.* In.: <https://mno.hu/belfold/hiaba-alakult-at-a-klik-egyre-tobb-iskolat-vesznek-at-az-egyhzak-2421886> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 27.)

³⁶⁵ Elmer István: A jövő szolgálata. in.: <https://ujember.hu/a-jovo-szolgadata/> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 12.)

átvételi tárgyalásokon az önkormányzattal részletes megállapodás született az átvétel feltételeiről. Ebben rögzítették, hogy az iskola fenntartását veszi át a rend, míg az épület tulajdonjoga továbbra is az önkormányzaté maradt.³⁶⁶ Meg kell jegyezni, hogy ebben az új struktúrában is a vallási közösségek közfeladatot vettek át az államtól, ezért az állam az egyházi oktatás finanszírozása érdekében normatívát fizet. A „kárpoztási” szakasz és az „önkéntes” átadások hatására 2015-re az oktatási intézmények fenntartók szerinti megoszlása a következőképpen alakult:

D24

Ez azt jelenti, hogy az óvodák, az általános iskolák és a középiskolák közül összesen 1066 intézményt felügyeltek a vallási közösségek. (Az intézmények összlétszáma: 9988 db)

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy az egyes oktatási szegmensekben (általános iskola, középiskola) hogyan alakul az állami és a vallási közösségek által fenntartott oktatási intézmények száma, akkor a gimnáziumi oktatásnál meglepő adatokkal találkozhatunk. A 2017-es KSH adatok alapján azt láthatjuk, hogy a gimnáziumi oktatásban olyan mértékben nőtt a vallási közösségek által fenntartott intézmények száma, hogy Győr-

³⁶⁶ Korzenszky Richárddal készített személyes interjú. (Az interjú 2015. 07. 21. Tihanyi Apátságban készült)

Moson-Sopron és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében meghaladják az állami intézmények számát.

D25

Mindebből az következik, hogy a vallási közösségek által fenntartott oktatási intézmények bővülése nem állt meg, hanem jelenleg is folyamatosan tart.

Még egy fontos adatot érdemes megnézni, méghozzá az Egyház jelenlegi szerepét a közoktatásban.

A jelenleg fellelhető adatok alapján ma 668 intézmény tartozik a Magyar Katolikus Egyház felügyelete alá, 45 fenntartói joggyakorlóval. Ez azt is jelenti, hogy az Egyház közoktatásban betöltött szerepe az egyes vallási közösségek tekintetében kb. 62%-os arányt mutat.³⁶⁷

³⁶⁷ D22 adatok összevetése a D23 adatokkal.

D26

Intézmény típus	Fenntartók			Összesen 45 fenntartó
	Egyházmegye (15 fenntartó)	Szerzetesrend (27 fenntartó)	Egyéb egyházi* (3 fenntartó)	
	Intézmény	Intézmény	Intézmény	Intézmény
Óvoda	124	22	4	150
Általános iskola	205	28	11	244
Gimnázium	52	39	4	95
Szakközépiskola	11	12	7	30
Szakgimnázium	26	21	5	52
Művészeti iskola	23	10	3	36
Kollégium	23	30	3	56
Összesen	466	162	40	668

8.3.4. Szociális területen történő változások

A szociális területen is jelentős változások zajlottak, illetve zajlanak. A folyamat első lépéseként értelmezhető, hogy az önkormányzattól az állam az egyes szakosított szociális és gyermekvédelmi szakellátási intézmények állami átvételéről és egyes törvények módosításáról szóló 2012. évi CXCV. törvény alapján átvette ezen feladatokat. Ezt követően az állam tárgyalásokat kezdeményezett az egyházi, felekezeti közösségekkel a szociális intézmények állami átadásáról, melynek okát Czibere Károly, az akkori szociális ügyekért és társadalmi felzárkózásért felelős államtitkár egy konferencián ezzel indokolt: a „*kormány nemzeti kincsnek tekinti az egyházak szociális szolgálatát, amelyet segítenie, támogatnia és őriznie kell. (...) az egyházak szociális és társadalmi felelősségvállalása messze túlmutat az egyházi intézmények falain, gyógyító hatása pedig az egész társadalomra kihat. Ezért az egyházak minden kormánynak és a*

*mindenkori ágazatvezetésnek is természetes szövetségei.*³⁶⁸ Az Egyháznak természetesen egyik alapfeladata, sőt, küldetése a szegények, elesettek szolgálata, melyet Ferenc pápa elődje, XVI. Benedek pápa a következőképpen fogalmazott meg a *Deus caritas est* kezdetű enciklikájában: „Az Egyház lényege hármasságban mutatkozik meg: Isten Igéjének hirdetése (*kerygma-martyria*), a szentségek ünneplése (*liturgia*), a szeretet szolgálata (*diakónia*). E három feladat kölcsönösen föltételezi egymást, és nem szakíthatók el egymástól. A szeretetszolgálat az Egyház számára nem valamiféle jótékonyosság, amit másokra is rá lehetne bízni, hanem a lényegéhez tartozik, tulajdon lényegének mellőzhetetlen kifejezése.

b) Az Egyház Isten családja a világban. Ebben a családban nem lehet szükségét szenvedő. Ugyanakkor a *caritas-agape* felülmúlja az Egyház határait: az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszéd a mérce, mely a szeretet egyetemességét mutatja; a szeretetét, mely a rászoruló felé fordul, akivel az ember „véletlenül” (vö. Lk 10,31) találkozhat, bárki legyen az. A szeretet parancsának ezen egyetemességét tiszteletben tartva van sajátosan egyházi feladat is – az a feladat, hogy az Egyházban, mint egy családban, egyetlen gyermek sem szenvedhet inséget. Ebben az értelemben érvényes a Galata-levél részlete: „Ezért amíg időnk van, tegyünk jót minden emberrel, de különösen hittestvéreinkkel” (6,10).³⁶⁹ Ebből következően a szociális területen az Egyház segítőtje kíván lenni a társadalom elesettjeinek, azonban itt is kérdés, hogy milyen széles körben tudja ezt a gyakorlatban teljesíteni.

A kormányzat és a vallási közösségek között egy „intenzív és folyamatos párbeszéd.”³⁷⁰ alakult ki, azonban ez az együttműködés nem csak a meglévő szociális intézményekkel kapcsolatos operatív ügyek területére terjedt ki, hanem felvetette a meglévő állami hálózat egyre nagyobb átvételének lehetőségét is.

³⁶⁸ Czibere Károly nyilatkozata 2015. 07. 10. in.: http://magyarhirlap.hu/cikk/30172/Czibere_Karoly_Nemzeti_kincs_az_egyhazak_szocialis_szolgalata (Letöltés időpontja: 2018. 10. 10.)

³⁶⁹ XVI. Benedek pápa: *Deus caritas est* kezdetű enciklikája. 2015. december 25. in.: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/hu/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20051225_deus-caritas-est.html (Letöltés időpontja: 2018. 10. 10.)

³⁷⁰ Czibere Károly nyilatkozata 2015. 07. 10. in.: <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/szocialis-ugyekert-es-tarsadalmi-felzarkozasert-felelos-allamtitkarsag/hirek/az-egyhazak-szocialis-szolgalata-nemzeti-kincs> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 10.)

Az ilyen irányú tervekkel kapcsolatosan azonban az Egyház részéről Erdő Péter bíboros aggályait fejezte ki, mondván: „*ellenkezik az állam világnézeti semlegességével, ha a kormány vagy az önkormányzatok általuk meghatározott egyháznak adják át intézményeiket, ez esetben ugyanis az ő döntésük szabja meg, hogy milyen vallási környezetben kénytelenek az emberek igénybe venni valamilyen szociális szolgáltatást.*”³⁷¹ Más szempontból érdemes XVI. Benedek pápa *Intima Ecclesiae Natura Motu Proprio*jából idézni azt a megállapítást, hogy az egyházi szociális intézmények küldetésének „*az egyház tanításának igényeivel és az egyház céljaival összhangban*”³⁷² kell lennie. Azaz nem csupán az intézmények mennyisége, hanem annak szellemisége is lényeges szempont. Más szóval az Egyház hite, lelkülete, tanítása meg kell, hogy jelenjen ezen intézmények falain belül, más különben nem valósul meg az a különleges egység melyet a *Deus caritas est* kezdetű enciklikájában a pápa kifejtett.

Még egy lényeges körülményt érdemes ezzel kapcsolatosan figyelembe venni. Ez pedig az a tény, hogy az egyházi felsőoktatás minimális kínálattal rendelkezik egészségügyi és szociális képzések terén. Az alábbi táblázat jól mutatja, hogy az egyházi felsőoktatási intézmények közül melyikben van egészségügyi, illetve szociális képzés.

D27				
Felsőoktatási intézmény neve	Karok	Képzési terület	egészségügyi képzés	szociális képzés
Apor Vilmos Katolikus Főiskola	nincs	Pedagógia	nincs	nincs
Egri Hittudományi Főiskola	nincs	Teológia, pedagógia	nincs	nincs
Esztergomi Hittudományi Főiskola	nincs	Teológia, pedagógia	nincs	nincs

³⁷¹ Gulyás Erika: Az út széle – az Egyházaknak passzolnák le a szociális otthonokat. in: Népszava online. https://nepszava.hu/1120603_az-ut-szele-egyhaziaknak-passzolnak-le-a-szocialis-otthonokat (Letöltés időpontja: 2018. 10. 10.)

³⁷² XVI. Benedek pápa *Intima Ecclesiae Natura Motu Proprio*. 2012. november 11. in: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/la/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20121111_caritas.html (Letöltés időpontja: 2018. 10. 10.)

Gál Ferenc Főiskola ³⁷³	Hittudományi Kar, Pedagógiai Kar, Egészség- és Szociális Tudományi Kar, Gazdasági Kar, Mezőtúri Mezőgazdasági Központ	Teológia, pedagógia, egészségügy, szociális munka, gazdaság, mezőgazdaság	ápolás és betegellátás	szociális munka
Győri Hittudományi Főiskola	nincs	Teológia, pedagógia	nincs	nincs
Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola	nincs	Teológia, pedagógia	nincs	nincs
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	nincs	Teológia, pedagógia	nincs	nincs
Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola	nincs	Teológia, pedagógia	nincs	nincs
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola	nincs	Teológia, pedagógia	nincs	nincs
Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola	nincs	Teológia, pedagógia, szociális munka	nincs	szociális munka

Az egyház által jelenleg fenntartott tíz felsőoktatási intézmény közül (melyből egy egyetem és kilenc főiskola), mindösszesen két intézményben van szociális és csak egyben egészségügyi típusú képzés. Lényegében így az Egyház e területen úgy vált és válik egyre nagyobb intézmény-fenntartóvá, hogy gyakorlatilag minimális szinten rendelkezik a saját felsőoktatási rendszeréből kikerült szakemberrel. Természetesen nagy kérdés, hogy lenne-e létjogosultsága önálló egyházi egészségügyi és szociális felsőoktatás kiépítésének, azonban véleményem szerint az Egyház e téren

³⁷³ A Gál Ferenc Főiskola 2017. 02. 01. időponttal vette át a Szent István Egyetemtől és alakította ki az Egészség-és Szociális Tudományi Kart. Lásd: <http://www.gff-gyula.hu/karunk> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 22.)

lépéshátrányban van, hiszen míg az oktatási területen megfelelőnek mondható a felsőoktatási képzési kínálat, addig a szociális és egészségügyi területről ez nem mondható el.

Fontos megemlíteni a különböző szociális rendek szerepét is, akiknek küldetésük e területre irányul. Ilyen például a korábban már említett Betegápoló Irgalmas rend, akik a kommunista diktatúra előtt is fenntartottak kórházakat. Az államosítás, illetve a rend magyarországi tevékenységének beszüntetését követően az Irgalmas rendiek csak 1989-ben kezdhették újra működésüket. Ugyanakkor, míg a kommunizmus előtt 46 fő volt a rendtagok száma, addig ma a magyarországi delegatúrának három örökfogadalmas és egy egyszerűfogadalmas testvére van. Korábban öt kórházat tartottak fenn (Eger, Pápa, Vác, Buda, Pécs), jelenleg három kórházat (Budapesten, Vácon és Pécsen) és két szociális intézményt (Érden és Pilisvörösváron) működtetnek. Ebből is látszik, hogy a rend önmagában nem tudná feladatait ellátni, ezért *„szüksége van világi munkatársakra is, olyanokra, akik elfogadják küldetését, és a rendtagokkal együttműködve fordulnak a szenvedők felé. Három tényező talál egymásra: a betegek igénye, a Rend küldetése, és a Rend célkitűzéseit magukévá tevő világi munkatársak együttműködése.”*³⁷⁴ Ebben az esetben is kulcskérdés, hogy van-e, illetve lesz-e megfelelő mennyiségű és minőségű egészségügyi, szociális szakember, akik a rend célkitűzéseit és szellemiségét elfogadva továbbviszik a kórházakat, szociális intézményeket.

Ezen fenntartások fényében e területen még nem születtek meg a megállapodások, de a kormányzati szándék komolyságát egyértelműen jelzi, hogy a szociális intézmények átadásának forrásbiztosításáról Kormányhatározat született, melyben konkrét férőhely finanszírozási szám is megjelent. E szerint a 2017. évben 8.837 férőhely, míg 2018-ban 21.563 férőhely működtetéséhez szükséges többletforrás biztosítását vállalta a kormányzat.³⁷⁵

³⁷⁴ A betegápoló Irgalmas Rendről az adatokat lásd: <http://irgalmasrend.hu/site/betegapoloirgalmasrend/amagyartartomany/abetegpolirgalmasrendtoer> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 22.)

³⁷⁵ 1046/2017 (II. 3.) Korm. határozat. in: Wolters Kluwer. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A17H1046.KOR×hift=ffffff4&txtreferer=00000001.TXT> (Letöltés időpontja: 2018. 10. 22.)

8.4. Az intézménybővülés körüli problémák

8.4.1. Az egyházi intézményrendszer bővülésének általános problematikája

Az egyházi intézményrendszer bővülésének problémái négy területen érhetőek tetten.

Az első probléma a funkcionalitás elvének biztosítása körül merült fel. Mint ahogyan Nagy Péter Tibor megfogalmazta: *„A törvény ugyan kimondja, hogy csak funkcionálisan lehet ingatlant visszaigényelni, de semmilyen szankciót nem tartalmazott arra nézve, mi történik, ha az új tulajdonos végül mégsem iskolát indít ott, ahol eredetileg azt akart, hanem valami féle gazdasági tevékenységet.”*³⁷⁶

Második jelentős problémaként vetődött fel – melyre a törvényben is utalás történik -, hogy a finanszírozás kérdése nem oldódott meg. Ez azt jelenti, hogy bár az ingatlanok visszaadása elkezdődött, az ingatlanok fenntartása és funkció szerinti használata nem rendeződött. Emellett *„az államosítás utáni évtizedekben (...) rendkívül esetleges volt az, hogy a volt egyházi épületek milyen állapotban érték meg a rendszerváltást. Volt néhány reprezentatív, kiemelt állami célokra szolgáló épület, amely megfelelő állapotban volt, esetenként komoly bővítésen és korszerűsítésen is átesett. Az épületek igen jelentős részére azonban inkább az állagromlás volt a jellemző. Ez a folyamat a rendszerváltást, pontosabban az egyházi ingatlanrendezési törvény megszületését követően helyenként még fel is gyorsult.”*³⁷⁷

Harmadik jelentős probléma, hogy nem sikerült az ingatlanrendezést - főként az első (1992–1994.) időszakban - feszültségmentesen lebonyolítani. Természetesen nem is lehetett ezt elvárni, azonban a társadalom részéről mutatkozó nagyfokú ellenérzésekre nem számítottak. Erre talán a legegyszerűbb példa a dabasári iskola körül kialakult helyzet volt. Itt annyira elmérgesedett a helyzet, hogy a Magyar Püspöki Konferencia is kénytelen volt állást foglalni az ügyben: a *„konferencia tagjai tiltakozásukat fejezik ki, hogy ez az eset túljutott az oktatásügy keretein, és pártpolitikai harc eszközüvé vált. A püspöki konferencia kívánja és elvárja, hogy az egyházi iskolákkal kapcsolatban mindenütt és mindenki tartsa tiszteletben a lelkiismereti és vallásszabadságot, valamint*

³⁷⁶ Nagy Péter Tibor: *Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején.* Magyar Pedagógia, 1995, 3-4. szám 297. old.

³⁷⁷ Fedor Tibor: *Tájékoztató a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről,* http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatl_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0,634 (Letöltés időpontja: 2016. 08. 11.)

az új közoktatási törvényben az egyházak és a vallásos emberek számára biztosított jogokat.”³⁷⁸ Az ebből való következtetéshez érdemes Várszegi Asztrik Pannonhalmi Főapátot idézni, aki így fogalmazta meg az ezzel kapcsolatos problémát: „A törvény sok tekintetben zsákutcába vitt bennünket. (...) Aki visszakér az népszerűtlen, s még a legártatlanabb is gyanúba keveredik. Másrészt a társadalomban zavarokat okoz egyik másik intézmény kiiktatása és új szellemben történő újraindítása.”³⁷⁹

Végül meg kell említenünk a törvény végrehajtásának elhúzódását. A törvényben meghatározott tíz éves időintervallum végül többszöri módosítás után húsz évig tartó folyamattá vált. Ennek oka, hogy sem az egyházak, sem az állam részéről nem voltak meg azok az - elsősorban anyagi - eszközök, melyek a folyamat felgyorsítását lehetővé tették volna.

8.4.2. Egy példa: az oktatási intézményrendszer átalakulásának problematikája

Ahogy az korábban láttuk, az egyházi oktatás dinamikusan növekedett és növekszik. Ezzel párhuzamosan azonban azt is megfigyelhetjük, hogy ezekre a feladatokra az egyházak, felekezetek oldalról nemcsak financiálisan, de humánkapacitás terén sem voltak felkészülve. Ezért mondhatjuk azt, hogy az egyházak, felekezetek a '90-es évek elejétől az ezredfordulóig, az óvodától az egyetemig, úgy váltak egyre nagyobb iskolafenntartóvá, hogy ahhoz a feltételek nem voltak adottak. A feltételek közül ugyanis nem csak a finanszírozási, hanem a humán oldalról is problémák jelentkeztek. Ebben az időszakban a hívők részéről az egyházi oktatást gyakran érte az a vád, hogy az adott nevelőtestület nem keresztény szemlélettel végzi munkáját. Ennek oka oda vezethető vissza, hogy az egyház nem rendelkezett olyan mennyiségű és képzettségű szakemberrel, akikkel a megnövekedett oktatási hálózatot el tudták volna látni. Így a vallásos szülők számára nem egy esetben csalódást jelentett az egyházi iskola. Korzenszky Richárd ezt így fogalmazta meg: „a törvény nem elsősorban tulajdonhoz akarja jutatni az egyházakat, hanem konkrét funkcióvállalás esetén kaphatják vissza egykori épületeiket vagy csereingatlant a régi épületért. Ez a törvény az iskola-ügyet kényszerpályára terelte. (...) Az egyházi vezetők, akik az ingatlan visszaigényléséért

³⁷⁸ Magyar Püspöki Konferencia sajtóközleménye. 1993. 09. 23. in.: <https://katolikus.hu/dokumentumtar/2863> (Letöltés időpontja: 2018. 09. 05.)

³⁷⁹ Nagy Péter Tibor: *Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején*. Magyar Pedagógia, 1995, 3-4. szám. 299. old.

felelősek, nem tudtak mást tenni, mint mindent visszakérték, ami egykor egyházuk tulajdonában volt. (...) A közvélemény előtt az egyházak olyan mértékű iskolaindítási szándéka jelent meg, amelyben a mai pillanatnyi lehetőségek és a vágyak között kicsi a feszültség.”³⁸⁰ Reálisan nézve a problémát azt mondhatnánk, hogy teljesen irreális elvárások jelentek meg a társadalom egyes szereplői oldaláról az egyházi, felekezeti intézmények újraindításával kapcsolatosan. Ezzel nemcsak a politika, hanem a hívek is kényszerpályára terelték az egyházi, felekezeti oktatást. A hívek egy része a rendszerváltozás lelkesedésével az állami oktatás mellett egy erős „egyházias” iskolarendszert képzelt el, ahová majd a vallásos szülők gyermekeiket járathatják. Ezzel kapcsolatosan ugyancsak Korzenszky Richárd jegyezte meg: „Többen vannak, akik szeretnék egyházi iskolába járattatni gyermekeiket, mint ahány tanulót ezek az iskolák be tudnának fogadni. De vajon szabad-e új iskolákat indítani?”³⁸¹ Ezen megnyilatkozásokhoz érdemes még a Várszegi Asztrikkal készült interjúból is idézni. Az ő visszaemlékezése szerint az ingatlanok visszaadása kapcsán felhívta a püspöki kar tagjainak figyelmét, hogy egy iskola működtetése (de más intézmény működtetése is) nem egyszerű feladat, ezért a visszaigénylésekkel kapcsolatosan csak óvatosan szabad eljárni.³⁸² (Ne felejtjük el, hogy a bencés szerzetes közösség a kommunizmus idején is fenntarthatott iskolát, így ezen a téren folyamatos tapasztalatuk volt.) Ugyanakkor az Egyház különleges feladata az evangelizáció, mely VI. Pál pápa az *Evangelii Nuntiandi* apostoli buzdításában írt szavai szerint: „az egyház különleges isteni ajándéka és hivatása; benne maga az egyház tükröződik vissza. Az egyház létjogosultságát éppen az evangelizáció adja: vagyis, hogy Isten szavát hirdesse, tanítsa, a kegyelem közvetítője legyen Isten és ember között.”³⁸³ Másképpen fogalmazva az Egyház feladata az Evangélium hirdetése és generációról-generációra történő átadása. Ennek egyik kulcsterülete az ifjúság nevelése és annak legfőbb színtere, az iskola. Így a püspökök többségénél az önkorlátozás lehetősége nem merült fel. A „lesz, ahogy lesz” elve mentén inkább vállalták az intézményfenntartás kockázatát, semhogy lemondtak volna a

³⁸⁰ Korzenszky Richárd: *Szünet nélkül – Egyházzól, iskoláról*. Bencés Apátság, Tihany. 2000. 134. old.

³⁸¹ Korzenszky Richárd: *Egyház és iskola*. in: *Vigilia* 1997. <https://vigilia.hu/regihonlap/1997/6/9706kor.html>

³⁸² Várszegi Asztrikkal készített személyes interjú. (Az interjú 2014. 08. 08. Pannonhalmán készült)

³⁸³ VI. Pál Pápa: *Evangelii Nuntiandi* in.: http://w2.vatican.va/content/paul-vi/hu/apost_exhortations/documents/hf_p-vi_exh_19751208_evangelii-nuntiandi.html (Letöltés időpontja: 2018. 10.24.)

volt ingatlanok visszaadásáról.³⁸⁴ Ezért lehet azt mondani, hogy az Egyház önmagát is „belekergette” egy lehetetlen szituációba. Persze jogosan merült fel Seregély István részéről is a kérdés, hogy hagyták volna inkább veszni a jogos tulajdonukat?³⁸⁵

Ehhez kapcsolódóan érdemes még egy véleményt idézni 2015-ből. Mendrey László a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének elnöke jegyezte meg az alábbiakat: (a bővülésben) „*nagyobb szerepe van Orbánnak és a kabinetjének, mint magának az egyháznak.*”³⁸⁶ A két vélemény más-más aspektusból, de végül is ugyanarra a problémára utal. Tudnak-e, illetve van-e lehetőségük a vallási közösségeknek - saját értékeiket figyelembe véve - a korlátaiknál nagyobb mértékben intézményfenntartókká válni?

A másik jelentős probléma, ahogyan azt Polónyi István is megfogalmazta: „*az államosítással a pluralizmus erősen csorbult. Az egyházi közoktatás priorizálása megerősödött, a konzervatív kormány az egyházi oktatást támogatta kiemelten, a világnézetileg semleges oktatás eleve háttérbe szorult (...) Az alapítványi és egyéb magánkézben lévő oktatási közoktatási intézmények nagyobbik részét lényegében ellehetetlenítette az oktatásirányítás.*”³⁸⁷ Ezzel lényegében az állam saját magát vonja ki a közoktatásból, teret engedve elsősorban a hazánkban nagy múltra visszatekintő vallási közösségeknek. Nyilván, ahogyan arra korábban utaltam, a vallási közösségek által fenntartott közoktatási intézmények a két világháború közötti szintet messze nem érik el, de kérdés, hogy valóban van-e valós társadalmi igény arra, hogy a jelenlegi szinten túl is bővüljön az Egyház, illetve a vallási közösségek közoktatási intézményeinek száma. Magyarán szükséges-e az állam további „segítsége” és közreműködése ezen a téren?

Ezek a kérdések máig aktuálisak és égetőek, melyek megoldása sürgős feladat lenne.

³⁸⁴ Várszegi Asztrikkal készített személyes interjú. (Az interjú 2014. 08. 08. Pannonhalmán készült)

³⁸⁵ Seregély Istvánnal készített személyes interjú. (Az interjú 2015. 09. 01. Nyíregyházán készült)

³⁸⁶ *Az egyházi iskolák az államiak rovására.* in: Népszava online. <http://nepszava.hu/cikk/1074934-egyhazi-iskolak-az-allamiak-rovasara> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 27.)

³⁸⁷ Polónyi István: *Oktatáspolitikai kísérletek és kudarcok.* (In.: Hegymenet. Szerk.: Jakab András – Urbán László.) Osiris Kiadó, Budapest. 2017. 385. old.

8.5. Új munkaszüneti nap

Korábban már utaltam rá, hogy az állam részéről politikai gesztusok sora történt. Ez a tendencia 2010. után is folytatódott. A konkrét gesztusok közül most két mozzanatot emelnék ki. Orbán Viktor miniszterelnök 2016-ban a Magyarországi Református Egyházak Zsinatának emlékülésén, melyet a reformáció 500. évfordulójának emlékére tartottak, jelentette be, hogy 2017-től kezdődően a nagypéntek is munkaszüneti nappá válik. A bejelentést követően az „egyes törvényeknek a nagypéntek munkaszüneti nappá történő nyilvánításával összefüggő módosításáról szóló” 2017. évi XIII. törvény alapján a munkaszüneti napok közé bekerült nagypéntek is. Ezzel a kereszténység legfontosabb ünnepei Magyarországon is munkaszüneti nappá váltak.

A másik ilyen jellegű, de kudarcra végződött gesztus a vasárnapi boltbezárás elrendelése volt. Ezt a kisebbik kormánypárt, a KDNP szorgalmazta. A kiskereskedelmi szektorban történő vasárnapi munkavégzés tilalmáról szóló 2014. évi CII. törvény értelmében 2015. március 15-től bevezetett intézkedés megtiltotta a kiskereskedelmi üzletek vasárnapi nyitva tartását. Ennek indokaként a jogszabály a következőképpen fogalmaz: *„ha a kereskedelem szabadságának érdeke és a magyar társadalom legfontosabb építőkövének, a családnak a védelméhez fűződő érdeke összeütközésbe kerül, akkor a családi közösségek megtartóerejét kell erősíteni.”*³⁸⁸ Maga az intézkedés heves vitákat váltott ki, és egyfajta vallásellenes élt is kapott. Ez azért is érdekes, mert a kezdeményezéssel kapcsolatosan a Püspöki Konferenciát nem keresték meg. Szalai Ákos tanulmányában a vasárnapi boltbezárással kapcsolatosan az alábbi szempontokra hívta fel a figyelmet. A munkaszüneti napot, mely általánosan minden munkavállalót megillető jog, célszerű a munkáltatóknak nagyjából egy időben kiadni. Azonban *„(...) az, hogy ezek egyike a vasárnap nem is egyszerűen vallási (keresztény) követelmény! Nem (csak) a vallásszabadság miatt követeli ezt a katolikus hagyomány, a Katolikus Egyház sem. (...) a ma érvényes Katekizmus sem egyedül a vallásgyakorlás lehetőségében látja a vasárnapi munkaszünet célját.”*³⁸⁹ Mike Károly pedig az alábbi gondolatokat fogalmazta meg ezzel kapcsolatosan: *„Azt hiszem ugyanis, hogy az egyetlen fajsúlyos érv az lehet, hogy a vasárnap ünnep. Ünnep, amiért érdemes áldozatot vállalni. Amiért*

³⁸⁸A kiskereskedelmi szektorban történő vasárnapi munkavégzés tilalmáról szóló 2014. évi CII. törvény <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1400102.TV> (letöltés időpontja: 2018. 11. 04.)

³⁸⁹Szalai Ákos: *Vasárnapi paternalizmus – Legyen-e vasárnap boltbezárás?* Pázmány Law Working Papers 2015/4. 3. old.

*érdemes lemondani a „GDP” akárhány százalékáról, a kényelmesebb bevásárlásról, a fizetéskiegészítésről, a többletmunkahelyekről. A bökkenő persze az, hogy ez egy alapvetően keresztény gondolat. Egyik keresztény érvelhet így a másiknak.”*³⁹⁰ Végül a szabályozást a kormány felülvizsgálta, és a 2016. évi XXIII. törvénnyel feloldotta a tilalmat. Így összességében megállapítható, hogy ez a kísérlet nem járt eredménnyel, mellyel kapcsolatosan az Egyház úgy kapott éles kritikát, hogy tevékeny szerepet nem is vállalt benne.

³⁹⁰ Mike Károly: *Ünnep-e a vasárnap – Egy keresztény töprengései, nem csak keresztényeknek.* in.: https://mandiner.blog.hu/2014/12/05/unnep-e_a_vasarnap_egy_kereszteny_toprengesei_nem_csak_keresztenyeknek (Letöltés időpontja: 2018. 11. 04.)

Konklúzió

9.1. *Általános megállapítások*

A disszertációban az elmúlt negyven év áttekintése alapján négy korszak rajzolódott ki, melyben más-és más módon alakult az állam és az Egyház kapcsolata.

Az első korszak az „álparterség” időszaka volt. Ebben az időszakban az állam a vallási közösségekkel, így az Egyházzal is a partnerségi kapcsolatokat hangsúlyozta. Azonban amennyiben az állam elméleti viszonyát vizsgáljuk a vallási közösségeihez, akkor azt láthatjuk, hogy még az 1980-as években is az ellenőrző (vagy korlátozó) felfogás érvényesült. Ez az ellenőrzés – bár ekkor már kétségtelenül puhább formában -, de folyamatosan jelen volt. Így partnerségről sem a szó tartalmi szempontjából, sem a valóságban nem beszélhetünk.

A második, átmeneti szakasz gyors és fontos változásokat hozott. Az állam oldaláról lebontásra kerültek a korábbi évtizedekben hozott korlátozó intézkedések. Megszűnt az állami kontrollt gyakorló Állami Egyházügyi Hivatal. Megszületett az Alkotmány módosítása, illetve a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény, mely közel húsz éven keresztül szabályozta az állam és a vallási közösségek kapcsolatát. Újra szabadon működhettek a szerzetesrendek, és sor került II. János Pál pápa meghívására is. Az átmeneti időszakban elméleti szinten is radikálisan változott az állam viszonyulása a vallási közösségekhez. Kialakult a semleges, de kooperatív, együttműködő típusú felfogás.

A harmadik szakaszban, az útkeresés szakaszában lényegében ezen állami felfogás határpontjai körül alakultak ki viták. A fő kérdés a semlegesség és a kooperáció közötti határ megtalálása, értelmezése volt. Ennek a vitának az első gyakorlati problematikája a vallási közösségektől korábban jogtalanul elkobzott ingatlanok visszaszolgáltatása körül kezdődött. Az 1990-ben megalakult kormány két problematikát akart megoldani egyszerre. Egyrészt a jogtalanul elkobzott ingatlanokat akarta visszaszolgáltatni, másrészt azonban a vallási közösségeket az ingatlan visszaadások funkciójához kötésével arra akarta „ösztönözni,” hogy intézményfenntartókká váljanak. Így a kooperációt az Egyházzal és a vallási közösségekkel immáron nem csak elméleti síkon kellett megvalósítani, hanem az intézményfenntartás szintjén is. Az állam azáltal, hogy a vallási közösségeket intézményfenntartókká tette, meg kellett oldja a finanszírozás

kérdését is. Az a cél, hogy a vallási közösségek, így az Egyház is, hosszú távon az államtól független gazdasági autonómiával rendelkezzen, egyre távolibbnak tűnt. A hazánkba nagy múltra visszatekintő vallási közösségek egyre bővülő, társadalmat szolgáló intézményeinek (oktatás, szociális stb.) finanszírozás problematikája így a korszakban kiemelt kérdéssé vált.

Ugyanakkor, az 1990-es évek végén megjelent a politikai gondolkodásban az úgynevezett „megélhetési” egyházak fogalma, melynek okán elsősorban a jobboldali politikusok egyre jobban sürgették az állam részéről a finanszírozás megoldását.

A jelenlegi, negyedik korszakban az állam a vallási közösségekkel való kapcsolattartás kétszintű szabályozását kísérli meg. Ennek alapján kiemel bizonyos vallási közösségeket (jelenleg 32 vallási közösséget), melyeket az Országgyűlés bevett vallási közösségeként egyháznak definiál, míg a többi közösség jogi értelemben különleges egyesületi formában funkcionálhat. Az állam 2010-től kezdődően a bevett egyházakkal kapcsolatosan egyre inkább a partnerség helyett a „szövetség” kifejezést kezdte használni. Ezzel a kormányzat lényegében azt sugallja, mintha az állam és a bevett vallási közösségek, köztük az Egyház is, közös felelősséget viselne olyan területeken, mint az oktatás, vagy a szociális terület.

Mindebből az következik, hogy az állam részéről a partnerség értelmezése széles skálán mozgott és mozog. Objektíven szemlélve viszont azt mondhatjuk, hogy a valódi partnerség egyik időszakban sem valósult meg. A rendszerváltozást megelőzően a korlátozó, ellenőrző államfelfogásból nem következhetett partnerségi kapcsolat. A rendszerváltozást követően viszont érdemes két síkon vizsgálni a kérdést. Az egyik oldalon az újonnan alakult vallási közösségek érdemben nem érték el azt a társadalmi befolyási szintet (a Hit Gyülekezetét kivéve), hogy az állammal partneri viszonyt alakíthassanak ki. Ebben az esetben inkább azt lehet mondani, hogy megvalósult az állam és a vallási közösségek közötti semleges viszony. A másik esetben viszont azt láthatjuk, hogy a hazánkban nagy múltra visszatekintő vallási közösségekre – melyek társadalmi támogatottsága is jelentős volt – az állam partnerként tekintett. Azonban az állam a partnerséget az intézményfenntartás vonatkozásában képzelte el. Így az állam egyre több intézményt adott át ezen vallási közösségeknek, köztük az Egyháznak is, akiknek viszont ez óriási feladatot és nehézséget jelentett. Az egyre bővülő intézményrendszer fenntartását és működését állami támogatás nélkül nem tudták megvalósítani.

Ezen időszakban az állam mellett a Magyar Katolikus Egyház is átalakult. Új egyházmegyék jöttek létre, ismét megjelentek a szerzetesrendek. A hitéleti tevékenység szabadon és korlátozás nélkül gyakorolhatóvá vált. Az Egyház számára kétségtelenül a szabadság korszaka kezdődött el. Ebből a szempontból valóban megvalósult a belső autonómia. Azonban az önálló gazdasági autonómia hiánya miatt a vallási közösségek, így az Egyház számára is, az intézményrendszer bővülése olyan kényszerpályát jelentett, melyben az önálló mozgástér egyre szűkebben valósulhatott meg. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az Egyház és a vallási közösségek túlvállalták és túlvállalják magukat, melynek következtében óhatatlanul is függőségi viszony alakult és alakul ki az állammal szemben. A függőségi viszony a finanszírozás területén egyértelműen kimutatható, mely gátolja a valódi partnerségi kapcsolatok kialakulását.

9.2. *Hipotézisek vizsgálata*

Első hipotézisem a szociológiai beágyazottságra vonatkozott. Ennek vizsgálata során azt láthattuk, hogy a '80-as évektől kezdődően készült felmérések alapján a társadalom többsége önmagát vallásosnak definiálta. Az intézményesült vallási közösségekhez fűződő konkrét viszony azonban korántsem ilyen egyértelmű. Ebben a szegmensben már jóval kevesebben vallották magukat valamely vallási felekezethez tartozónak, azonban a számok még mindig magas társadalmi beágyazottságot mutattak. A szociológiai kutatások kimutatták, hogy a felekezethez tartozók kategóriáján belül egy még szűkebb körhöz tartoznak az egyháziak hívek. Ők azok, akik rendszeresen járnak vallási összejövetelekre, az adott közösség tanítását elfogadják, és a szerint élik életüket. Ez a felmérések alapján csupán a vallásos lakosság 3-5%-a (őket lehet elkötelezetten vallásosnak tekinteni.). A társadalom oldaláról tehát nem egyértelmű a vallási közösségek, így az Egyház valódi társadalmi szerepe. Az Egyház megnyilatkozásai - jellemzően a hit kérdésével összefüggő esetekben - nem feltétlenül találkoznak a társadalom többségének véleményével. (Erre konkrét példa az abortusz kérdésében felmerült vita.) Ugyanakkor szociális kérdésekben az Egyház álláspontja a társadalom többségének véleményével megegyezik. Ez pedig az Egyház és az állam kapcsolatára is kihatással van.

A második hipotézisben a partnerség megvalósulásának kérdésével foglalkoztam. Ahogy már az általános megállapításoknál is jeleztem, a kutatásaim alapján valódi

partneri kapcsolatokról a tárgyalt korszakban véleményem szerint nem beszélhetünk. Míg a '80-as években elsősorban politikai függést láthatunk, addig a rendszerváltozást követően gazdasági függést tapasztalhatunk. Mindkettő lényegében gátló tényezője a valódi partneri kapcsolatok megvalósításának.

Ezzel összefüggésben a harmadik hipotézisben megfogalmazott állítás is igaznak tűnik, azaz az Egyház gazdasági autonómiájának hiánya miatt a rendszerváltozástól kezdődően egyre bővülő intézményrendszerét önmagában képtelen fenntartani. A fenntartáshoz jelentős állami támogatások igénybevétele szükséges, mely függőségi helyzetet eredményez.

A negyedik hipotézisem szerint a függőségi viszony mellett az intézményhálózati bővülés állami támogatása jelentős társadalmi és politikai konfliktusokkal járt. A társadalmi feszültségekre példaként a Dabasári iskolaátadás ügyét lehet említeni, míg a politika oldaláról az SZDSZ azon álláspontjára érdemes emlékezni, melyben a párt hangsúlyozottan kiállt amellett, hogy a vallási közösségek tartsák el önmagukat. Ugyanakkor azt is érdemes hangsúlyozni, hogy függetlenül attól, hogy mely politikai erő, vagy erők kormányoztak az intézményátadások kisebb-nagyobb mértékben, de folyamatosan zajlottak.

Az ötödik hipotézisem, hogy az intézményhálózat bővülés okán időről-időre felmerül az állam és az Egyház közötti partnerség határának vitája. Meglátásom szerint, mivel a valódi partnerség nem valósult meg, sőt, 2010-től kezdődően a kapcsolat „szövetséges” irányban még torzult is, ezért valóban kérdés, hogy az állam és a vallási közösségek, köztük az Egyház, valódi partneri kapcsolata hogyan alakítható ki úgy, hogy megfeleljen az Alkotmányban, illetve az Alaptörvényben lefektetett semlegességi kritériumoknak. Meglátásom szerint az első és legfontosabb feladat a többször említett vallási közösségek gazdasági függetlenségének megteremtése. Ezt követően lehet megfogalmazni a partnerség azon kritériumait, melyek a semlegesség és a kooperáció alapján egymás kölcsönös elfogadása mellett biztosítják az állam és a vallási közösségek szabadságát.

A hatodik hipotézisem alapján az állam valóban mind a négy tárgyalt korszakban tett az Egyház részére politikai gesztusokat, melyek a partnerségi kapcsolatok átalakulását

jelezték. Ilyen politikai gesztus volt az egyházi ünnepek munkaszüneti nappá nyilvánítása, kísérlet a vasárnapi boltbezárás bevezetésére és a különböző vallási rendezvények, események támogatása.

9.3. Konzekvenciák, kérdések

Végső konzekvenciaként ismét idézném Shanda Balázs megállapítását: *„A szabadságot és az eszköztelenséget egyszerre élheti meg az Egyház.”*³⁹¹ Azt gondolom, hogy ez a megállapítás hűen kifejezi az Egyház elmúlt időszakának helyzetét. A belső autonómia, mely a hit megélésében biztosította a szabadságot az Egyház részére, megvalósult. Ugyanakkor az Egyház olyan mértékben vált intézményfenntartóvá, mely meghaladta valós lehetőségeit, és ezért gazdaságilag függőségi helyzetbe került az állammal. Az állam oldaláról a partnerség hangoztatásával egyre nagyobb mértékben vonták be az Egyházat és más vallási közösségeket az oktatási, szociális intézményrendszerek fenntartásába, működtetésébe. Olyannyira, hogy a 2010-es évektől kezdődően a partnerséget a szövetség szóval kezdték felváltani, mely azt feltételezi, hogy állam szoros együttműködést vár az Egyháztól, melyet hajlandó finanszírozni is. Ezzel kapcsolatosan érdekes Balogh Zoltán kijelentése, aki miután visszatért a lelkeszi hivatáshoz, az alábbiakat nyilatkozta ezzel kapcsolatosan: *„(...) a kormánynak nem feladata a keresztény hit védelme és képviselése. Ez azoknak a közösségeknek a feladata, akik ilyen alapon állnak. De a keresztény értékek alapján kinőtt életvitelt és kultúrát megvédeni, az a kormány feladata. Tehát az, hogy mi megvédjük a keresztény Európát, meg a kereszténységet, az merev, durva leegyszerűsítés. Így gőgösen is hangzik. De azzal egyetértek, hogy Magyarország egy olyan ország, amelynek a történelmében, kultúrájában döntőek a keresztény értékek, és nekünk ezeket a kereteket meg kell védeni. A cél, hogy ezek a keresztény értékek erősebbek tudjanak lenni, meg tudjanak újulni. De nem a politikusok újítják meg a keresztény értékeket, ez az egyházi közösségek feladata. (...) nem feltétlenül verbális teljesítményre van szükség, hanem arra a fajta*

³⁹¹ Schada Balázs: *Új alapokon az Egyház és az állam kapcsolata.* (in.: 1100 éve Európa szívében. szerk.: Fülöp Zsuzsanna.) Jel 2000/3 (XII), 10-14, Budapest, 2000. 169. old.

tanúságtételre, mely nem maga előtt kiált, hogy 'én keresztény vagyok', hanem tetteiben nyilvánul meg."³⁹²

Mindebből az következik, hogy a valós partneri viszony megteremtése korántsem zárult le, sőt, a kormányzat részéről egyfajta szereptévesztés is érzékelhető.

Nyitott kérdés továbbá, hogy hosszútávon az Egyház vagy más vallási közösségek által működtetett intézmények finanszírozásának megoldása hogyan alakul és ennek milyen hatása lesz a partnerségi kapcsolatokra. Ezzel kapcsolatosan Hortobágyi T. Ciril OSB, Pannonhalma 2018. január 6-án megválasztott és Ferenc pápa által 2018. február 16-án kinevezett új apátja, az alábbi megállapításokat tette: *„Az a kérdés, hogy egy szerzetesi közösség vagy egyház miként tudja megőrizni a prófétai jellegét, amiben az is benne van, hogy ha valami visszaélést érez a társadalomban, akkor azt nyíltan szóvá teszi. Kulcskérdés, hogy ha kritikusan szólal meg, ne érezze azt, hogy nem jut hozzá a forrásokhoz, és lehetetlen helyzetbe kerül. A jövőnek egy kicsit ez a tétje: megmarad-e ez a lehetőség, vagy az egyházak egyre inkább abba a helyzetbe szorulnak, hogy a finanszírozás miatt zárójelbe teszik a prófétai szerepüket.*"³⁹³

Kérdés továbbá, hogy az Egyház még meddig vehet át intézményeket az államtól, illetve azt hogyan tudja majd működtetni. Hasonló kérdés, hogy Magyarországon az Egyház intézményfenntartó vagy hitéleti közösségként fog-e a társadalom javára tevékenykedni.

Ebből is látszik, hogy az állam és az Egyház kapcsolata nem statikus, hanem dinamikusan változó. Ugyanakkor annak a kényes egyensúlynak a megtalálása és fenntartása, mellyel az állam semleges, de kooperatív voltából adódóan az Egyházhoz is viszonyulnia kell, még várat magára. Ezért a valódi partnerség kialakítása csak akkor képzelhető el, ha a két fél között megszűnik a függőségi viszony.

³⁹²Gégény István: *Balogh Zoltánnal készült interjú.* in: https://szemelek.blog.hu/2018/10/29/balog_zoltan_hiszek_a_nyilt_vitakban (Letöltés időpontja: 2018. 10. 31.)

³⁹³ Orosz Márton, Palkó István: Interjú az új Pannonhalmi apáttal. https://www.portfolio.hu/impakt/uj_pannonhalmi_foapat_van_igazsag_abban_hogy_a_hivek_tartsak_el_az_egyhazat.291820.html?utm_source=index.hu&utm_medium=doboz&utm_campaign=link (Letöltés időpontja: 2018. 07. 18.)

Fogalmak és rövidítések

10.1 Fogalmak

Egyház: e fogalom alatt a teológiai meghatározást értem, mely szerint „Az *apostolok* közül Krisztus kiemelte Simont, akinek (Egyház a látható alapjának és fejének) a Péter, 'Szikla' nevet adta. Péterben és az apostolokban tehát már megalapozta az Egyházat. (Így) „az Egyház egyszerre történelmi és természetfölötti intézmény, misztérium, melynek lényegét csak a hitben fogjuk föl.”³⁹⁴

egyház: az egyház (kisbetűvel) fogalma alatt az általánosan elfogadott és a magyar jogban használt terminológiát veszem alapul. Azaz minden olyan egyházi, felekezeti, vallási közösséget e fogalommal írok le, melyet a jogalkotó az 1990. évi IV. törvény és a 2011. évi CCVI. törvény alapján annak tekint. A jogalkotó – megjegyzem meglehetősen problémás terminológiaként – minden vallási közösséget, felekezetet, egyházat e fogalommal írt le. A két jogszabály között azonban lényegi különbség, hogy míg az 1990. évi IV. törvény minden vallási közösséget egyháznak tekint, addig a 2011. évi CCVI. törvény csupán a bevett vallási közösségeket tekinti egyháznak. Azonban magának a fogalom használatának problémáját ez nem érinti.

Egyházi Törvénykönyv (CIC): A latin (római) egyház részére 1983-ban II. János Pál pápa által kiadott egységes törvénykönyv

Hazánkban nagy múltra visszatekintő felekezetek vagy vallási közösség: e fogalom alatt azon keresztény és izraelita vallási közösségeket értem, melyek hazánk területén évszázados múlttal rendelkeznek. (A történelmi jelzöt nem használom, mert ez félrevezető következtetések levonására alkalmas. Például a buddhista közösség Magyarországon újnak számított, azonban nem állítható, hogy nincs történelmi hagyománya.)

³⁹⁴Magyar Katolikus Lexikon internetes kiadása. PPKE-ITK in.: <http://lexikon.katolikus.hu/E/Egyh%C3%A1z.html> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 17.)

Katolikus Egyház: „a kereszténység azon része, amely a római pápa fősége alatt, az Egyház hierarchikus szervezetében vallja a katolikus hitet.”³⁹⁵

Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve (CCEO): a keleti katolikusok részére 1990-ben II. János Pál által kiadott törvénykönyv

Magyar Katolikus Egyház: a Katolikus Egyház része, Magyarországon nyilvántartásba vett, önálló jogi személyiséggel rendelkező szervezet.

Motu Proprio: „saját kezdeményezésből” hozott pápai törvény

Történelmi egyházak: A jogszabályi szövegek és a szakirodalom által használt kifejezés a keresztény és izraelita vallási közösségekre. (Ahogyan azt az előzőekben jeleztem, ezen kifejezést nem tartom szerencsésnek, hiszen más vallási felekezetek, közösségek is vannak, akik történelmi hagyományokkal rendelkeznek, azonban hazánkban új közösségként jelennek meg.)

Vallási közösség: Az egyház, mint fogalom, tisztán keresztényi alapokon áll, és még azon belül is számos teológiai problémát vetett fel, mely ugyan az állam illetékességi körén kívül esik, mégis illene azt figyelembe venni. A nem keresztény vallási felekezetek esetében pedig, akik önmagukra az egyház fogalmát sohasem használták (pl.: az iszlám vallási közösség, vagy a Krisna hívők), szintén sértő, illetve idegen meghatározás, ezért a fogalmat általános értelemben használom.

10.2 Rövidítések

AB: Alkotmánybíróság

CIC: Codex Iuris Canonici (Latin Egyház Törvénykönyve)

³⁹⁵Magyar Katolikus Lexikon internetes kiadása. PPKE-ITK in.: <http://lexikon.katolikus.hu/K/katolikus%20egy%C3%A1z.html> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 17.)

CCEO: Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium (Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve)

Ehtv.: A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény

EJEE: Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság (Velencei Bizottság)

Lvt.: A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény

Diagramok, képek jelölése, címe, forrása és helye

11.1 Diagram jegyzék

<i>Jelölés</i>	<i>Diagram cím</i>	<i>forrás</i>	<i>Oldalszám</i>
D1	Vallásosság 1978-1985 között	Tomka Miklós: <i>Vallás és vallásosság.</i> (In.: Andorka Rudolf - Kolosi Tamás - Vukovich György: <i>Társadalmi riport 1990.</i>) Tárki, Budapest. 539. old; 541. old.	39
D2	„Vallásos embernek tartja Ön magát?” Hankiss Elemér 1978. évi felmérése	Andorka Rudolf: <i>Bevezetés a szociológiába.</i> Osiris Kiadó, Budapest	40
D3	Tomka féle szociológiai felmérés - vallásosság alakulása 1972-1985 között	Tomka Miklós: <i>A vallás változása Magyarországon.</i> (In.: Lovik Sándor - Horváth Pál: <i>Hívők, egyházak ma Magyarországon.</i>) MTA Filozófiai Intézet, Budapest. 293. old.	40
D4	KSH 1992. társadalommobilitási-vizsgálat	Harcza István: <i>Adatok a vallási életről.</i> In.: Statisztikai Szemle, Budapest 1993. november. 942. old.	41
D5	1993. évi Magyar Háztartási Panel adatai	Andorka Rudolf: <i>Bevezetés a szociológiába.</i> Osiris Kiadó, Budapest. 2003. 557-558. old	42
D6	2001. évi népszámlálás vallási hovatartozásra vonatkozó kérdése	<i>A népesség vallás, felekezet, régiók, megyék és családi állapot szerint</i> In.: http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/05/tables/load2_1.html	44
D7	Vallási közösségek társadalmi pozicionálása a 2001. évi népszámlálási adatok alapján	<i>A népesség vallás, felekezet, régiók, megyék és családi állapot szerint</i> In.: http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/05/tables/load2_1.html	45

<i>Jelölés</i>	<i>Diagram, táblázat cím</i>	<i>forrás</i>	<i>Oldalszám</i>
D8	A Katolikus, egyéb keresztény, más formában hívő, valláshoz nem tartozó, nem válaszolt, egyéb szereplők a 2001. népszámlálás alapján	<i>A népesség vallás, felekezet, régiók, megyék és családi állapot szerint</i> In.: http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/05/tables/load2_1.html	45
D9	2011. évi népszámlálás vallási hovatartozásra vonatkozó kérdés	<i>Vallás, felekezet.</i> In.: Népszámlálás 2011. 10. kötet (szerk.: Csordás Gábor.) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 2014. 16. old.	46 – 47
D10	Vallási közösségek társadalmi pozicionálása a 2011. évi népszámlálási adatok alapján	<i>Vallás, felekezet.</i> In.: Népszámlálás 2011. 10. kötet (szerk.: Csordás Gábor.) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 2014. 16. old.	47
D11	Katolikus egyház a 2011. évi népszámlálás alapján	<i>Vallás, felekezet.</i> In.: Népszámlálás 2011. 10. kötet (szerk.: Csordás Gábor.) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 2014. 16. old.	48
D12	Katolikus Egyház számára SZJA felajánlók száma	http://adolszazalek.com/adohirek/adofizetoknek/top-10-egyhazi-felajanlas-50	49
D13	Katolikus egyház társadalmi beágyazottsága a statisztikai adatok alapján	KSH és Egyházi statisztikai adatok	50
D14	Tomka Miklós féle hármas felosztás alapján készített diagram	Tomka Miklós: <i>Magyar katolicizmus 1991.</i> Budapest, OLI-KATTA. 1991, 27-29. old.	52
D15	Apostoli utazásai	Saját készítésű táblázat. Forrás: http://www.vatican.va/holy_father/index.htm	57 – 58
D16	Volt Jugoszlávia vallási térképe	https://www.dw.com/en/the-balkans-from-yugoslav-wars-to-an-ever-tense-peace/a-38910096	59

<i>Jelölés</i>	<i>Diagram, táblázat cím</i>	<i>forrás</i>	<i>Oldalszám</i>
D17	Bosznia-Hercegovina etnikai térképe	http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz7/geopolitikai_foldrajz/www/ch04s17.html	60
D18	Költségvetési finanszírozás összege (milliárd Ft)	http://www.okm.gov.hu/letolt/egyhaz/vati_kanijelentes06nov11.pdf	157
D19	Beterjesztett ingatlanigények	http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatlan_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0,634	176
D20	Ingtalanátadás 1990 – 2011. között	Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve. (szerk.: Fedor Tibor)	178
D21	Ingtalanmegváltás összege (1998-99-es áron milliárd Ft-ben számolva)	Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve. (szerk.: Fedor Tibor)	179
D22	Megállapodással zárult ügyek	Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve. (szerk.: Fedor Tibor)	180
D23	Elutasított vagy visszavont ingatlan igény	Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve. (szerk.: Fedor Tibor)	181
D24	Az oktatási megoszlása fenntartók szerint (2014/2015)	http://eduline.hu/kozoktatas/2016/8/26/Majdnem_megduplazodott_az_egyhazi_iskolaba_RUFCV3	185
D25	A felekezetek és állami gimnáziumok száma a fővárosban és megyénként	http://hvg.hu/itthon/201736_egyhazi_kontra_vilagi_gimnaziumok_par_helyen_tobb_segben_afelekezeti_alma_materok	186
D26	2017. 10. 01. adatok a Katolikus Egyház által fenntartott oktatási intézményekről	https://www.katped.hu/katolikus-kozoktatas/katolikus-kozoktatasi-intezmenyek-statisztikai-adatai	187
D27	Egyházi felsőoktatás egészségügyi és szociális képzési kínálata	A táblázat saját készítésű az adatokat lásd: https://uj.katolikus.hu/adattar.php?h=15	189 – 190

11.2 Kép jegyzék

<i>Jelölés</i>	<i>Kép cím</i>	<i>forrás</i>	<i>Oldalszám</i>
K1	A Magyar állam és az Egyház kapcsolati hálója	Saját szerkesztés (a képek az internetről valók)	66
K2	Katolikus egyházkezelés 1945-1982	http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index1166.html	69
K3	Érseki tartományok Magyarországon 1993. után	http://uj.katolikus.hu/kepek/adattar/terkep_nagy.jpg	70
K4	Római Katolikus Egyházmegyék beosztása 1993. után	http://uj.katolikus.hu/kepek/adattar/terkep_nagy.jpg	71
K5	Görögkatolikus metropólia	https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_r%C3%B3mai_%C3%A9s_g%C3%B6r%C3%B6g_katolikus_p%C3%BCsp%C3%B6k%C3%B6k_list%C3%A1ja	74
K6	Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációjának nemzetközi kapcsolatrendszere	http://www.megvaltosnoverek.hu/tartomanyaink	76
K7	Szent Szék felépítése	http://www.culturalpolicies.net/web/holys_ee.php?aid=31	77
K8	Parlamenti „patkó” 1990.	<i>Magyarország térképekben</i> MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest, 2011. 114. old.	131
K9	Parlamenti „patkó” 1994.	<i>Magyarország térképekben</i> MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest, 2011. 114. old.	144
K10	Parlamenti „patkó” 1998.	<i>Magyarország térképekben</i> MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest, 2011. 114. old.	151

<i>Jelölés</i>	<i>Kép cím</i>	<i>forrás</i>	<i>Oldalszám</i>
K11	Parlamenti „patkó” 2002. és 2006.	<i>Magyarország térképekben</i> MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest, 2011. 114. old.	151
K12	Mindszenty József hercegprímás sírja az Esztergomi Bazilika altemplomában	http://pazmaneum.katolikus.hu/wp-content/uploads/2012/05/mindszenty-sirja-Esztergom.jpg	160
K13	Korabeli képeslap a pápalátogatások helyszíneiről	https://retronom.hu/node/31574	161
K14	Zarándokfüzet	Saját példányú zarándokfüzet fotója	163

Irodalomjegyzék

Önálló művek

Alkotmánytan I. (Szerk.: Dezső Márta, Fűrész Klára, Kukorelli István, Papp Imre, Sári János, Somody Bernadette, Szegvári Péter, Takács Imre) Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Andrea Riccard: *Keresztények a vértanúság századában*. Új Ember Kiadó, Budapest. 2002.

Andrew M. Greeley: *Religion in Europe at the End of the Second Millennium*. New Brunswick – London: Transaction Publishers. 2003

Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Bp. 2003.

Balázs Zoltán: *A politikai közösség*. Budapest, Osiris Kiadó.

Bayer József: *Politikai gondolkodás a huszadik században*. ELTE BTK Politikaelméleti Tanszék Budapest, 1996.

Békés Csaba: *Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában 1953–1991*. In.: http://real-d.mtak.hu/653/7/dc_499_12_doktori_mu.pdf

Bihari Mihály: *A szocialista állam*. in.: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_szocialista_allam/

Csiziné dr. Schlosser Annamária, *Az egyházak jogalanyisága*. (Doktori értekezés) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog-és Államtudományi Kar. Budapest, 2011.

Edward Luttwak: *The Missing Dimension*. in.: Religion, the Missing Dimension of Statecraft, eds. D. Johnston and C. Sampson. NY. Oxford University Press. 1994.

Eliade Mircea: *Patterns in Comparative Religion*. London and New York. Sheed and Ward, 1958.

Enyedi Zsolt: *Politikai a kereszt jegyében*. Osiris Kiadó, Bp., 1998.

Erdő Péter: *Állam, Egyház, szuverenitás*. in: http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_20_Erdo.pdf (Letöltés időpontja: 2014. 10. 29.)

José Casanova: *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press, Chicago–London, 1994

Hegedűs Rita: *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében*. (Doktori értekezés.) Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest 2000.

Korzenszky Richárd: *Szünet nélkül – Egyházzól, iskoláról*. Bencés Apátság, Tihany. 2000.

Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

dr. Lukács László: *Dogmatika IV. A Szentségek*. Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest. 2007.

Máthét-Tóth András: *Vallásnézet*. Korunk, Kolozsvár, 2014.

Mező Ferenc: *A társadalmi mozgalmak és az ellenállás területei*. in.: http://epa.oszk.hu/00700/00775/00010/1999_10_04.html,

Robbers Gerhard: *State and Church in the European Union*. Baden Baden, Germany 2005.

Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Rubicon-könyvek 2003.

Sabrina Petra Ramet: *Balkan Babel: Politics, Culture, and Religion in Yugoslavia*. 1992. San Francisco: Westview Press.

Schanda Balázs: *Magyar állami egyházjog*, Budapest, 2000,

Simon János: *A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban*. in: <http://www.mtapti.hu/mszt/19961/simon.htm>

Soós Viktor: *Az Állami Egyházi Hivatal archontológiája*. (Doktori disszertáció) Budapest, 2014.

Somorjai Ádám: „*His Eminence Files*” METEM kiadó, Budapest. 2008;

Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008.

Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években a legújabb kutatások tükrében*. Budapest, Szent István Társulat. 2006.

Szabó Ferenc SJ: *A Vatikán keleti politikája közelről az Ostpolitik színe és visszája*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2012.

Szabó Péter: *A keleti egyházak szentségi joga*. Nyíregyháza, 2012.

Szilágyi Bernadett, *Az egyházak finanszírozásának kérdései*, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam-és Jogtudományi Doktori iskola, Debrecen, 2014.

Takács Péter: *Államtan*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem 2010.

Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis éltünk, Egyházüldözés 1945-1990*. Szent István Társulat, Budapest. 2005.

Tomka Miklós: *Magyar katolicizmus 1991*. Budapest, OLI-KATTA. 1991,

Török Péter: *Hungarian Church-State Relationships a socio-historical analysis*. Toronto, 2000.

Varga Attila: *Állam és egyház viszonyrendszerének elemzése*. in.: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000423.htm>
1

Tanulmányok

Dusan Luzny–Jolana Navratilova: *Religion and Secularisation in the Czech Republic*. in.: Czech sociological review. 2001 01.

Fazekas Csaba: *Dokumentumok Miklós Imre lemondásának történetéhez (1989 – 1990)* in: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/miklosimre.htm>

Fazekas Csaba: *A rendszerváltó állam egyházpolitikája Magyarországon*. In.: Vallástudományi Szemle, VI. évfolyam 4, 2010.

Fedor Tibor, *Tájékoztató a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről*, http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatl_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0,634,

Az egyházi ingatlanrendezés 20 éve. (Szerk.: Fedor Tibor) Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság, Budapest. 2012.

Fedor Tibor: *Egyház-finanszírozás Magyarországon*. In. http://www.mtatk.hu/interreg/kotet2/20_fedor.pdf

Frenkl Róbert: *A Faszor újraindítása*. in.: Credo. Evangélikus Műhely. 2000. 3-4. szám.

Frenkl Róbert: *A Fasori Gimnázium újraindítása*. in.: Historia. 2002. 1. szám.

Grace Davie: *Religion in Modern Europe. A Memory Mutates*. Oxford, Oxford University Press. 2000.

Gárdonyi Máté: *Túlélés – együttműködés – ellenállás.* (in: Felekezetek, egyházpolitika, identitás. szerk.: Balogh Margit – Szarka László) Kossuth Kiadó, Budapest. 2008.

Gáva Krisztián: *Az Alaptörvény módosításai.* (In.: Pro Publico Bono 2014/2. sz.) Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Budapest 2014.

Gyurgyák János: *Politikai ideológiák.* in.: *Mi a politika?* (szerk.: Gyurgyák János) Osiris Kiadó, Budapest. 1999.

Harcza István: *Adatok a vallási életről.* In.: Statisztikai Szemle, Budapest. 1993. november

Horváth Attila: *A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején.* in.: Polgári Szemle 2010. március 1-2 szám.

Imre Anna: *Felekezeti középiskolák jellemzői a statisztikai adatok tükrében.* Education 2005/3.

José Casanova: *A Public Religions újragondolása.* Pontes 1. 2018.

Juhos Anna: *Emberi jogok Iránban.* in.: <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6414/file/juhosanna.pdf>

dr. Kocsis Károly: *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza (In.: A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza.* (szerk.: Gál András – Frisnyák Sándor – Kókai Sándor) Nyíregyháza–Szerencs, 2016.

Kornai János: *A szocialista rendszer.* HVG Budapest, 1993.

Körösényi András: *Kormányzati rendszerek.* in.: *Mi a politika?* (szerk.: Gyurgyák János) Osiris Kiadó, Budapest. 1999.

Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor: *Magyar politikai rendszer*. Osiris Kiadó, Budapest. 2003.

Korzenszky Richárd: *Egyház és iskola*. in: *Vigilia* 1997.
<https://vigilia.hu/regihonlap/1997/6/9706kor.html>

Majsai Tamás: Az egyház szerepe a kampányban. In: *Mozgó Világ online kiadás*
<http://epa.oszk.hu/01300/01326/00034/02Majsai.html>

Magyarország a XX. században (szerk.: Kollega Tarsoly István) II. kötet VI. Egyházak a Szovjet rendszerben, a Katolikus Egyház (1945 – 1989.), Félelem és lojalitás konfliktusában (1964 – 1989.) in: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/263.html#265>

Málik József Zoltán: *Tanulmány a demokráciáról: a demokratikus közösségi döntések határai*. in: *Jog–állam–politika* 2014/2

Máté-Tóth András: *Sebzett identitás*. in.: <https://barankovics.hu/cikk/szerapion/sebzett-identitas-1-resz>

Máté-Tóth András: *A „keresztény társadalom” diskurzusa*. in:
[file:///C:/Users/User/Downloads/Kereszteny_tarsadaom_diskurzusa%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Kereszteny_tarsadaom_diskurzusa%20(2).pdf)

Máté-Tóth András – Hajdú Zoltán: *The Religion of Central and Eastern Europe: A Geography and Religious Studies Approach*. In: *Focus on Religion in Central and Eastern Europe*. (szerk.: Máté-Tóth András – Rosta Gergely. Walter de Gruyter GmbH Berlin/Boston. 2016.

Mezey András: *Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 közt, a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozási keretében*. in.:
http://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Mezey%20Andr%C3%A1s_disszert%C3%A1s_A1ci%C3%B3.pdf

Nedim Hasic - Nermina Šunjić: *Bogomolje kao simbol etničkog označavanja teritorija*. in: *Slobodna Bosna* 14./596. (március 17.) 2008.

Ole Riis: *Modes of Religious Pluralism under Conditions of Globalisation*. in: Exploring Religious Pluralism. Director of publication: Paul de Guchteneire. International Journal on Multicultural Societies (IJMS) Vol. 1, No. 1, 1999.

Olga Nesporova–Zdenek R. Nespor: *Religion: An Unsolved Problem for the Modern Czech Nation*. in Sociologický časopis 2009. December.

Kamil Kardis–Michal Valco: *Future of religious faith the case of present-day Slovakia*. in.: European Journal of Science and Theology, 2018. 08. Vol.14, No.4

Paskai László: Előszó (in: *Az Egyház társadalmi tanítása*. szerk.: Tomka Miklós–Goják János) Szent István Társulat, Bp.

Peter Berger (ed.): *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*. William B. Eerdmans Publishing Company. 1999.

Polónyi István: *Az egyházi közoktatás néhány oktatásgazdasági sajátosság*. in: Educatio 2005/III.

Polónyi István: *Oktatáspolitikai kísérletek és kudarcok*. (In.: Hegymenet. Szerk.: Jakab András – Urbán László.) Osiris Kiadó, Budapest. 2017.

Puskás Attila: *A Lumen Gentium egyháztanának recepciója*. in: Vigilia. 2012/9. szám

Rajki Zoltán: *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*. In.: Egyháztörténeti Szemle. 3. évfolyam. 2. szám. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm>

Rajner M. János: *A Kádár-rendszer válsága*.
in: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyok/kadarrendszer/rainer_valsga

Ripp Zoltán: *Kádár a bukott*. in.: Múlt-kor 2012. május 16. https://mult-kor.hu/20120418_kadar_a_bukott?pldx=2

Robert A. Rubinstein: *Cultural Analysis and International Security*. in: Alternatives XIII. 1988.

Roland Robertson *Church-State Relations and the World System in* Thomas Robbins and Roland Robertson (eds.) *Church-State Relations: Tensions and Transitions*. New Brunswick, NJ: Transaction Books. 1987. 4.

Rónay Miklós: *Állam, Egyház, politikatudomány*. in.: Politikatudományi Szemle XVII/2.

Rónay Miklós: *A Szentszék és a Vatikán Városállam viszonya a közbeszédben és a jogban*. (In. Külügyi Szemle 2004. ősz-tél)

Sáska Géza: *Ideológiák és az oktatás*. in.: Education 2011/1.

Schanda Balázs: *A Vatikáni megállapodás 15 éve*. In.: Pázmány Law Working Papers 2014/9. http://plwp.eu/docs/wp/2014/2014-09_Schanda.pdf

¹ Schada Balázs: *Új alapokon az Egyház és az állam kapcsolata*. (in.: 1100 éve Európa szívében. szerk.: Fülöp Zsuzsanna.) Jel 2000/3 (XII), 10-14, Budapest, 2000.

Schmidt Péter: *A helyi önkormányzati rendszer* (in: *Alkotmánytan*. szerk.: Kukorelli István) Osiris Kiadó, Bp. 2001.

Soós Viktor Attila, *Hivatalból Titkárság. Az egyházak feletti állami ellenőrzés átalakítása 1989–1990 között*. Levéltári Közlemények. (Főszerkesztő: Reisz T. Csaba) Magyar Országos Levéltár. 2011.

Szabó Csaba: *Egyházpolitika Helsinkiben (1982)*. in.: http://www.archivnet.hu/politika/egyhazpolitika_helsinki_szellemeben_1982.html

Szalai Ákos: *Vasárnapi paternalizmus – Legyen-e vasárnap boltbezárás?* Pázmány Law Working Papers 2015/4

Szuromi Szabolcs Anzelm: *A Kassai Egyházmegye közigazgatási változásai 1918 és 1982 között.* (In.: Magyar Sion Új folyam V. 2011.)

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *A Katolikus Egyházi hierarchia megtörése a Kádár-rendszerben.* (in: *Elhallgatott múlt, a pártáram és a belügy, a politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* 1956-os Intézet, Corvina Kiadó)

Tatai Zoltán: *Gondolatok a vallásföldrajz kutatásához* in: ELTE Regionális Földrajzi Tanszék Földrajz, regionális tudomány /Tudományelméleti tanulmányok/ (szerk.: Nemes Nagy József) Budapest, 1995.

Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő* (in: *Társadalmi Szemle* 1998/8-9)

Tomka Miklós: *A magyar vallási helyzet öt dimenziója* (in: *Magyar Tudomány* 1999/5)

Tomka M: *Egy új társadalmi-politikai szereplő.* in.: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_egy.htm

T. Varga György: *Nemzetközi enyhülés és egyházpolitika.* História, 1991/5–6.

Varga János: *Csonka Szatmár élete és hanyatlása.* JEL online újság. in.: <http://www.jelujsg.hu/csonka-szatmar-elete-es-hanyatlasa>

Vörös Géza: *Állambiztonság és egyházak.* in.: Egyháztörténeti Szemle 2009.10. évf. 4. szám.

Interjúk, nyilatkozatok, előadások, elemzések, cikkek

VI. Pál pápa nyilatkozata. in: Osservatore Romano 1971. 09. 28

Adis Šušnjar: *Bogomolje pune ljudi, malo istinskih vjernika.* in:
<http://www.nezavisne.com/nedjeljne/vijesti/19696/Bogomolje-pune-ljudi-malo-istinskihvjernika.html>

Agostino Casaroli nyilatkozata. in.: Osservatore Romano 1964. 09. 19.

Az egyházi iskolák az államiak rovására. in: Népszava online.
<http://nepszava.hu/cikk/1074934-egyhazi-iskolak-az-allamiak-rovasara>

Az egyházak jogi státuszának szabályozása Magyarországon 2011–2014. Eötvös Károly Intézet, Budapest, 2014.

Czibere Károly nyilatkozata 2015. 07. 10. in.:
[http://magyarhirlap.hu/cikk/30172/Czibere Karoly Nemzeti kincs az egyházak szocialis szolgalata](http://magyarhirlap.hu/cikk/30172/Czibere_Karoly_Nemzeti_kincs_az_egyhazak_szocialis_szolgalata)

Czibere Károly nyilatkozata 2015. 07. 10. in.: <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/szocialis-ugyekert-es-tarsadalmi-felzarkozasert-felelos-allamtikarsag/hirek/az-egyhazak-szocialis-szolgalata-nemzeti-kincs>

Csaba László: *Boldog Özséb-templom, Békásmegyer.* in: Magyar Építőművészet LXXXII. évf. 1991. 4. sz.

Interjú Adám Antal volt alkotmánybíróval. (In.: *Ha Isten nem volna.* szerk.: Frenkl Thurzó Tibor.) Budapest, 2005.

Interjú Erdő Péter bíborossal (In.: *Ha Isten nem volna.* szerk.: Frenkl Thurzó Tibor. Budapest, 2005.)

Interjú Szalay Istvánnal. In: Állam, Egyházak Magyarországon. (szerk.: Doboszlai József) Egyházforum, Budapest 2004.

A Miskolci Egyházmegye története. in.: <http://migorkat.hu/a-miskolci-egyhazmegye-tortenete>

Elmer István: *A jövő szolgálata.* in.: <https://ujember.hu/a-jovo-szolg-alata/>

Érszegi Aurél Márk: *A pápalátogatások célja és jelentősége.* in: <http://www.magyarKurir.hu/hirek/papalatogatasok-celja-es-jelentosege>

fr. Kálmán Peregrin: *Nyílt levél Ungváry Krisztiánhoz.* in.: Élet és Irodalom. L. évfolyam 8. szám 2006. február 24.

Félúton. (Szerk.: Marinovich Endre.) Miniszterelnöki Sajtó Iroda, Budapest 1992.

Glatz Ferenc: *Kultúrpolitika, oktatási rendszer.* 1989. szeptember 2-án elhangzott beszéde az országos tanévnyitó ünnepségen. in: http://www.glatzferenc.hu/upload/file/Hirek/1989-09-02_Glatz_Fasori%20tanevnyito.pdf

Gégény István: *Balogh Zoltánnal készült interjú.* in: https://szemlelek.blog.hu/2018/10/29/balog_zoltan_hiszek_a_nyilt_vitakban

Gulyás Erika: *Az út széle – az Egyházaknak passzolnák le a szociális otthonokat.* in: Népszava online. https://nepszava.hu/1120603_az-ut-szele-egyhaziaknak-passzolnak-le-a-szocialis-otthonokat

Magyar Helsinki Bizottság nyilatkozata: *Nem akarásnak nyögés a vége.* In.: <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Nem-akarásnak-nyögés-a-vége-20130918.pdf>

Horn Gyula: *Azok a kilencvenes évek.* Kossuth Kiadó, Budapest. 2012.

Horn Gyula sajtótájékoztatója 2002. január. In.: https://mno.hu/migr_1834/horn-biralja-a-katolikus-egyhaziakat-798684

Horn Gyula és a Katolikus Egyház. Politikai elemzés. In.: Political Capital. 2002. 01. 25. http://www.politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=590

Hutter Marianna: *Hiába alakult át a Klik, egyre több iskolát vennének át az egyházak.* In.: <https://mno.hu/belfold/hiaba-alakult-at-a-klik-egyre-tobb-iskolat-vesznek-at-az-egyhazak-2421886>

Iványi Gábor: *Nekrológ a „megszűnő” Állami Egyházügyi Hivatal felett.* in: Beszélő 27. szám, 1989/2

Kiss Dénes: *Deszekularizáció Romániában.* in: Korunk. (szerk.: Kovács Kiss Gyöngy) Kolozsvár, III. évfolyam 5. szám. 2014.

Marcus Tanner: *„Religion Remains Powerful in Balkans, Survey Shows”* in.: <http://www.balkaninsight.com/en/article/religion-remains-powerful-in-balkans-survey-shows-01-15-2018>

Márfi Gyula előadása a Szaléziániumban. Sajtó megjelenése 2013. augusztus 23. <http://www.magyarKurir.hu/hirek/marfi-gyula-ersek-egyhaz-es-allam-kapcsolata-sosem-volt-felhotlen>

Mike Károly: *Ünnep-e a vasárnap – Egy keresztény töprengései, nem csak keresztényeknek.* in.: <https://mandiner.blog.hu/2014/12/05/unnep-e-a-vasarnap-egy-kereszteny-toprengesei-nemcsak-keresztenyeknek>

Mikola István: *Magyarország keresztény alapjainak helyreállítása* (in.: Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatai 1925–2015. (szerk.: Fejérdy András.) Budapest–Róma 2015

Nagy Péter Tibor, *Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején* Magyar Pedagógia, 1995, 3-4. szám

Nagy Róbert: *Bosznia-Hercegovina (év)számokban*. in.: Bosznia-Hercegovina a harmadik Balkán-háború után. szerk: M- Császár Zsuzsanna. Balkán füzetek No. 2. Pécs, 2004.

Orosz Márton, Palkó István: Interjú az új Pannonhalmi apáttal. https://www.portfolio.hu/impakt/uj_pannonhalmi_foapat_van_igazsag_abban_hogy_a_hivek_tartsak_el_az_egyhazat.291820.html?utm_source=index.hu&utm_medium=doz&utm_campaign=link

Pongrácz Tiborné: *Terhességmegszakítások a számok és a lakossági vélemények tükrében*. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/15/ponggracz.htm>

Pozsgay Imre 1989. január 28-án adott rádióinterjú során beszélt erről. Az interjút átíratát lásd: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=266%3Akossuth-1989-január-28&catid=60%3Acat-a-kossuth-radio-adasainak-atirata&Itemid=359&lang=hu&lang=en

Kerekasztal beszélgetés Szabó Gyula plébánossal. In.: <http://egyhazforum.hu/index.php/folyoirat/korabbi-szamok/10-aktualis/185-katolikus-egyhazi-multfeldolgozas-kerekasztal-beszelgetes>

Ki fizeti a lelkeszt? Hetek online. In.: http://www.hetek.hu/belfold/200511/ki_fizeti_a_lelkeszt

Szilvay Gergely: *Miért jár „állami támogatás” az egyházaknak?* in.: Magyar Kurír <http://www.magyarkurir.hu/hirek/miert-jar-allami-tamogatas-az-egyhazaknak>

Szászfalvi László nyilatkozata. in.: [http://videkstrategia.kormany.hu/a-nemzeti-vidékstrategia-a-vidék-alkotmánya](http://videkstrategia.kormany.hu/a-nemzeti-videkstrategia-a-vidék-alkotmánya)

Trócsányi László: *Állam és egyház kapcsolata ősrégi és konfliktusokkal teli*. in: 24hu <https://24.hu/belfold/2016/10/16/trocsanyi-allam-es-egyhaz-kapcsolata-osregi-es-konfliktusokkal-teli/>

Végshő Tamás: *A magyar görögkatolikus Egyház.* in.:
<http://hd.gorogkatolikus.hu/rolunk-a-hajdudorogi-egyhazmegye-tortenete>

Pápai és egyházi dokumentumok, Püspök Kari megnyilatkozások

Pápai dokumentumok

XII. Pius pápa: *Provida Mater Ecclesia.* in.: http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/apost_constitutions/documents/hf_p-xii_apc_19470202_provida-mater-ecclesia.html

VI. Pál pápa beszéde a II. Vatikáni Zsinat negyedik ülészakának kezdetén 1965. 09. 14. in.: http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/speeches/1965/documents/hf_p-vi_spe_19650914_concilio-iv-sessione.html

VI. Pál Pápa: *Evangelii Nuntiandi* in.: http://w2.vatican.va/content/paul-vi/hu/apost_exhortations/documents/hf_p-vi_exh_19751208_evangelii-nuntiandi.html

II. János Pál levele Lékai László bíboros primás, esztergomi érsekhez. in.:
<https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=256>

II. János Pál beszéde Gyurcsány Ferenc miniszterelnökhöz. in.:
<https://katolikus.hu/dokumentumtar/2604>

II. János Pál pápa köszöntő beszéde. (In.: *A Szentatya Magyarországon.* szerk: dr. Diósi István.) Budapest, 1991.

II. János Pál szentbeszéde. 1996. 09. 07. Győr. In.:
<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=283>

Az Egyház Európában. II. János Pál apostoli buzdítása. (EiE 11) in.:
<https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=34#N2>

XVI. Benedek pápa: *Deus caritas est kezdetű enciklikája*. 2015. december 25. in.: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/hu/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20051225_deus-caritas-est.html

XVI. Benedek pápa *Intima Ecclesiae Natura* Motu Proprio. 2012. november 11. in.: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/la/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20121111_caritas.html

Egyházi dokumentumok

Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma Szent István Társulat, Budapest. 2007.

Codex Iuris Canonici 1983. in.: http://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/cic_index_lt.html (letöltés időpontja 2018. 10. 02.)

Christus Dominus (CD) II. 22. in.: A II. Vatikáni Zsinat Dokumentumai. szerk.: dr. Diós István. Szent István Társulat, Budapest. 2007.

Gaudium et Spes 21. in.: Az egyház társadalmi tanítása dokumentumok (szerk.: Tomka Miklós – Góják János) Szent István Társulat, Budapest

Püspök Kari megnyilatkozások

Az emberi élet védelmében. A Magyar katolikus Püspöki Konferencia nyilatkozata. in.: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=289>

Magyar Katolikus Püspöki Kar: *Pásztorlevél az egyházmegyék területének átrendezéséről*. 1991. 06. 01. in.: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=295>

Magyar Püspöki Konferencia nyilatkozata az ügynöktörvény tervezett módosításáról. in.: <https://katolikus.hu/dokumentumtar/2639>

Magyar Püspöki Konferencia sajtóközleménye. 1993. 09. 23

Országgyűlési naplók, jogszabályok

Országgyűlési Naplók

Országgyűlési Napló V. kötet, 65-82 ülés (1989. XI. 21 – 1990. III. 14), Budapest, 1998.

Országgyűlés Naplója 1985. II. Kötet 17–33 ülés

Országgyűlés Naplója II. kötet (1987. IX. 16. – 1988. 11. 26.) 1987. 22. ülés. Budapest, 1998.

Országgyűlési Napló V. kötet, 65-82 ülés (1989. XI. 21 – 1990. III. 14), Budapest, 1998.

1991. 06. 05. Országgyűlési felszólalása.

In: <http://www.parlament.hu/naplo34/108/1080014.html>

1990. 05. 22. In.: Országgyűlési Napló.

in.: <http://www.parlament.hu/naplo34/005/0050004.html>

1991. 06. 05. Országgyűlési felszólalás.

In: <http://www.parlament.hu/naplo34/108/1080014.html>

1991. 05. 05. Országgyűlési felszólalás.

In: <http://www.parlament.hu/naplo34/108/1080019.html>

1991. 07. 04. Országgyűlési felszólalás.

in: <http://www.parlament.hu/naplo34/116/1160040.html>

1991. május 05. Országgyűlési felszólalás.

in.: <http://www.parlament.hu/naplo34/108/1080019.html>

1994. 07. 14. Országgyűlési felszólalás.

in.: <http://www.parlament.hu/naplo35/004/0040006.htm>

2001. 05. 09. Országgyűlési felszólalás. in.: http://www.parlament.hu/orszaggyulesi-naplo-elozo-ciklusbeli-adatai?p_auth=LCANmMdU&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcplsql%2Fogy_naplo.naplo_fszoveg%23Fp_ckl%3D36%26p_query%3D206_42%2C212_34%2C%26p_szoveg%3Dgyh%C3%A1zi%2520t%C3%B6rv%C3%A9ny%26p_stilus%3D

1998. 06. 29. Országgyűlési felszólalás.

in.: <http://www.parlament.hu/irom36/0021/0021.htm>

Jogszabályok, határozatok

1949. XX. törvény. 1000. év törvényei.

In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8365>

1949. XX. törvény. 1000. év törvényei.

In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8365>

1991. évi XXXII. törvény indoklása. In: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-indokolasa-j228865.html>

2/1990. (II. 14.) Ogy határozat.

In.: <http://www.complex.hu/kzldat/o90h0002.htm/o90h0002.htm>

A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény in.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8792>

A lelkiismereti és vallásszabadságról valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV törvény, 24. § (4), 1000. év törvényei. COMPLEX Kiadó. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8660>

A Magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX törvény. In.: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99200079.TV

A szerzetesrendek működéséről szóló 1989. évi 17. tvr., Balogh Margit, Gergely Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. kötet.* Budapest, 2005. 1227-1228.

A Magyar Köztársaság nemzeti ünnepeiről szóló 1991. évi VIII. törvény. in.: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100008.TV> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 17.)

1950. I. számú törvényerejű rendelet augusztus 20. napjának a Népköztársaság ünnepévé való nyilvánításáról. In.: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/1950.evi7.htm> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 17.)

Magyarország Alaptörvénye <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV>

Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.) In.: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300325.ATV>

Az Alaptörvény ötödik módosítása (2013. szeptember 26.) in.: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300926.ATV>

A kiskereskedelmi szektorban történő vasárnapi munkavégzés tilalmáról szóló 2014. évi CII. törvény <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1400102.TV>

Kormány határozatok

1056/1999. (V. 26.) Kormányhatározat a Magyarországi Evangélikus Egyházzal 1998. 12. 07.-én kötött megállapodásról

1057/1999. (V. 26.) Kormányhatározat a Református Egyházal 1998. 12. 08-án kötött megállapodásról

1043/2001. (IV. 20.) Kormányhatározat a Budai Szerb Ortodox Egyházmegyével 1998. 12. 09-én kötött megállapodásról

1044/2001. (IV. 20.) Kormányhatározat a Baptista Egyházal 1998. 12. 10-én kötött megállapodásról

1045/2001. (IV. 20.) Kormányhatározat a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségével 2000. 12. 21-én kötött megállapodásról

Az egyes állami fenntartásban lévő szociális intézmények egyházak részére történő átadásával kapcsolatos források biztosításáról szóló 1046/2017 (II. 3.) Korm. határozat.

in:

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A17H1046.KOR×hift=ffffff4&txreferer=00000001.TXT>

Magyar Nemzeti Levéltári és más levéltári források

A Minisztertanács 1092/1989. (VI. 30.) határozata az Országos Vallásügyi Tanács létrehozásáról, MNL OL XIX–A–83–a–946

A Magyarok Nagyasszonya Társaság alapítása. MNL OL XIX–A–21–a–K–13a–4–1986.

Az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról és az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetéséről szóló 1989. évi 14. törvényerejű rendelet, Magyar Közlöny, 1989. 43. sz. MNL OL XIX–A–83–a–946

dr. Bánk József érsek-püspökkel folytatott megbeszélésről (in.: MOL XIX-A-21-b. 16. t. 37590/1982. Magyar Országos Levéltár - állami Egyháziügyi Hivatal általános iratok. Feljegyzések, jelentések, tájékoztatók.)

Németh Sándorral kapcsolatos ÁEH feljegyzéseket. Magyar Országos Levéltár, XIX-A-21. D./ állag, 421. dob.

Római Magyar Nagykövetség távirata Miklós Imréhez (in.: MOL XIX-J-1-j 1978. Vatikán 160-2 001323 138. d.); Albert István piarista tartományfőnök levele Straub István ÁEH elnökhelyettes részére (in.: MOL XIX-A-21-b 18. tétel 12988/1977. 234. d.)

MSZMP párt dokumentumok:

MOL M-KS 288. f. 4. cs. 266–267. ö. e.

MOL XIX-A-21-d-002/4/1989 (161. d.)

MOL XIX-A-21-d-002/4/1989 (161. d.)

MOL XIX-A-21-d-001/3/1989. (161. d.)

MOL XIX-A-21-d 001/2/1989 (161. d.)

Egyéb levéltári források

Pünkösdfürdői Boldog Özséb Plébánia alapító okirata. in.: Pünkösdfürdői Boldog Özséb Plébánia Levéltára. 208-A-3/1985.

Szendi József veszprémi püspök levele Grósz Károly miniszterelnöknek. 1988. március 14. in: Beszélő szamizdat. 1988/2 25. szám

Kádár János és M. Sz. Gorbacsov találkozója Moszkvában 1985. szeptember 25. In.: Történelmi szemle 1992. 1-2 száma

Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság jelentése. in.:
<http://www.okm.gov.hu/letolt/egyhaz/vatikanijelentes06nov11.pdf>

Egyéb dokumentumok

Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság (Velencei Bizottság) 621/2011. sz. vélemény /CDL-AD(2011)016/. Strasbourg, 2011. 06. 20.

CDL-AD(2012)004, elfogadva a Velencei Bizottság 90. plenáris ülésén (Velence, 2012. március 16–17.)

Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság (Velencei Bizottság) 720/2013. sz. vélemény /CDL-AD(2013)012/. Strasbourg, 2013. 06. 17.

164/2011. (XII. 20.) AB határozat. In.:
<http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/C74D232250CD2086C1257ADA0052ACC9?OpenDocument>

6/2013. (III. 1.) AB határozat. In:

<http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/E57CE6378E537151C1257ADA00524F50?OpenDocument>

Lexikonok, adatok

Magyar Katolikus Lexikon internetes kiadása. PPKE-ITK in.:
<http://lexikon.katolikus.hu/E/Egyh%C3%A1z.html>

[World Christian Database](http://www.worldchristiandatabase.org/wcd/). In.: <http://www.worldchristiandatabase.org/wcd/>

A betegápoló Irgalmas Rendről adatok a rend honlapjáról valók. in.:
<http://irgalmasrend.hu/site/betegapoloirgalmasrend/amagyartartomany/abetegpolirgalmasrendtoer>

Népszámlálási adatok, egyéb dokumentumok

2011. évi Népszámlálás. 10. Vallás, felekezet. (összeállította: Csordás Gábor) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 2014.

10. kötet Vallás, felekezet. In.: Népszámlálás 2011. szerk.: Csordás Gábor. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 2014.

A népesség vallás, felekezet, régiók, megyék és családi állapot szerint In: http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/05/tables/load2_1.html

Csehországról adatok: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Csehorsz%C3%A1g>

Istennek szentelt életek – a szerzetesi év alkalmából. In.: Statisztikai tükör. 2015/96. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/szerzetesek.pdf>

Helsinki alapelvek. in.:

http://www.mfa.gov.hu/kulkepvisolet/AT_EBESZ/hu/az+EBESZ+tortenete/EBESZ+tor+tenete.htm

Kovács Zoltán: *Parlamenti választások.* in.: Magyarország térképekben (szerk.:Kocsis Károly – Schweitzer Ferenc.) MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest, 2011.

Megváltós nővérekről: <http://www.megvaltosnoverek.hu/tamagno>

Oktatási-statisztikai Évkönyv 2004/2005. (technikai szerk.: dr. Könyves Tóth Kálmán) Oktatási Minisztérium, Budapest. 2005.

Oktatási-statisztikai Évkönyv 2014/2015. (szerk.: Hagymásy Tünde–Könyvesi Tibor.) Oktatási Minisztérium, Budapest. 2016.

Szerzetesek: <http://terkep.szerzetesek.hu/#>

Statistics by Country in.: <http://www.catholic-hierarchy.org/country/schu4.html>

Catholic Church Statistics 2018. in.: http://www.fides.org/en/news/64944-VATICAN_CATHOLIC_CHURCH_STATISTICS_2018

A Szlovák Görög Katolikus Egyház újjászervezése. in.: Magyar Kurír.
<http://www.magyarkurir.hu/hirek/szlovak-goeroeg-katolikus-egyhaz-ujjaszervezese#lightbox/0/>

Szlovákiáról adatok: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szlov%C3%A1kia>

Területi adatok – Baranya Megye. in.:
http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02

Területi adatok – Borsod-Abaúj-Zemplén Megye. in.:
http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_05

Területi adatok – Vas Megye. in.: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_18

Szerzetesrendekről: <http://jelenlet.szerzetesek.hu/>

Személyes interjúk

Fodor Gáborral készült személyes interjú. Időpont: 2015. 09. 10. Helyszín: Budapest

Iványi Gáborral készült személyes interjú. Időpont: 2015. 09. 11. Helyszín: Budapest

Korzenszky Richárdal készült személyes interjú. Időpontja: 2015. 07. 21. Helyszín: Tihany

Lukács Tamással készült személyes interjú. Időpont: 2015. 07. 22. Helyszín: Budapest

Platthy Ivánnal készült személyes interjú. Időpont: 2016. 02. 16. Helyszín: Budapest

Seregély Istvánnal készült személyes interjú. Időpont: 2015. 09. 01. Helyszín: Nyíregyháza

Várszegi Asztrikkal készült személyes interjú. Időpont: 2014. 08. 08. Helyszín:
Pannonhalma

Pálos Miklóssal készült személye interjú. Időpont: 2015. 08. 03. Helyszín: Tolna